

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 2 (110)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ.
*Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197. *Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107). *Включений до переліку наукових фахових видань зі спеціальності D8 Право (категорія «Б») Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

2
2025

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Ковальова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, доцент, декан факультету №1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Заступник головного редактора:

Кривонос Максим Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Відповідальний секретар:

Коваленко Володимир Вікторович – кандидат юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Члени редколегії:

Бобкова Антоніна Григорівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член президії НАПрН України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Буга Володимир Васильович** – доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Коваленко Артем Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Колеснік Тетяна Володимирівна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Макаренко Олександр Юрійович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності факультету № 2 Криворізького навчально-науково інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Назимко Олена Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових та гуманітарних дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-науково інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Нестерович Володимир Федорович** – доктор юридичних наук, професор, заступник командира роти № 2 Батальйону № 3 Штурмового полку «Цунамі» Об'єднаної штурмової бригади НПУ «Лють»; **Письменський Євген Олександрович** – доктор юридичних наук, професор, про-ректор з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна); **Сахно Артем Петрович** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Степанюк Руслан Леонтійович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна); **Томас Фельтес (Thomas Feltes)** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), професор, старший професор юридичного факультету Рурського університету (Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 14 від 25.06.2025 року)*

Офіційний сайт: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2025

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

BULLETIN

**of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko**

Scientific journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 2 (110)

Publishing House
"Helvetica"
2025

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs. *Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Media entity – Donetsk State University of Internal Affairs (25015, Kropyvnytskyi, Velyka Perspektivna Str., 1, info@dnuvs.ukr.education, tel. (097) 9070107). *Included in the list of specialized scientific publications in subject area: D8 Law (category "B") by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Republic of Poland) and the Online Database HeinOnline

2
2025

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Kovalova Olha Viktorivna – Doctor of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kryvonos Maksym Vasylovych – PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Assistant Editor:

Kovalenko Volodymyr Viktorovych – PhD in Law, Professor, Senior Researcher, Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Editorial Board Members:

Bobkova Antonina Hryhorivna – Doctor of Law, Professor, Member (Academician) of NALS of Ukraine, Member of Presidium of NALS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher at the Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Buha Volodymyr Vasylovych** – Doctor of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Kovalenko Artem Volodymyrovych** – PhD in Law, Associate Professor, Senior Researcher at the Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Koliesnik Tetiana Volodymyrivna** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Welfare Law No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Makarenko Oleksandr Yuriiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of State and Law Disciplines and Life Safety, Faculty No. 2, Kryvyi Rih Educational-Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nazymko Olena Viktorivna** – PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines and Humanities of the Faculty No. 2, Kryvyi Rih Educational-Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nesterovych Volodymyr Fedorovych** – Doctor of Law, Professor, Deputy Commander of Company 2 of Battalion 3 of the Tsunami Assault Regiment of the Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Liut"; **Pysmenskyi Yevhen Oleksandrovych** – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Research, Higher Educational Institution "King Danylo University" (Ivano-Frankivsk, Ukraine); **Sakhno Artem Petrovych** – PhD in Law, Senior Researcher. Senior Lecturer at the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Stepaniuk Ruslan Leontiiiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Science and Premedical Training, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine); **Thomas Feltes** – dr.habil (Law), Professor, Faculty of Law, Ruhr University Bochum (Bochum, Germany).

*Recommended for printing by the Academic Council
of Donetsk State University of Internal Affairs
(minutes No. 14 dated 25.06.2025)*

Official web-site: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

ЗМІСТ

**Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Васильєв С. В. ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР СУДОВОГО АКТИВІЗМУ.....	9
Малетова О. С. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОРУПЦІЙНИХ ЗАГРОЗ.....	17
Стогова О. В. ФЕДЕРАЛІЗМ ПІСЛЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМА ВИБОРУ Й РЕАЛІЗАЦІЇ.....	27

**Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Дудоров О. О. ПРОБЛЕМА РЕТРОАКТИВНОСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	36
Коваленко А. В. ГЕНЕЗА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	51
Коваленко В. В. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	61
Ципа С. І. ДОКАЗОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	72

**Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ,
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Васильєв С. В. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....	83
Мердова О. М., Рибалкін А. О., Тишлек М. М. ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ДО АНАЛІЗУ СУЧАСНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ.....	92
Черкунов О. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ.....	101

Шлега Д. О.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	109
--	-----

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Євсюков О. Ф.

ВИРІШЕННЯ КОМПЛЕКСНОЮ ВІЙСЬКОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ЗАВДАНЬ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПРОПАГАНДИ.....	117
--	-----

Єрменчук О. П., Арешонков В. В., Атаманчук В. М.

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА.....	126
--	-----

Розділ V. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Молчанова О. М.

ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ.....	136
--	-----

Мухіна Г. В., Гельбак А. М.

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ.....	143
---	-----

Розділ VI. РЕЦЕНЗІЇ

Білоус В. В.

АКТУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ З ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕДОВОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ.....	151
--	-----

CONTENTS

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

<i>Vasyliiev S.</i> TRANSCENDENTAL NATURE OF JUDICIAL ACTIVISM.....	9
<i>Maletova O.</i> UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AS A TOOL FOR STRENGTHENING UKRAINE'S NATIONAL SECURITY UNDER CORRUPTION THREATS.....	17
<i>Stohova O.</i> FEDERALISM AFTER THE COLD WAR: PROBLEM OF CHOICE AND IMPLEMENTATION.....	27

Section II. ISSUES OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION APPLICATION

<i>Dudorov O.</i> THE PROBLEM OF THE RETROACTIVITY OF DECISIONS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE APPLICATION OF SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW.....	36
<i>Kovalenko A.</i> GENESIS OF THE FORENSIC DOCTRINE ON THE COLLECTION, EXAMINATION, AND USE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	51
<i>Kovalenko V.</i> FEATURES OF PREPARATION OF MATERIALS AND APPOINTMENT OF FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION DURING THE INVESTIGATION OF PROFIT-DRIVEN CRIMINAL OFFENSES.....	61
<i>Tsyba S.</i> EVIDENTIARY ACTIVITIES OF THE VICTIM AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CURRENT ISSUES AND WAYS TO IMPROVE.....	72

Section III. ISSUES OF ADMINISTRATION, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT BODIES

<i>Vasiliev S.</i> ADMINISTRATIVE LIABILITY OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS FOR VIOLATION OF THE RULES OF ACADEMIC INTEGRITY.....	83
<i>Merdova O., Rybalkin A., Tyshlek M.</i> REQUIREMENTS FOR HEADS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES: AN ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATIVE INITIATIVES.....	92
<i>Cherkunov O.</i> METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING LEGAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES.....	101

Shleha D.

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND OPERATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	109
---	-----

Section IV. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Yevsiukov O.

SOLVING THE TASKS OF ASSESSING THE IMPACT OF DESTRUCTIVE PROPAGANDA BY COMPREHENSIVE MILITARY PSYCHOLOGICAL EXPERTISE.....	117
--	-----

Yermenchuk O., Areshonkov V., Atamanchuk V.

TEMPORARY ACCESS TO THINGS AND DOCUMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON SURROGACY CRIMES.....	126
--	-----

Section V. TEACHER'S STANDS

Molchanova O.

THE USE OF PRACTICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING PSYCHOLOGY.....	136
--	-----

Mukhina G., Gelbak A.

THE ROLE OF PEDAGOGICAL MASTERY OF UNIVERSITY LECTURERS IN THE PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT.....	143
---	-----

Section VI. REVIEWS

Bilous V.

TIMELY EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PUBLICATION ON THE APPLICATION OF ADVANCED CRIMINALISTIC TECHNIQUES.....	151
---	-----

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.9-16>
УДК 347.97

Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора Юридичного департаменту Харківської міської ради (м. Харків, Україна)

e-mail: sv.vasiliev2015@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР СУДОВОГО АКТИВІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню феномену судового активізму, визначенню його основних характеристик, ролі у вітчизняній системі правосуддя, а також з'ясуванню його глибинної сутності. Зроблено аналіз правових позицій зарубіжних та вітчизняних науковців щодо переваг і недоліків судового активізму на сучасному етапі. Запропоновано визначення судового активізму як правового інструменту, що охоплюється компетенцією суду з тлумачення чинного законодавства для заповнювання прогалин у правовому регулюванні на основі наявних норм, правових принципів і цінностей, з метою ефективного захисту прав і свобод у судовому порядку. Зазначено, що характерними ознаками судового активізму можна вважати: тісний зв'язок із процесом вибору серед кількох можливих рішень; залежність від певної невизначеності правових норм; здійснення дискреції в установлених межах та орієнтація на усунення розриву між загальними правовими нормами й конкретними суспільними відносинами, що дає змогу ухвалювати не лише законні, а й справедливі судові рішення. Підкреслюється, що звернення до принципів та цінностей права як основи формування правової позиції відіграє визначальну роль у здійсненні судового активізму, що створює юридичне підґрунтя для розширеного тлумачення правових норм і сприяє знаходженню відповідей на питання, пов'язані із застосуванням права. Проаналізовано досвід Суду Європейського Союзу, який за допомогою судового активізму прийняв рішення, у яких було закладено основи сучасного правопорядку й подальшого розвитку інтеграційних процесів в ЄС. Акцентовано увагу на особливості застосування судового активізму в практиці Верховного Суду в Україні. Зроблено висновок, що для розуміння сутності судового активізму можна використати таку філософську категорію, як «трансцендентальність», що віддзеркалює прикордонний стан, який займає судовий активізм між юридичним позитивізмом і судовою правотворчістю.

Ключові слова: судочинство, дискреція, судовий активізм, процесуальний активізм, трансцендентність, правові принципи, правові цінності.

Постановка проблеми. Один із фундаментальних принципів правової системи України полягає в тому, що здійснення правосуддя є суто прерогативою судових органів. Водночас сам процес реалізації права не є автоматичним – це складна, багатоступенева діяльність, у межах якої забезпечується дотримання та захист прав і свобод. Саме від ефективності та якості функціонування судової системи значною мірою залежить рівень суспільної довіри до права як такого.

Одним із суттєвих викликів у щоденній діяльності судді є ситуації, коли чинне законодавство не дає чітких відповідей на питання, що виникають у судових зверненнях. Тому судді доводиться виходити за межі формального підходу – потрібні глибоке осмислення обставин справи, виважене застосування та тлумачення не тільки правових норм, але й правих засад і цінностей, що виходить за межі простого вирішення правового конфлікту. Особливо актуальна така ситуація в роботі Верховного Суду, який спрямований на формування усталеної практики вирішення значної кількості

правових проблем, що виникали під час судового розгляду спорів. Одним із шляхів вирішення зазначеної ситуації є використання «судового активізму», який довгий час був притаманний лише країнам загального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика судового активізму, на жаль, не досить широко представлена в роботах вітчизняних науковців. Проте можна виділити таких вчених, які у своїх наукових працях досліджували окремі аспекти судової дискреції (судового розсуду). Серед них можна зазначити наукові праці: О. Білостоцького, В. Гончарова, О. Кібенко, В. Крата, В. Кройтора, В. Лемака, Д. Луспеника, С. Шевчука.

Серед зарубіжних авторів, які зверталися до дослідження судового активізму, слід назвати: А. Барака, Т. Бінгема, К. Кміск, Д. Ллойда, У. Маршалла, Х. Тірлвея, Р. Харта. Однак більшість зарубіжних досліджень орієнтовані на специфіку правових систем окремих держав, тому вони не можуть слугувати повноцінними посібниками для вдосконалення судового активізму в українському судочинстві. Водночас вони становлять цінне джерело для опрацювання вітчизняною науковою спільнотою.

Усе це свідчить про актуальність здійснення дослідження феномену судового активізму в національному судочинстві.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження феномену судового активізму, визначення його основних характеристик, ролі у вітчизняній системі правосуддя, а також з'ясування його глибинної сутності.

Виклад основного матеріалу. Верховний Суд визначив, що судова дискреція (судовий розсуд) – це вид правозастосовної діяльності, який передбачає повноваження суду (права й обов'язки), надані йому державою, вибирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, з метою ухвалення справедливого, обґрунтованого та законного рішення. Одним із проявів судового розсуду є *судовий активізм* [1].

Перше поняття «судовий активізм» виникло у Сполучених Штатах Америки і сьогодні є одним із найуживаніших серед науковців під час дослідження питань правосуддя. Це поняття охоплює цілий підхід до здійснення правосуддя, який згодом був запозичений європейськими та міжнародними судовими інституціями.

Доктрина судового активізму ґрунтується на уявленні про те, що судді повинні втручатися у випадках, коли представницька влада не виконує своїх обов'язків або ухвалює рішення, що суперечать основоположним конституційним принципам.

К. Кміск (*Kmiec K.*) пише про п'ять форм вираження судового активізму: (1) визнання недійсними актів, прийнятих виконавчою та законодавчою гілками влади; (2) відмова слідувати прецеденту; (3) судова нормотворчість; (4) відхід від прийнятої методології тлумачення; (5) відправлення правосуддя, орієнтоване на результат [2].

Але більш цікавішою є думка У. Маршалла (*Marshall W.P.*), який виділяє сім ознак активізму: (1) визнання недійсними актів, прийнятих виконавчою та законодавчою гілками влади, або контрмажоритарність, коли суди скасовують рішення, прийняті обраними народом представниками; (2) відступ від прецедентної практики; (3) судова нормотворчість як встановлення правил, відсутніх у законодавстві або як створення нових доктрин і правил; (4) відступ від прийнятих канонів тлумачення; пріоритет цільового чи історичного методів інтерпретації; (5) правосуддя, орієнтоване на результат; (6) відмова судів суворо дотримуватися формулювань законів чи намірів законодавця, а також меж своєї юрисдикції; (7) використання судової влади для встановлення нових зобов'язань для інших гілок влади та для просування своїх інтересів [3].

Для підтвердження позитивного значення судового активізму його прибічники висвітлюють аналіз судової практики. Зазначається, що існують непоодинокі ситуації, коли судовим рішенням створюється норма, яка згодом міцно входить у повсякденне життя. Так було, наприклад, із рішенням Верховного суду у справі *Miranda v. Arizona*, яке створило правило про обов'язкове зачитування поліцією підозрюваному його прав під час арешту. Цікаво, що спробу Конгресу скасувати це правило своїм законодавчим актом було визнано неконституційною тим самим Верховним судом США у рішенні у справі *Dickerson v. United States*. У ньому Суд підтвердив дію правила *Miranda*, вказавши, що воно стало частиною національної культури та конституційним принципом, який не може бути скасовано рішенням Конгресу [4].

У цьому аспекті викликає інтерес концепція, запропонована Г. Хартом (*Hart H.M.*), яка заснована на уявленні про те, що суддя має право реалізовувати дискрецію лише в окремих сферах, у яких, за його висловом, «панує півтінь», тоді як центральні елементи права становлять вельми обмежувальні норми, які не залишають простору для судового розсуду [5]. Ідея, сформульована Г. Хартом, означає, що судовий активізм не є безпідставною ініціативою судді, він виникає як відповідь на невизначеність у праві.

Серед основних закидів на адресу судового активізму найчастіше називають такі: (1) небажання судів зважати на позицію обраного народом парламенту у випадках скасування законів; (2) недостатній рівень обізнаності, фахових знань і практичного досвіду в суддів, яких потребує розробка законодавчих ініціатив або ухвалення рішень управлінського характеру – на відміну від повноважних органів законодавчої та виконавчої влади.

Як зазначає британський суддя Т. Бінгем (*Bingham T.*), на думку більшості суддів, є доречним утримання від «судового активізму» в таких ситуаціях: (1) коли люди вже напрацювали певне правило поведінки чи тлумачення норми права та слідує йому; (2) коли потрібно нове регулювання, але воно має бути у вигляді кодексу законів із деталізованими нормами, винятками та запобіжниками, коли буде встановлений спеціальний порядок набуття чинності; (3) коли існує гостра соціальна проблема – немає консенсусу в суспільстві, яка не може бути вирішена незначною за кількістю групою людей (тобто судом), потрібний тривалий політичний процес; (4) питання вже перебуває на розгляді парламенту (законодавця); (5) коли питання перебуває далеко за межами звичайного суддівського досвіду [6].

Крім того, неодноразово висловлюється думка, що судовий активізм створює ризик для принципу правової визначеності, коли на практиці надається забагато свободи у тлумаченні нормативних стандартів, включно з тими, які стосуються процесу.

Слушна думка професора Деніса Ллойда (*Lloyd D.*), що «суди часто прагнуть звести до мінімуму або приховати елемент свідомого вибору, що зачіпає оцінку й переоцінку цінностей, у процесі ухвалення ними рішень. Юристи особливо гостро відчують, що існують і завжди мають існувати дуже чіткі межі, у яких суди та судді вільні змінювати право, прямо чи опосередковано, під приводом його розвитку чи реформування. Тому судді остерігаються відкрито визнавати таку діяльність, навіть коли вони безпосередньо беруть участь у створенні нового права за допомогою своїх рішень, щоб уникнути звинувачень в «узурпації» функцій законодавчого органу» [7, с. 309].

Водночас треба погодитися, суспільство, критика якого є значимою для суддів, набагато більше жалкує про випадки, коли Суд не захотів (не зміг) зупинити публічну владу в неконституційних діях, ніж навпаки – перейшов якусь формальну межу в захисті прав людини. Отже, пише В. Лемак, «нам необхідно більше судової активності в захисті прав людини, проте більше «стриманості» – у політичних питаннях «спорів про компетенції» [8].

Незважаючи на те що в наукових джерелах по-різному оцінюється сутність та значення судового активізму, вважаємо обґрунтованою позицію тих науковців, які сприймають судовий активізм як діяльність суддів, що спрямована на створення нових норм права шляхом застосування різних способів тлумачення права, правових доктрин, аналогії закону, права, а також як повноваження судового контролю щодо скасування нормативно-правових актів інших гілок влади [9, с. 89]. Зазначена позиція ґрунтується на загальновизнаних ознаках судової дискреції: (1) тісний зв'язок із процесом вибору серед кількох можливих рішень, (2) залежність від певної невизначеності правових норм, (3) здійснення дискреції в установлених межах та (4) орієнтація на усунення розриву між загальними правовими нормами й конкретними суспільними відносинами, що дає змогу ухвалювати не лише законні, а й справедливі судові рішення.

До різновидів судового активізму зазвичай відносять: (а) створення судом нової норми (особисті міркування та висновки суддів, яких майже не існує в чистому вигляді); (б) застосування способів тлумачення норми, які істотно змінюють її зміст чи звужують, розширюють дію; (в) тлумачення чинної норми всупереч її буквальному змісту («*reading down*»); (г) застосування аналогії закону, права; (д) застосування доктрини, принципів, концепцій; (е) застосування іноземного права за аналогією [10].

Висловлюється також позиція про поділ активізму в діяльності судів у формальному і змістовному сенсі. Про формальний активізм ідеться тоді, коли суддя, прагнучи розвитку права, вирішує правові питання, що виходять за межі логічної послідовності, яка мала б привести до прийняття рішення у справі. Натомість змістовний активізм проявляється тоді, коли суддя, будучи незадоволеним чинною нормою або виявивши прогалину в праві, вдається до такого тлумачення, яке фактично наближається до створення нової правової норми [11].

Слід також розрізняти процесуальну активність суду та судовий активізм. Судовий активізм полягає в тому, що суд, виходячи за межі буквального тлумачення закону, фактично формує нові підходи до його застосування, виконуючи тим самим роль своєрідного соціального контролю. Такий підхід характерний переважно для англо-американської правової системи й лише частково притаманний континентальній правовій традиції. Натомість процесуальна активність суду зосереджена на самому розгляді справи: вона передбачає активну участь суду на всіх етапах процесу – від відкриття провадження, через оцінку доказів, до ухвалення рішення. При цьому суд може виходити за межі заявлених вимог, зокрема під час перегляду раніше ухвалених рішень.

Практика Суду Європейського Союзу переконливо свідчить про існування в сучасному міжнародному праві норм, сформованих судовими рішеннями (*judge-making law*). Найяскравішим прикладом суддівського активізму Суду Європейського Союзу (далі – Суд ЄС) є його рішення, у яких закладено основи сучасного правопорядку ЄС. Завдяки цим рішенням Європейський Союз перетворився з традиційної міжнародної організації, що діяла на основі міжнародного права, на особливе утворення з власними конституційними засадами, регульоване договором, що має характер конституції.

Можна стверджувати, що місія, яку взяв на себе Суд ЄС, та пов'язаний із цим судовий активізм стали багато в чому єдиним і неминучим способом розв'язання численних проблем, що постали перед Європейським Співтовариством. В умовах, коли держави-члени були неспроможні або не виявляли бажання врегулювати ці питання через внесення змін до установчих договорів або прийняття актів вторинного права, Суд ЄС узяв на себе ініціативу. Він став своєрідним криголомом, який повів за собою національні суди, а за ними й інші державні органи країн-членів у напрямі, що, на його думку, був необхідним для подальшого розвитку інтеграційних процесів [12].

Для національного Верховного Суду «судовий активізм» теж став потужним інструментом, який подекуди має вирішальне значення в зміні підходів до розгляду тієї чи іншої категорії справ. Так, як приклад можна навести доволі відому справу, у якій батьки дитини не могли домовитися щодо того, якими мають бути ім'я та прізвище дитини. Із цим спором вони прийшли до суду. Касаційний суд, урахувавши рівність прав батьків, принцип розумності, зробив висновок, що ім'я та прізвище дитини мають бути подвійними. Надаючи дитині подвійні ім'я та прізвище, Верховний Суд ураховує рівність прав та інтересів обох батьків, які у зв'язку із спором щодо імені та прізвища дитини просили суд їх визначити. Надання подвійного імені та прізвища узгоджується з нормами Сімейного кодексу України та відповідає засадам розумності і справедливості (стаття 7 СК України) [13].

Також для ілюстрації судового активізму можна навести постанову Верховного Суду, в якій зроблено висновок, що використання електросамоката чи іншого подібного засобу (моноколеса, сегвея тощо) для переміщення особи як учасника дорожнього руху є джерелом підвищеної небезпеки в розумінні ст. 1187 ЦК України, якщо в конкретному випадку такий засіб приводився в рух за допомогою встановленого на ньому електричного двигуна [14]. Тобто відкритість переліку джерел підвищеної небезпеки дає змогу здійснювати прояв судового активізму, зважаючи на сучасні потреби.

Таким чином, ціла низка наявних нині судових спорів для їх розумного та справедливого вирішення потребує переосмислення підходів, які застосовуються для пошуку відповіді на ключове питання, яке є у справі. Таке вирішення вимагає відходу від застосування позитивістського підходу, який передбачає пошук відповіді в недосконалому законі або його буквальній (філологічній) інтерпретації. Натомість таке тлумачення має здійснюватися через призму загальних засад – принципів права: який принцип є застосовним до цієї справи; як справедливо й розумно застосувати цей принцип у цій справі [15].

Саме звернення до принципів права, як основи правової позиції, відіграє ключову роль у здійсненні судового активізму. Такий підхід створює юридичне підґрунтя для розширеного тлумачення правових норм, упорядковує правові положення у випадках прогалин у законодавстві та сприяє пошуку відповідей на питання, що стосуються застосування права.

Розглядаючи прикордонний стан, який займає «судовий активізм» між юридичним позитивізмом і судовою правотворчістю, можна говорити про його трансцендентальний (трансцендентний) характер.

Філософія визначає трансцендентальність (від лат. *transcendens* – те, що виходить за межі) як те, що зв'язує частини змісту, які перебувають по різні боки від деякої межі. За І. Кантом трансцендентальність – це пізнання апріорних умов можливого досвіду [16, с. 51]. У сучасній філософії права трансценденція – це властивість права, де порожня, мертва норма права, яка виступає лише механізмом права, який ще повинен бути запущений у роботу. Норма здатна трансцендуватися через право. Дійсне коріння ідеалів справедливості, рівності, добра – у трансцендентному. Тому трансцендування – єдиний спосіб права бути дійсно справедливим. Право – це трансцендентальна динаміка права, трансцендентальна динаміка норми права [17, с. 4; 18].

Отже, проблема співвідношення правової норми та судової правотворчості може бути конструктивно досягнута через судовий активізм як результат трансцендентальності у сфері права. Такий підхід можливий за наявності чітких передумов: визначених правових цінностей, усталених традицій правозастосування, особливостей національної правової системи, розвитку правової думки, а також прогалин або недоліків у чинному законодавстві.

Висновки. Судовий активізм – це правовий інструмент, що охоплюється компетенцією суду з тлумачення чинного законодавства для заповнювання прогалин у правовому регулюванні на основі наявних норм, правових принципів і цінностей, з метою ефективного захисту прав і свобод у судовому порядку.

Судовий активізм передбачає глибоке розуміння правових принципів та вміння їх застосовувати на практиці. Він є природною складовою безперервного розвитку права, що дає змогу сприймати його як живу систему, здатну змінюватися і пристосовуватися до потреб суспільства, які з часом поступово, а іноді й майже непомітно еволюціонують.

Загалом судовий активізм є проявом незалежності судової влади, проголошуючи, що це не абстрактна філософська концепція, а фундаментальна умова збереження демократичного ладу. Суд, діючи в межах своєї компетенції, не має залишатися осторонь, коли дії або бездіяльність органів законодавчої чи виконавчої влади призводять до порушення прав або законних інтересів осіб. До того ж чинне процесуальне законодавство фактично заохочує суддів до проявів судового активізму, виступаючи інструментом, який надано їм для ефективного захисту прав і свобод у судовому порядку.

Для розуміння сутності судового активізму можна використати таку філософську категорію, як «трансцендентальність», що віддзеркалює прикордонний стан, який займає «судовий активізм» між юридичним позитивізмом і судовою правотворчістю.

Перспективами подальшого дослідження проблеми є виявлення особливостей прояву судового активізму під час здійснення та вирішення приватно-правових спорів у національному судочинстві та прогнозування можливої регламентації його в законодавстві України.

Використані джерела:

1. Постанова ККС ВС від 18.04.2023 у справі № 124/6408/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110339401> (дата звернення: 08.04.2025).
2. Kmiec K.D. The Origin and Current Meanings of Judicial Activism. *California Law Review*. 2004. Vol. 92. No. 5. P. 1441-1478, 1444.
3. Marshall W.P. Conservatives and the Seven Sins of Judicial Activism. *University of Colorado Law Review*. 2002. Vol. 73. P. 1217-1255.
4. The Supreme Court: The Precedent; Justices Reaffirmed Miranda Rule, 7-2; a Part of Culture. *The New York Times*. 2000. 26 June.
5. Hart H.M. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harv. L. Rev.* 1958. Vol. 71. No. 4. P. 614.
6. Bingham T. The Judge as lawmaker: an English perspective. URL: <http://www.nzlii.org/nz/journals/NZLRFSP/1997/11.pdf> (дата звернення: 08.04.2025).
7. Lloyd Dennis. The Idea of Law. A repressive evil or social necessity? PenguinUk. 1991. 368 p.
8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-21#Text> (дата звернення: 08.04.2025).
9. Гончаров В. О. Проблема судового активізму в правовій системі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 88-92.
10. Кібенко О. Прояви судового активізму у рішеннях Верховного Суду. Відкрита лекція. 29.10.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xN49wux8mpw> (дата звернення: 08.04.2025).
11. Thirlway H. (2002). Judicial Activism and the international Court of Justice in *Liber Amicorum Judge Shigeru Oda*. Ed. by N. Ando. P. 75-76.
12. Rasmussen H. On Law and Policy in the European Court of Justice: A Comparative Study in Judicial Policymaking. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986. DOI: 10.1017/S0069005800003635.
13. Постанова КЦС ВС від 29.06.2022 у справі № 753/7395/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105148690> (дата звернення: 08.04.2025).
14. Постанова КЦС ВС від 15.03.2023 у справі № 127/5920/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109674942> (дата звернення: 08.04.2025).

15. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. 2023. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/> (дата звернення: 08.04.2025).
16. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
17. Гарасимів Т. Право як форма екзистенціального розвитку людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11 (167). С. 3–6.
18. Козловський А. А. Екзистенціальні константи правового пізнання: право як екзистенція. URL: <https://studfile.net/preview/7179429/page:8/> (дата звернення: 08.04.2025).

References:

1. Postanova KKSVSvid 18.04.2023. Sprava № 124/6408/13-к [Resolution of the Supreme Court of Justice of the Republic of Ukraine dated April 18, 2023 in case No. 124/6408/13-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110339401> [in Ukrainian].
2. Kmiec, K.D. (2004). The Origin and Current Meanings of Judicial Activism. *California Law Review*, 92 (5), 1441–1478, 1444 [in English].
3. Marshall, W.P. (2002). Conservatives and the Seven Sins of Judicial Activism. *University of Colorado Law Review*, 73, 1217–1255 [in English].
4. The Supreme Court: The Precedent; Justices Reaffirmed Miranda Rule, 7–2; a Part of Culture. The New York Times. 2000. 26 June [in English].
5. Hart, H.M. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harv. L. Rev.*, 71 (4), 614 [in English].
6. Bingham, T. (1997). The Judge as lawmaker: an English perspective. Retrieved from: <http://www.nzlii.org/nz/journals/NZLRFSP/1997/11.pdf> [in English].
7. Lloyd Dennis (1991). The Idea of Law. A repressive evil or social necessity? *UK*. 368 p. [in English].
8. Okrema dumka suddy Konstitutsionnogo Sudu Ukrainy Lemak V.V. [Separate opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Lemak V.V.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-21#Text> [in Ukrainian].
9. Goncharov, V.O. (2022). Problema sudovogo aktivizmu v pravoviy systemy Ukrainy [The problem of judicial activism in the legal system of Ukraine]. *Juridichnyi naukoviy elektronnyi zhurnal*, 11, 88–92 [in Ukrainian].
10. Kibenko, O. (2022). Proyavy sudovogo aktivizmu u rishennyakh Verhovnogo Sudu [Manifestations of judicial activism in Supreme Court decisions]. 29.10.2022. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=xN49wux8mpw> [in Ukrainian].
11. Thirlway, H. (2002). Judicial Activism and the International Court of Justice in *Liber Amicorum Judge Shigeru Oda*. Ed. By N. Ando. P. 75–76 [in English].
12. Rasmussen, H. (1986). On Law and Policy in the European Court of Justice: A Comparative Study in Judicial Policymaking. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. DOI: 10.1017/S0069005800003635 [in English].
13. Postanova VS vid 29.06.2022. Sprava № 753/7395/20 [Resolution of the CCS of the Supreme Court of 06/29/2022 in case No. 753/7395/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105148690> [in Ukrainian].
14. Postanova VS vid 15.03.2023. Sprava № 127/5920/22 [Resolution of the CCS of the Supreme Court of March 15, 2023 in case No. 127/5920/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109674942> [in Ukrainian].
15. Krat, V., Babanly, R. (2023). Printsipy prava u praktitsy Verhovnogo Sudu: ternistiy shlyah vid bukvy do duhu [Principles of Law in the Practice of the Supreme Court: A Thorny Path from Letter to Spirit]. Retrieved from: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/> [in Ukrainian].
16. Kant, I. (2000). Kritika chistogorozumu [Criticism of pure reason]. Kyiv: Junivers [in Ukrainian].
17. Gerasimov, T. (2009). Pravo yak forma ekzistentsialnogo rozvitku ludyny [Law as a form of existential human development]. *Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i parvo*, 11 (167), 3–6 [in Ukrainian].
18. Kozlovskiy, A. A. Ekzistentsialny konstanty pravovogo piznannya: pravo yak ekzistentsiya [Existential constants of legal cognition: law as existence]. Retrieved from: <https://studfile.net/preview/7179429/page:8/> [in Ukrainian].

Vasyliiev S., Candidate of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Legal Department Kharkiv City Council (Kharkiv, Ukraine)

TRANSCENDENTAL NATURE OF JUDICIAL ACTIVISM

The article is devoted to the study of the phenomenon of judicial activism, and also to the identification of its main characteristics, role in the national justice system, and also to clarification of its deep essence. The author analyzes the legal positions of foreign and domestic scholars on the advantages and disadvantages of judicial activism at the present stage. The author proposes to define judicial activism as a legal instrument that is covered by the court's competence to interpret current legislation to fill in the gaps in legal regulation based on existing rules, legal principles, and values, and with a view to effective protection of rights and freedoms in court. It is noted that the characteristic features of judicial activism are: close connection with the process of choosing among several possible solutions; dependence on a certain uncertainty of legal norms; exercise of discretion within the established limits and focus on bridging the gap between general legal norms and specific social relations, which makes it possible to make not only lawful but also fair court decisions. The author emphasizes that appealing to the principles and values of law as the basis for forming a legal position plays a crucial role in the implementation of judicial activism, which creates a legal basis for an expanded interpretation of legal norms and helps to find answers to questions related to the application of law. The author analyzes the experience of the Court of Justice of the European Union, which, with the help of judicial activism, made decisions that laid the foundations of the modern legal order and further development of integration processes in the EU. The author emphasizes the peculiarities of judicial activism in the practice of the Supreme Court of Ukraine. The author concludes that to understand the essence of judicial activism, one can use such a philosophical category as "transcendence", reflecting the borderline position of judicial activism between legal positivism and judicial lawmaking.

Keywords: judicial proceedings, discretion, judicial activism, procedural activism, transcendence, legal principles, legal values.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.17-26>
УДК 343.35(477): 351.86

Малетова О. С., доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету (м. Суми, України)

e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2288-1393>

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОРУПЦІЙНИХ ЗАГРОЗ¹

Статтю присвячено дослідженню взаємозв'язку між Цілями сталого розвитку ООН (далі – ЦСР ООН) та національною безпекою України в умовах корупційних загроз. Автор здійснює комплексний аналіз трансформації розуміння безпеки та сталого розвитку, наголошуючи на еволюції від сприйняття їх як окремих категорій до усвідомлення їхньої глибокої взаємозалежності. У роботі обґрунтовується, що в сучасних умовах, особливо під час воєнного стану, забезпечення національної безпеки та реалізація Цілей сталого розвитку ООН стають взаємопов'язаними завданнями, які потребують інтегрованого підходу.

На основі аналізу Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року автор виокремлює п'ять позитивних рис цього документа з погляду ЦСР ООН: орієнтацію на людський розвиток; екологічну безпеку та кліматичну стійкість; антикорупційні механізми та прозорість; економічну стійкість і партнерства; енергетичну безпеку та розвиток відновлюваних джерел енергії. Водночас наголошується, що реалізація цих стратегічних цілей наражається на суттєві ризики, серед яких корупція посідає особливе місце як системний деструктивний чинник.

У статті пропонуються три інноваційні підходи до мінімізації корупційних ризиків за імплементації ЦСР ООН: упровадження розподілених реєстрів для моніторингу фінансових потоків у проєктах сталого розвитку; використання комплексних моделей оцінки корупційних ризиків на основі великих даних і машинного навчання; створення структурованих механізмів залучення громадськості до процесів планування, виконання та моніторингу проєктів сталого розвитку.

Дослідження обґрунтовує, що інтеграція технологічних інновацій з інституційними змінами та посиленням громадського контролю дає змогу створити багаторівневий захист від корупційних ризиків, що особливо важливо для України в умовах трансформації системи національної безпеки та імплементації міжнародних стандартів сталого розвитку.

Ключові слова: Цілі сталого розвитку ООН, національна безпека, корупція, воєнний стан, Стратегія національної безпеки України, інноваційні підходи.

Постановка проблеми. Сприйняття як безпеки, так і сталого розвитку змінюється. Хоча колись це були дві окремі галузі досліджень, зараз існує більше визнання їхнього взаємозв'язку [1, с. 6]. Сталий розвиток є ключовим елементом суспільного прогресу, що забезпечує задоволення потреб нинішніх поколінь без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Він пропонує нову парадигму розуміння та регулювання взаємодії людини з навколишнім середовищем, здатну забезпечити тривалі позитивні наслідки на благо окремої особи та суспільства загалом [2, с. 419].

Цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ЦСР ООН) були сформульовані на Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро у 2012 році. Метою було розробити низку універсальних цілей, які відповідають нагальним екологічним, політичним та економічним викликам, з якими стикається

¹ Робота виконана в рамках проєктів «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556) та «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542).

наш світ. ЦСР ООН замінюють Цілі розвитку тисячоліття, які започаткували глобальні зусилля у 2000 році для боротьби з припиненням бідності. Цілі розвитку тисячоліття встановили вимірювані, універсально узгоджені цілі щодо боротьби з крайньою бідністю та голодом, запобігання смертельним хворобам і розширення початкової освіти для всіх дітей серед інших пріоритетів розвитку [3].

Інтеграція ЦСР ООН у систему національної безпеки України є стратегічним завданням, яке набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. ЦСР ООН створюють основу для збалансованого розвитку, що безпосередньо впливає на стійкість національної безпеки. У період з 2015 по 2019 рік Україна досягла позитивних змін у реалізації 15 із 17 Цілей сталого розвитку. Водночас за Ціллю 10 «Скорочення нерівності» спостерігалось погіршення показників порівняно з базовим роком. Щодо Цілі 13 «Боротьба зі зміною клімату», то оцінити прогрес наразі неможливо через відсутність визначеного цільового орієнтиру [4].

Але воєнний стан створив нові перепони для досягнення ЦСР ООН, адже тепер Україна мала орієнтуватися не лише на глобальні світові індикатори розвитку та сталості, а й на існуючі загрози національній цілісності та суверенітету. Подібні зміни неминуче призвели до переорієнтації державної політики, водночас певні напрями розвитку залишилися незмінними. З огляду на поточний стан соціального, економічного, політичного розвитку України актуальним питанням лишається стан синергії ЦСР ООН із системою національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємозв'язку сталого розвитку та національної безпеки є предметом активного наукового дискурсу. Фундаментальні дослідження у цій сфері представлені працями Дж. Граніта, Х. Карлсена, М. Карсона, які обґрунтували потребу в комплексному підході до цих двох раніше розмежованих категорій. Еволюцію концепцій національної безпеки від державоцентричного до людиноцентричного підходу досліджують І. Тодоров та Н. Тодорова.

Вагомий внесок у розвиток концепції взаємозв'язку національної безпеки та сталого розвитку зробив Дж. Юльнар, який дослідив механізми впливу безпекових чинників на розподіл ресурсів, структури управління та суспільні пріоритети. Системний аналіз цієї проблематики представлений у дослідженні В. Кононенка, Т. Тараконич та Л. Тимченка, які концептуалізували взаємозалежність понять «сталий розвиток», «інновації» та «безпека» в міжнародно-правовому вимірі.

Окремий напрям наукових розвідок присвячений дослідженню корупції як транснаціональної загрози. Ґрунтовний аналіз представлений у роботах Г. Фердмана, який концептуалізує корупцію як фактор розколу суспільства на офіційну та неофіційну частини. Корупційні ризики в контексті національної безпеки детально досліджує О. Скочиляс-Павлів, акцентуючи увагу на деструктивному впливі корупційної поведінки службових осіб на обороноздатність держави. Міжнародний вимір цієї проблеми розкривають П. Коесвайо, С. Хандойо та Д. Абдул Хасір, які вивчають роль належного врядування у зниженні рівня корупції.

У контексті сталого розвитку громад в умовах воєнних викликів значний інтерес становлять дослідження І. Семенюка, Г. Іванченко та Я. Веслової, які обґрунтовують необхідність впровадження проектного підходу для залучення додаткових фінансових ресурсів. Окремий напрям становлять дослідження Г. Уджмаджурідзе, присвячені аналізу механізмів політичної стабільності та турбулентності в умовах зовнішніх загроз.

Незважаючи на значний масив досліджень у сфері сталого розвитку, національної безпеки та протидії корупції, питання синергії ЦСР ООН із системою національної безпеки України в умовах воєнного стану та корупційних загроз залишається недостатньо вивченим, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження корупції як системної загрози, що одночасно підриває національну безпеку України та перешкоджає досягненню Цілей сталого розвитку ООН в умовах воєнного стану, а також розробка інноваційних механізмів протидії корупційним ризикам через цифрові технології та громадський контроль.

Виклад основного матеріалу. І. Тодоров та Н. Тодорова зауважують, що до недавнього часу національна безпека асоціювалася переважно із захистом державного суверенітету, територіальної цілісності та здатністю країни протистояти зовнішнім збройним загрозам від інших акторів міжнародних відносин, що підтверджується і легальним визначенням поняття «національна безпека» у Законі України «Про національну безпеку України». Однак сучасне розуміння національної безпеки значно ширше і тісно пов'язане зі сталим розвитком. Вона охоплює організацію, функціонування та прогрес суспільства, створення умов для збереження його цілісності, якості та захисту національних інтересів, а також своєчасне запобігання і нейтралізацію загроз для населення [5, с. 11].

Цю позицію підтверджує і Дж. Юльнар, який зауважує, що загальнонаціональна безпека значною мірою формує сталий розвиток, впливаючи на розподіл ресурсів, структури управління та суспільні пріоритети. Безпека сприяє стабільності, необхідній для сталих ініціатив, але вона також може відволікати ресурси від пріоритетів розвитку [6]. Саме тому в умовах загрози суверенітету держави питання безпеки громадян інфраструктурної безпеки та ресурсної стабільності стає більш пріоритетним, ніж деякі інші ЦСР ООН. Важливо відмітити, що, на нашу думку, у цивілізованому розвиненому суспільстві не має виникати ситуацій, коли держава має вибирати серед пріоритетів сталого розвитку та національної безпеки, водночас збройні конфлікти трансформують усталені реалії. До того ж пріоритети національної безпеки не можуть суперечити глобальним пріоритетам, що утвердженні ЦСР ООН. Адже саме ці цілі одночасно і формують стратегічні цілі національної безпеки, і з неї випливають. Такий своєрідний взаємозв'язок має бути безумовним. Ця теза підтверджується й на законодавчому рівні, адже відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» одним із основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України в міжнародних зусиллях з підтримання миру та безпеки, міждержавних системах і механізмах міжнародної колективної безпеки [7].

Таким чином, такі поняття, як «сталий розвиток» та «національна безпека», більше не сприймаються як окремі категорії. Вони взаємопов'язані та взаємозалежні [8, с. 126].

Еволюція концепцій національної безпеки та їх трансформація під впливом парадигми сталого розвитку супроводжується розширенням спектра загроз, які потребують комплексного врахування. Ця трансформація передбачає перехід від державоцентричного розуміння безпеки до людиноцентричної парадигми [9, с. 22], що інтегрує економічні, соціальні, екологічні та інституційні виміри. У цьому контексті сучасні дослідження демонструють, що традиційні загрози національній безпеці (військові конфлікти, тероризм) усе тісніше переплітаються з викликами неконвенційного характеру, серед яких особливе місце посідає корупція. Саме тому логічним продовженням аналізу еволюції безпекових концепцій є розгляд корупції як особливого виду транснаціональної загрози, що підриває основи як національної безпеки, так і сталого розвитку.

Концептуалізація корупції як транснаціональної загрози національній безпеці та сталому розвитку виходить за межі традиційного розуміння корупційних явищ як внутрішньодержавної проблеми. Сучасні дослідження демонструють, що корупція має

системний, трансграничний характер, створюючи багаторівневі загрози, які унеможливають досягнення ЦСР ООН та підривають фундаментальні основи національної безпеки.

Г. Фердман зазначає, що корупція виступає одним із ключових факторів, який розколює суспільство на умовно офіційну та неофіційну частини. Тож у межах одного соціуму функціонують дві паралельні підсистеми: одна ґрунтується на законі й моральних цінностях, інша – на протиправній практиці. У цьому контексті корупцію можна розглядати як тінь офіційної (легітимної) влади, а уражені корупцією владні структури – як її тіньовий аналог. Якщо застосувати такий підхід до аналізу ситуації в Україні, то співвідношення між цими підсистемами вказує на вкрай загрозливий стан справ у державі [10, с. 203]. За таких умов формально в державі відбувається економічне зростання, політична стабільність, створюються нормативно-правові акти, що відповідають суспільним потребам та міжнародним нормам, але насправді все відбувається по-іншому. Наприклад, політика штучного підтримання курсу долара на рівні 8 гривень у період правління президента В. Януковича та прем'єр-міністра М. Азарова спричинила суттєве зменшення золотовалютних резервів України [11].

Хоча політична система України часто демонструє ознаки формальної стабільності – наприклад, у вигляді інституційної безперервності чи легітимних виборів, – насправді це може лише маскувати глибинну структурну нестійкість. Свідченням цього є дві масштабні революції менш ніж за десятиліття та суттєве оновлення політичної еліти після виборів 2019 року. Такі трансформації вказують на циклічну зміну еліт і кризовий характер функціонування політичної системи [12, с. 125].

У контексті війни, як відмічає Г. Уджмаджурідзе щодо національного самозбереження, подібні процеси є надзвичайно ризикованими. Під зовнішньою оболонкою стабільності продовжують діяти механізми, які спричиняють глибоку політичну турбулентність. Це потребує не лише виявлення джерел цієї латентної нестабільності, а й розробки ефективних інструментів її нейтралізації, що мають враховувати як реальні соціально-політичні динаміки, так і необхідність підтримання довіри до державних інституцій [12, с. 125].

Щодо стабільності в законодавчих ініціативах, то в Україні дійсно створюється здебільшого доволі якісне законодавство, яке схвально оцінюється Венеціанською комісією та ЄС. Водночас нерідко створюється правова норма, здебільшого матеріального характеру, яка лише формує ілюзію правового врегулювання відповідних правовідносин, оскільки фактично позбавлена механізму реалізації. Усі ці приклади є проявами впливу корупції. Подібно до питання національної стабільності, що зумовлене прагненням знизити рівень корупції (індикатор 16.6), воно водночас покликане сприяти її подоланню.

Як зауважує О. Сковчиляс-Павлів [13], корупційна поведінка службових осіб призводить до ігнорування ними своїх службових обов'язків або ухвалення рішень, у яких домінує особиста вигода, що суперечить інтересам національної безпеки. Такий стан речей зумовлює зниження рівня обороноздатності держави, оскільки фінансові, матеріальні чи організаційні ресурси передбачені для потреб безпеки, можуть бути спрямовані або використані не за цільовим призначенням. Наприклад, НАБУ та САП викрили масштабну корупційну схему у сфері оборонних закупівель, унаслідок якої державі завдано збитків на понад 246 млн грн. Ідеться про контракт, укладений Міноборони у 2016 році з приватною компанією, яка не мала відповідної кваліфікації для створення автоматизованої системи управління «ДЗВІН» для ЗСУ. Згідно з матеріалами справи протягом чотирьох років технічне завдання до проєкту змінювалося 13 разів, що дало змогу штучно підвищити вартість робіт на 300 млн грн. Кількість дослідних

зразків збільшили без належного обґрунтування з 4 до 12, а витрати на коригування проєктної документації сягнули ще 115 млн грн. Слідство встановило, що розроблена система не відповідає базовим технічним вимогам: вона не інтегрується з іншими військовими системами, не підтримує протоколи НАТО, а більшість функцій не реалізовано – із 200 запланованих задач працює лише 10. Частина програмного забезпечення взагалі не використовується. Після початку розслідування підозрювані намагалися приховати документацію та пришвидшили модернізацію системи, однак через проєктні вади її доопрацювання є технічно неможливим. Незважаючи на виявлені проблеми, у 2022 році систему було прийнято на озброєння, а у 2024 – планувалося виділення додаткових коштів, що може свідчити про спробу продовжити корупційні практики й уникнути відповідальності [14].

Крім того, поширення корупційних практик спричиняє суттєве зниження рівня суспільної довіри до державних інституцій. За умов, коли громадяни переконані в недобросовісності представників влади, знижується їхня схильність до підтримки урядових ініціатив, зокрема у сфері забезпечення національної безпеки. Дефіцит довіри та відсутність належного рівня співпраці між суспільством і державними органами знижують ефективність реалізації заходів із дотримання законності та правопорядку [13]. П. Коесвайо, С. Хандойо та Д. Абдул Хасір вказують, що належне врядування відіграє ключову роль у зниженні рівня корупції. Адже ефективність антикорупційної політики суттєво зростає за умов дотримання принципу верховенства права та впровадження чітких механізмів відповідальності [15].

Екстраполюючи ці теоретичні положення на український контекст, варто звернутися до аналізу основоположних документів, що формують стратегічне бачення розвитку держави та її безпекової політики, адже саме в них відображаються принципи врядування та закладаються інституційні механізми протидії корупції. У цьому контексті особливо важливим є дослідження Стратегії національної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [16] крізь призму ЦСР ООН, яке дає змогу оцінити, наскільки Україна послідовно імплементує принципи належного врядування й антикорупційні механізми у свою безпекову політику.

Позитивними рисами Стратегії національної безпеки з погляду ЦСР ООН є:

1) орієнтація на людський розвиток (ЦСР ООН 3, 4, 5, 10): стратегія підкреслює, що людина, її життя, здоров'я та гідність є найвищою цінністю (п. 1), що відповідає ЦСР 3 (здоров'я та добробут) і ЦСР 10 (зменшення нерівності). Документ передбачає модернізацію освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту (п. 6), а також забезпечення гендерної рівності та інклюзії для осіб з інвалідністю (п. 57, 59), що сприяє ЦСР 4 (якісна освіта) і ЦСР 5 (гендерна рівність);

2) екологічна безпека та кліматична стійкість (ЦСР ООН 13, 15): стратегія визнає загрози зміни клімату, деградації екосистем і нераціонального використання ресурсів (п. 7, 28), пропонуючи заходи для екологічної безпеки, захисту лісів, водойм, заповідних зон та модернізації систем поводження з відходами (п. 56). Це узгоджується з ЦСР 13 (боротьба зі зміною клімату) і ЦСР 15 (збереження екосистем);

3) антикорупційні механізми та прозорість (ЦСР ООН 16): документ наголошує на нульовій толерантності до корупції, прозорості державних органів і ефективному доступі до правосуддя (п. 46), що відповідає ЦСР 16 (мир, справедливість і сильні інститути). Упровадження цифрових рішень і громадського контролю (п. 47, 70) посилює підзвітність і знижує корупційні ризики;

4) економічна стійкість і партнерства (ЦСР ООН 8, 9, 17): стратегія акцентує на сталому економічному розвитку, демонополізації, захисті прав власності, залученні інвестицій і розвитку інновацій (п. 53), що підтримує ЦСР 8 (гідна праця та економічне

зростання) і ЦСР 9 (інновації та інфраструктура). Міжнародна співпраця з ЄС, НАТО, США та іншими партнерами (п. 4, 35) сприяє ЦСР 17 (партнерство заради сталого розвитку);

5) енергетична безпека та відновлювані джерела (ЦСР ООН 7): документ передбачає диверсифікацію енергетичних джерел, підвищення енергоефективності та розвиток відновлювальної енергетики (п. 54), що відповідає ЦСР 7 (доступна та чиста енергія).

Реалізація цих стратегічних цілей наражається на суттєві ризики, серед яких корупція посідає особливе місце як системний деструктивний чинник, що підриває державну спроможність у всіх секторах. Саме тому для забезпечення фактичного, а не декларативного досягнення стратегічних цілей, що узгоджуються з ЦСР ООН, потрібні нові, нестандартні підходи до запобігання корупції, які враховуватимуть специфіку кожного сектору й особливості української інституційної системи.

Інноваційні підходи до мінімізації корупційних ризиків за імплементації ЦСР ООН являють собою комплекс інструментів та механізмів, спрямованих на підвищення прозорості, підзвітності й ефективності використання ресурсів у процесі реалізації ЦСР ООН. Серед ключових інноваційних підходів варто виділити: цифрову прозорість, оцінку корупційних ризиків за допомогою інструментів ІІІ та створення структурованих механізмів залучення громадськості до процесів планування, виконання та моніторингу проєктів сталого розвитку.

Важливим, дійсно інноваційним підходом мінімізації корупційних ризиків за імплементації ЦСР ООН є впровадження розподілених реєстрів для моніторингу фінансових потоків у проєктах сталого розвитку, що забезпечує незмінність і публічну доступність інформації про розподіл ресурсів, державні закупівлі та результати виконання проєктів, пов'язаних із ЦСР ООН. Важливим кроком у реалізації цього напрямку стало ухвалення 18 квітня 2025 року урядом проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відповідності актам права Європейського Союзу та відповідним критеріям, встановленим Європейською платіжною радою, з метою приєднання України до Єдиної зони платежів у євро (SEPA)», розробленого Міністерством фінансів у співпраці з DG FISMA* та іншими заінтересованими органами. Метою цього законопроєкту є гармонізація українського законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму з нормами права Європейського Союзу. Така адаптація є необхідною передумовою для подання Україною офіційної заявки на приєднання до Єдиної зони платежів у євро (SEPA) [17]. Безумовно, це є лише одним першим кроком, але кожен крок у цьому напрямі є важливим. Крім того, варто чітко усвідомлювати, що досягнення всіх ЦСР ООН, на жаль, не є можливим для всіх держав, адже першочергово всі перебували на різному рівні розвитку, доступу до ресурсів, інновацій та піддавалися впливу різних факторів протягом строку реалізації цих цілей. Водночас варто зауважити, що ЦСР ООН не мають стати чимось фантастичним і нездійсненим. Це дійсно мають бути стратегічні цілі, а не футуристичні мрії.

Ще одним напрямом мінімізації корупційних ризиків за імплементації ЦСР ООН є використання комплексних моделей оцінки корупційних ризиків на основі великих даних і машинного навчання для автоматичного виявлення аномалій, відхилень та підозрілих закономірностей у процесах імплементації ЦСР у різних секторах. Варто акцентувати, що вже зараз в Україні діє Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, яка забезпечує відображення ключової інформації про результати реалізації антикорупційної політики України, зокрема про стан і динаміку реалізації антикорупційних стратегій та державних антикорупційних

програм, ухвалених на певний період [18]. Контроль за реалізацією заходів Державної антикорупційної програми (далі – ДАП) здійснюється шляхом отримання уповноваженим аналітиком НАЗК відповідної інформації від виконавця заходів. Ця інформація вноситься до внутрішнього контуру Інформаційної системи. Виконавцем заходів ДАП є визначена службова особа державного органу, органу місцевого самоврядування або іншого суб'єкта, залученого до реалізації програми [18].

Третім напрямом мінімізації корупційних ризиків за імплементації ЦСР ООН є створення структурованих механізмів залучення громадськості до процесів планування, виконання та моніторингу проєктів сталого розвитку через громадські ради, цифрові платформи участі, незалежний аудит у досягненні ЦСР ООН. Так, І. Семеник, Г. Іванченко та Я. Веслова переконані, що, попри наявні труднощі та обмежений практичний досвід, запровадження проєктного підходу до стратегічного планування розвитку в умовах подолання воєнних викликів є важливим і необхідним кроком для забезпечення сталого розвитку й адаптації громад до змінених умов, адже невикористання інструментів проєктного менеджменту суттєво знижує імовірність залучення додаткових фінансових ресурсів, зокрема грантів у межах міжнародної технічної допомоги, що є критично важливими для відновлення громад і забезпечення їх сталого розвитку [19]. Ці три ключові підходи, інтегровані в єдину систему, дають змогу створити багаторівневий захист від корупційних ризиків, поєднуючи технологічні інновації з інституційними змінами та посиленням громадського контролю, що особливо важливо для України в умовах трансформації системи національної безпеки та імплементації міжнародних стандартів сталого розвитку.

Висновки. Проведене дослідження взаємозв'язку між ЦСР ООН та системою національної безпеки України в умовах корупційних загроз і воєнного стану дає можливість зробити висновок, що ці концепції є взаємозалежними та взаємообумовленими. Встановлено, що корупція виступає системною транснаціональною загрозою, яка одночасно підриває фундаментальні основи як національної безпеки, так і сталого розвитку, створюючи паралельну «тіньову» систему державного управління. Аналіз Стратегії національної безпеки України виявив її відповідність ключовим ЦСР ООН у п'яти основних аспектах: орієнтації на людський розвиток, забезпеченні екологічної безпеки, впровадженні антикорупційних механізмів, розвитку економічної стійкості й енергетичної безпеки. Для ефективної мінімізації корупційних ризиків запропоновано три інноваційні підходи: впровадження розподілених реєстрів для моніторингу фінансових потоків у проєктах сталого розвитку; використання комплексних моделей оцінки корупційних ризиків на основі великих даних і машинного навчання; створення структурованих механізмів залучення громадськості до процесів планування та моніторингу.

Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямі концентруються навколо трансформації стратегії національної безпеки України через призму антикорупційних механізмів у контексті ЦСР ООН, повоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів. Критично важливим є дослідження адаптації Стратегії національної безпеки до європейських стандартів боротьби з корупцією, включно з імплементацією директив ЄС щодо захисту викривачів, прозорості державних закупівель та фінансового моніторингу.

Використані джерела:

1. Granit J., Carlsen H., Carson M. Integrating sustainable development and security: an analytical approach with examples from the Middle East and North Africa, the Arctic and Central Asia. Stockholm : Stockholm Environment Institute, 2015. P. 6–9. URL: <http://www.jstor.org/stable/resrep02788.4> (date of appeal: 20.04.2025).

2. Попович А., Сабовчик А. І. Визначення поняття та цілі сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 5, № 86. С. 415–422. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61>.
3. ЦСР У Дії. *UNDP : вебсайт*. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 20.04.2025)
4. Іванчук В., Мошняга Н. Досягнення Цілей сталого розвитку у національному та регіональному розрізах. *ВОКС Україна : вебсайт*. URL: <https://voxukraine.org/doslidzhennya-sdg/> (дата звернення: 20.04.2025).
5. Todorov I., Todorova N. Managing sustainability of national security: Implications for Ukraine. *igitalisation and Sustainability for Development Management: Economic, Social, and Ecological Aspects : E3S Web of Conferences: International Interdisciplinary Scientific Conference, 2021*. Vol. 307, No. 09001. P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202130709001>.
6. Jamish J., Debo D. The impact of national security on sustainable development and disclosure. *ResearchGate: website*. URL: https://www.researchgate.net/publication/387518116_The_Impact_of_National_Security_on_Sustainable_Development_and_Disclosure (date of appeal: 20.04.2025).
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Kononenko V., Tarakhonich T., Tymchenko L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. № 18 (1). P. 124–133. <https://doi.org/10.15407/scine18.01.124>.
9. Jacobs G., Ramanathan J. Paradigm Change to Human Security. *CADMUS*. 2023. Volume 5, No. 2. P. 20–26.
10. Фердман Г. П. Корупція як одна з головних загроз національній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 201–205. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/35>.
11. Заради «долара по 8» Янукович вичерпав золотовалютні резерви країни – експерт. *Уніан : вебсайт*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10079345-zaradi-dolara-po-8-yanukovich-vicherpav-zolotovalyutni-rezervi-krajini-ekspert.html> (дата звернення: 20.04.2025).
12. Уджмаджурідзе Г. Політична стабільність України в умовах воєнного стану: евристичний потенціал застосування інституційного підходу. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2024. № 27 (2). С. 124–129. <https://doi.org/10.15421/172440>.
13. Сковчиляс-Павлів О. В. Протидія корупції в контексті зміцнення національної безпеки країни в умовах динамічного зовнішнього середовища. *Академічні візії*. 2024. № 27. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/863> (дата звернення: 20.04.2025).
14. Корупція в обороні: розкрадання коштів на систему «ДЗВІН». *Національне антикорупційне бюро України : вебсайт*. URL: <https://nabu.gov.ua/news/koruptciia-v-oborontci-rozkradannia-koshtiv-na-systemi-dzvin/> (дата звернення: 20.04.2025).
15. Koeswayo P.S., Handoyo S., Abdul Hasyir D. Investigating the Relationship between Public Governance and the Corruption Perception Index. *Cogent Social Sciences*. 2024. № 10 (1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2342513>.
16. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
17. Уряд схвалив законопроект щодо виконання Україною вимог ЄС для приєднання до системи європлатежів (SEPA). *Урядовий портал : вебсайт*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-zakonoproekt-shchodo-vykonannia-ukrainoiu-vymoh-ies-dlia-priednannia-do-systemy-ievroplatezhiv-sera> (дата звернення: 20.04.2025).
18. Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. *Національне агентство з питань запобігання корупції : вебсайт*. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/> (дата звернення: 20.04.2025).
19. Семенюк І., Іванченко Г., Веслова Я. Стратегічний розвиток громад в умовах подолання воєнних викликів: проектний підхід. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-5> (дата звернення: 20.04.2025).

References:

1. Granit, J., Carlsen, H., Carson, M., Hallding, K., Johnson, O., Rosner, K., Weitz, N., Eriksson, M., Andersson, C., Liljedahl, B., Mobjörk, M., Tulldahl, M., & Waleij, A. (2015). Integrating sustainable development and security: an analytical approach with examples from the Middle East and North

Africa, the Arctic and Central Asia. Stockholm: Stockholm Environment Institute, 6–9. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep02788.4> [in English].

2. Popovych, A., & Sabovchuk, A.I. (2024). Vyznachennia poniattia ta tsili staloho rozvytku [Definition of the concept and goals of sustainable development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law], 5 (86), 415–422. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61> [in Ukrainian].

3. UNDP. (2025). TsSR U DII [SDGs in Action]. Retrieved May 20, 2025, from <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku> [in Ukrainian].

4. Ivanchuk, V., & Moshniaha, N. (2025). Dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku u natsionalnomu ta rehionalnomu rozrizakh [Achievement of Sustainable Development Goals at national and regional levels]. VOX UKRAINA. Retrieved May 20, 2025, from <https://voxukraine.org/doslidzhennya-sdg/> [in Ukrainian].

5. Todorov, I., & Todorova, N. (2021). Managing sustainability of national security: Implications for Ukraine. In Digitalisation and Sustainability for Development Management: Economic, Social, and Ecological Aspects: E3S Web of Conferences: International Interdisciplinary Scientific Conference (Vol. 307, No. 09001, pp. 1–15). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202130709001> [in English].

6. Jamish, J., & Debo, D. (2025). The impact of national security on sustainable development and disclosure. ResearchGate. Retrieved May 20, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/387518116_The_Impact_of_National_Security_on_Sustainable_Development_and_Disclosure [in English].

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 No. 2469-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 31, Art. 241 [in Ukrainian].

8. Kononenko, V., Tarakhonich, T., & Tymchenko, L. (2022). Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. Science and Innovation, 18 (1), 124–133. <https://doi.org/10.15407/scine18.01.124> [in English].

9. Jacobs, G., & Ramanathan, J. (2023). Paradigm Change to Human Security. CADMUS, 5 (2), 20–26 [in English].

10. Ferdman, H.P. (2024). Koruptsiia yak odna z holovnykh zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Corruption as one of the main threats to the national security of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Public Administration], 35 (74) (1), 201–205. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/35> [in Ukrainian].

11. Unian (2025). Zarady “dolara po 8” Yanukovych vycherpav zolotovaliutni rezervy krainy – ekspert [For the sake of “dollar at 8” Yanukovych depleted the country’s gold and foreign exchange reserves – expert]. Retrieved May 20, 2025, from <https://www.unian.ua/economics/finance/10079345-zaradi-dolara-po-8-yanukovich-vicherpav-zolotovalyutni-rezervi-krajini-ekspert.html> [in Ukrainian].

12. Udzhmadziuridze, H. (2024). Politychna stabilnist Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: evrystychnyi potentsial zastosuvannia instytutsiinoho pidkhodu [Political stability of Ukraine under martial law: heuristic potential of applying the institutional approach]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani* [Scientific and theoretical almanac “Grani”], 27 (2), 124–129. <https://doi.org/10.15421/172440> [in Ukrainian].

13. Skochyliias-Pavliv, O.V. (2024). Protydiia koruptsii v konteksti zmitsnennia natsionalnoi bezpeky krainy v umovakh dynamichnoho zovnishnoho seredovyscha [Combating corruption in the context of strengthening the national security of the country in a dynamic external environment]. *Akademichni vizii* [Academic Visions], (27). Retrieved May 20, 2025, from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/863> [in Ukrainian].

14. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (2025). Koruptsiia v oborontsi: rozkradannia koshtiv na systemu “DZVIN” [Corruption in defense: embezzlement of funds for the “DZVIN” system]. Retrieved May 20, 2025, from <https://nabu.gov.ua/news/koruptciia-v-oborontci-rozkradannia-koshtiv-na-systemi-dzvin/> [in Ukrainian].

15. Koeswayo, P.S., Handoyo, S., & Abdul Hasyir, D. (2024). Investigating the Relationship between Public Governance and the Corruption Perception Index. Cogent Social Sciences, 10 (1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2342513> [in English].

16. President of Ukraine (2020). Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. № 392/2020 [On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 No. 392/2020]. Retrieved May 20, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].

17. Government Portal (2025). Uriad skhvalyv zakonoproekt shchodo vykonannia Ukrainoiu vymoh YeS dlia pryiednannia do systemy yevroplateziv (SEPA) [The government approved a bill on Ukraine's compliance with EU requirements for joining the European payment system (SEPA)]. Retrieved May 20, 2025, from <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-zakonoproekt-shchodo-vykonannia-ukrainoiu-vymoh-ies-dlia-priednannia-do-systemy-ievroplatezhiv-sepa> [in Ukrainian].

18. National Agency for the Prevention of Corruption (2025). Informatsiina systema monitorynhu realizatsii derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky [Information system for monitoring the implementation of state anti-corruption policy]. Retrieved May 20, 2025, from <https://dap.nazk.gov.ua/> [in Ukrainian].

19. Semeniuk, I., Ivanchenko, H., & Veslova, Ya. (2023). Stratehichni rozvytok hromad v umovakh podolannia voiennykh vyklykiv: proiektnyi pidkhid [Strategic development of communities in the conditions of overcoming military challenges: a project approach]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (55). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-5> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2025

Maletova O., Doctor of Law, Associate Professor, Head of Department of Criminal Legal Disciplines and Judiciary of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AS A TOOL FOR STRENGTHENING UKRAINE'S NATIONAL SECURITY UNDER CORRUPTION THREATS

This article examines the relationship between the United Nations Sustainable Development Goals (hereinafter referred to as UN SDGs) and Ukraine's national security in the context of corruption threats. The author conducts a comprehensive analysis of the evolving understanding of security and sustainable development, emphasizing the progression from perceiving them as separate categories to recognizing their profound interdependence. The paper substantiates that in contemporary conditions, especially during martial law, ensuring national security and implementing the UN Sustainable Development Goals have become interconnected tasks requiring an integrated approach.

Based on Ukraine's National Security Strategy (September 14, 2020), the author identifies five UN SDG-aligned features: human development focus, environmental security, anti-corruption mechanisms, economic resilience, and renewable energy development. However, corruption emerges as a systemic destructive factor threatening these strategic objectives' implementation.

The article proposes three innovative approaches to minimizing corruption risks in the implementation of UN SDGs: deploying distributed ledgers for monitoring financial flows in sustainable development projects; utilizing comprehensive corruption risk assessment models based on big data and machine learning; and establishing structured mechanisms for public involvement in the planning, execution, and monitoring of sustainable development projects.

The research substantiates that integrating technological innovations with institutional changes and strengthened public oversight creates a multi-layered protection against corruption risks, which is particularly crucial for Ukraine amid the transformation of its national security system and the implementation of international sustainable development standards.

Keywords: UN Sustainable Development Goals, national security, corruption, martial law, National Security Strategy of Ukraine, innovative approaches.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.27-35>
УДК 341.213.4

Стогова О. В., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: o.stohova@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7010-556X>

ФЕДЕРАЛІЗМ ПІСЛЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМА ВИБОРУ Й РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано федеративні структури, причини їх запровадження й особливості функціонування федералізму в період після холодної війни. З'ясовано, що наявні теоретичні концепції федералізму аналізують сталі федеративні системи, що склалися до початку Другої світової війни. Наголошено, що після завершення холодної війни в різних частинах світу виникли нові федеративні системи або запроваджені окремі федеративні структури в унітарних державах, які ще системно не досліджено. На підставі аналізу сучасної федеративної практики визначено, що нові федеративні інституції в неоднорідних суспільствах часто підкріплюються неформальними каналами, вплив яких є діаметральним суті федералізму. На фоні домінування в класичних теоріях федералізму ототожнення федералізації і демократизації доведено, що в сучасних режимах перехідного типу створення федеративних інституцій може мати зворотний ефект. Проаналізовано «авторитарний федералізм», доведено, що цей варіант федеративного устрою не є справжньою федерацією. Крізь призму федералізму проаналізовано територіальну політику України.

Основні висновки дослідження: федералізм варто розуміти як процес, а не як фіксований інституційний дизайн; федералізація державного устрою в сучасних державах не є кінцевою метою; найпоширенішою обставиною, що сприяє запровадженню федеративних структур, є «федеративне суспільство», але сама різноманітність, у тому числі й етнолінгвістична, ще не є «федеративним суспільством». Зроблено висновок про недоцільність запровадження федералізму в Україні, аргументовано надано перевагу децентралізованій унітарній системі. Визначено перспективи подальшого дослідження: аналіз запровадження й функціонування федеративних структур у державах з різними політичними режимами та їхній вплив на вирішення проблем неоднорідних суспільств.

Ключові слова: федералізм, федеративний устрій, адміністративно-територіальний устрій, автономія, демократія, федеративне суспільство, авторитарний федералізм.

Постановка проблеми. У сучасному світі актуальним є дослідження федеративних систем, адже близько 40% населення живе в державах із федеративним устроєм [1]. Різні форми федеративного устрою в умовах демократії краще реагують на запити етнокультурних та інших груп, створюючи багаторівневу структуру державного управління. Усі давні демократії, які мають найвищі показники за індексами мовного й етнічного розмаїття, є федеративними [2, с. 20]. Міжнародні організації підтримують поширення федеративних моделей з метою розв'язання або запобігання насильницьким конфліктам, новостворені держави часто обирають федералізацію, також федеративні структури успадковувалися після розпаду колоніальних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми федералізму й федеративних систем активно досліджують такі зарубіжні автори. Так, М. Бургес, Н. Бармео, Д. Браун, В. Рікер, Р. Вотс вивчали теорію федералізму та характеристики сучасних федеративних систем. А. Бенц, Д. Брошек і П. Попелієр досліджували динаміку федералізму, В. Кімличка аналізував мультикультурний федералізм, А. Степан виділив три траєкторії федералізації. С. Кейл і П. Андерсон розглядали децентралізацію та федералізм як інструменти вирішення конфліктів. Незважаючи на дослідницький інтерес до проблем федералізму, є певна прогалина щодо вивчення федеративних систем, які виникли в період після холодної війни.

Формулювання цілей. Метою дослідження є аналіз обставин запровадження федеративних систем, особливостей їх функціонування після холодної війни, а також визначення перспектив запровадження федеративних структур в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що статична концепція федералізму [3, с. 132–134] не аналізує поступових змін, які відбуваються в ході федералізації. При цьому федеративні системи є дуже динамічними [4], постійно адаптуються до змін, не є ідеальними, але здатні забезпечити рівновагу в суспільстві [5]. К. Фрідріх стверджував, що федералізм варто розуміти як процес, а не як фіксований інституційний дизайн, і продемонстрував цю тезу на прикладі США, А. Бенц і Д. Брошек [5] підтвердили її прикладами інших західних федерацій. Але зазначена теза може бути успішно застосована й для нових федеративних утворень, які виникли після холодної війни [6]. Ми стверджуємо, що федералізація державного устрою в сучасних державах не є кінцевою метою. Федералізація часто залишається «незавершеною», тобто не обов'язково закінчується створенням федеративних держав, що відповідають усім критеріям федерацій, відомим теорії права. Результатом можуть стати «недосконалі» федеративні механізми або запровадження кількох федеральних інститутів, які не передбачають федеративного устрою загалом.

Через те що федералізація рідко відбувається як односпрямований розвиток, федеративні структури часто мають риси дефедералізації та регресу [7]. Аналіз федеративних угод, які не підкріплені відповідною федеративною практикою, і держав, які мають федеративну практику, але не сформували федеративних інститутів, дає змогу досліджувати незакінчені, «урізані» й рудиментарні федеративні структури; вивчати, чому деякі процеси федералізації призвели до регресу, а інші закінчилися побудовою зрілих федеративних систем. Відповідь на питання, чому і як виникають федеративні структури, сформульована в праці А. Степана [2], який виділив три траєкторії федералізації. Зазначена типологія частково вирішує проблему, але її недостатньо, щоб пояснити, чому і як виникли більшість федеративних систем після холодної війни. Сучасне вивчення федералізму розрізняє сім аналітичних підходів, які перетинаються в різних комбінаціях. Усі сім аналітичних підходів шукають відповіді на питання, чому виникають федеративні структури, доповнюють або замінюють раціоналістичну логіку «федеративної угоди», основою якої вважалася територіальна експансія, військова загроза й вигоди спільного ринку [8, с. 12–15].

Найчастішою обставиною, що є причиною федералізму, називають «федеративне суспільство». Це різновид суспільства, яке має численні етнічні, політичні й історичні відмінності між групами, що зумовлює його трансформацію у федеративний устрій. «Федеративне суспільство» вважається найбільш помітним аспектом ідентифікації та конфліктів, пов'язаних із територіями. Федеративні структури концептуалізуються як змінна в цій системі, оскільки очікується, що вони відповідають соціальній структурі. Такий структуралістський підхід передбачає поступовий збіг інституційної структури держави з різноманітністю етнолінгвістичної структури.

Ця концепція допрацьована, оскільки різноманітність соціальної структури не визначає автоматичної інституційної відповіді. Тому Ерк і Конінг [9] пояснили поступові зміни в напрямі федеративних систем як «діалектичний зв'язок між соціальною структурою та загальною інституційною конфігурацією», ураховуючи інститути представництва колективних інтересів, такі як партії та громадські організації, оскільки вони перетворюють основні соціальні чинники на стимули федералізації. Указана концепція потребує модернізації, тому що основну частину федеративних суспільств досліджували на досвіді класичних західних федерацій, і напрацьовані підходи потребують змін, коли вона застосовується до нестійких суспільств періоду після холодної

війни. Особливо зміни підходів актуальні для «гібридних» режимів з обмеженою демократичністю [10], ще більше для авторитарних режимів, де інституційний вибір не визначається соціальною структурою. Причини, що вимагають зміни підходів до зазначених суспільств, такі: по-перше, політичні еліти менш чутливі до вимог громадян, якщо плюралізм обмежений, а верховенство права неповноцінне, більше того, у недемократичних або гібридних режимах еліти нехтують необхідністю пристосування до різноманітності суспільства, діють на користь власних інтересів і привілеїв (М'янма, Україна чи Балкани). По-друге, після холодної війни в країнах, у яких необхідно було врегулювати етнічні й релігійні суперечності, міжнародні організації втручалися в процес державотворення, нав'язуючи федеративні моделі (або децентралізацію), які не відповідали соціальній структурі (Ірак). По-третє, певні країни не запроваджують федеративних інститутів за наявності різноманітних суспільних груп (Україна) через переконання, що федеративні інститути сприятимуть розпаду держави. Ситуація ще більше ускладнюється, коли центральні уряди повинні впоратися з транскордонним націоналізмом сусідніх держав, які беруть на себе відповідальність за своїх співнаціоналів за кордоном і втручаються у відносини з групами меншин [11]. Ці чинники є вагомими аргументами для відмови від федералізму, крім того, сама по собі різноманітність ще не є «федеративним суспільством».

Тоді як концепт «федеративне суспільство» застосовують, усвідомлюючи необхідність довгострокових адаптаційних процесів, то інструментальні концепції, що здатні враховувати соціальну різноманітність шляхом створення відповідних установ, уживають для швидкого досягнення результату. Одна з них, концепція етнічного федералізму, передбачає, що всі федеральні суб'єкти будуються, наскільки це можливо, навколо етнічних груп (зосереджених на визначених територіях), кожній надано значну автономію (Ефіопія та Непал). Якщо домінує одна етнічна чи мовна група, її можна розділити, як зроблено в Нігерії. Концепція етнічного федералізму також реалізована в Іспанії та Індії, які так само боролися з демаркацією внутрішніх кордонів і проти сепаратистських рухів.

Концепція етнічного федералізму має певні передумови. Етнічні, релігійні й мовні групи часто не є концентрованими соціальними утвореннями, вони не розселяються на чітко визначених територіях. Якщо етнічні групи є «вкладеними», такі моделі поєднують федералізм із децентралізацією, однак претензії на децентралізовані повноваження можуть спровокувати конфлікт між етнічними громадами та регіональним урядом. «Парадокс федералізму» [12] полягає в тому, що етнічні групи, які мають політичну автономію, розпоряджаються природними ресурсами або військовими силами, з часом претендують на більшу автономію ціною цілісності федерації. Актуальні дебати в Іраку та прагнення до незалежності курдського регіону є прикладом такої ситуації.

Для успішної реалізації етнічного федералізму має бути створено низку передумов: федеративні угоди не повинні ставити під сумнів безпеку всієї держави; етнічні групи мають бути лояльними; група, яка претендує на автономію, не повинна висувати ірредентистські претензії [13, с. 39–41]. Зрозуміло, що ці вимоги не можуть бути реалізовані в конфліктних суспільствах і там, де різні етнічні групи проживають на одній території [14]. Тому федеративні системи, побудовані за етнічним принципом, забезпечують інституційну гнучкість щодо змін кордонів субфедеративних одиниць, як це практикувалося в Індії та Ефіопії.

Варто усвідомлювати, що етнічність і релігія є суперечливими критеріями політичної організації. З погляду ліберальної теорії демократії етнічний федералізм є хибною інституційною системою, оскільки суперечить рівному ставленню до окремих осіб. Крім того, ця модель має тенденцію перешкоджати ефективному управлінню, адже

створюються кілька адміністративних рівнів, керованих паралельно й центральними, і федеральними урядами, а така організація публічного управління не лише витратна, а й сприяє клієнтелізму й розвитку патрональних мереж. Неформальні федеративні практики можуть приймати різні форми, у федеративних системах неформальні канали є необхідною умовою, щоб офіційні інституції працювали, вони вважаються переважно «допоміжними», оскільки дають змогу ефективно функціонувати формальним інституціям [15].

Аналіз федеративних утворень, які виникли після холодної війни, свідчить, що інституції часто підкріплюються неформальними каналами, вплив яких є діаметральним суті федералізму. Розподіл ресурсів між місцевими й регіональними органами влади зміцнює патрональну політику та корупцію [16]. Еліти, що представляють різні етнолінгвістичні групи, змагаються за владу, просувають власні етнічні групи і сприяють клієнтелізму. Останні дослідження щодо Боснії та Герцеговини підтвердили, що високодецентралізовані країни схильні до посилення домінування патроналізму та клієнтелізму [17]. Можна стверджувати, що клієнтелізм надає доступ до влади групам меншин поза межами офіційних інституцій і так забезпечує певний доступ до фактичного розподілу влади соціальним групам. Питання в тому, чи можна це розглядати як появу «федеративних структур». Існують й інші практики федералізації: партії можуть периферизувати унітарну систему, а формування партійних груп у парламенті можуть будуватися навколо територіальних питань.

Хоча є докази того, що федеративна система може сприяти пристосуванню до різноманітності й мирній трансформації конфлікту [18], серед науковців і політиків також спостерігається недовіра до федералізму як практики, яка здатна забезпечити демократичне врядування та верховенство права. Ще гірше, коли федеративні установи підривають і федералізм, і демократію (рф).

Федералізація зазвичай сприймалася як невід'ємна частина демократизації. Хоча в академічних колах домінує погляд про взаємне посилення між федералізмом і демократією, зв'язок між ними не є незаперечним [5]. У режимах перехідного типу створення федеративних інституцій може навіть мати зворотний ефект. Наприклад, якщо партії будуються за територіальною та/або етнічною чи мовною ознакою, під час транзиту субфедеральні посадові особи часто діють як представники своєї території, а не всієї держави. Тоді центральний уряд відчуває спокус рецентралізації відповідальності, обмеження партійної конкуренції й обмеження плюралізму для збереження єдності держави.

Навіть в усталених демократіях федеративні структури можуть знижувати якість демократії [2; 5]. Завдяки їх інституційній складності, вони непрозорі й часто мають розмиті та дублювальні функції, зміцнюють вплив міжурядових органів, водночас зменшують парламентський контроль. Федеративні системи дають урядам змогу ухилятися від відповідальності й перекладати її на уряди територіальних одиниць. Можна стверджувати, що демократизація на основі федералізації потребує серйозних передумов. Якщо навіть у сталих федераціях виникають перешкоди для демократії, то побічні ефекти можуть виникати в нових нестабільних системах, що тільки стали на шлях демократизації.

Незважаючи на те що відносини між федералізмом і демократією є неоднозначними, існує поняття «авторитарний федералізм». Авторитарні режими підривають систему стримувань і противаг, обмежують плюралізм, пригнічують опозицію та перешкоджають верховенству права. Отже, постає питання, чи варто федеративні структури поширювати на недемократичні режими. Існують авторитарні режими (наприклад, РФ), де федеративні структури продовжують існувати. Навіть недієві федеративні

інститути створюють невизначеність, оскільки субнаціональні еліти можуть підірвати претензії центрального уряду на владу. Тоді чому недемократичні лідери підтримують федеративні структури?

Ми стверджуємо, що авторитарні лідери підтримують федеративні інститути, тому що в умовах неповноцінного верховенства права федералізм забезпечує можливість центральним урядам карати субнаціональних посадовців як цапів відбувайлів за політику невдачі й перекладати на них відповідальність. Крім того, авторитарні режими можуть використовувати багаторівневу державну структуру як випробувальний полігон для просування лояльних і компетентних супутників, а також апробації нових політичних рішень. Однак такий варіант федеративного устрою не є справжньою федерацією – це просто федеральна «оболонка».

Останні десятиліття стали свідками використання федеральних інститутів як інструментів розбудови миру. У таких країнах, як Боснія, Ірак і Непал федеральні домовленості були не лише частиною порядку денного повоєнного, поставторитарного переходу до демократії, а були пов'язані із забезпеченням миру. Хоча теоретичні дебати на цю тему залишаються обмеженими, є все більше практичних доказів корисності федералізму як інструмента вирішення конфліктів [19]. Логіка використання федеративних структур як елементів мирного врегулювання є простою. Після закінчення холодної війни відбулася трансформація конфліктів, зросла кількість громадянських війн усередині держав й гібридних війн, у яких зовнішні актори прямо чи опосередковано підтримували різні партії. Конфлікти найчастіше зосереджені на доступі до ресурсів, праві на самовизначення або створенні нових держав шляхом відокремлення. Тому не дивно, що майже кожен поточний конфлікт у світі намагалися вирішити шляхом федералізації.

Список країн, які запровадили федеративні структури, щоб подолати війну, внутрішній конфлікт, нестабільність і протистояти сепаратизму певних груп, зростає. Цей список включає такі країни, як Боснія та Герцеговина (1995), Ефіопія (1995), Ірак (2005) і Непал (2015), тривають дебати щодо використання федералізму як інструмента вирішення конфліктів у Південному Судані, Сирії й на Кіпрі, у М'янмі.

А. Степан [2] пропонує федералізм, що «об'єднує», забезпечує державну згуртованість і територіальну цілісність за допомогою поєднання сили й місцевих автономій (прикладом є Радянський Союз). Н. Бермео [20] використовує категорію «міжнародно нав'язаних федерацій», маючи на увазі все більшу кількість федеративних і децентралізованих держав, у яких моделі територіального розподілу владних повноважень запроваджені без погодження з місцевою елітою і народом. Боснія стала класичною моделлю «нав'язаного федералізму», Ірак також ідентифікують як «нав'язану федеральну систему».

Хоча Боснія та Ірак є найбільш очевидними прикладами, є й інші, складніші для оцінювання країни. У Непалі, наприклад, розбудова миру та демократизація пов'язані з програмою федералізації. У Південній Африці міжнародні експерти й організації підтримали перехід від апартеїду та зробили важливий внесок у конституційні дебати, хоча остаточне рішення приймали місцеві еліти.

Відповідно до аналізу сучасної світової практики, постає питання, чи варто вивчати децентралізаційні процеси в Україні крізь призму федералізму? Україна з її численними етнічними, політичними й історичними відмінностями між групами населення та значними економічними регіональними відмінностями також має підстави розглядати можливість трансформації у федеративну систему. Проте невідповідність між соціальною й політико-адміністративною структурами ставлять таку можливість під сумнів. На відміну від інших країн із великими територіями, різними мовами, етнічними гру-

пами та політичними таборами, в Україні не запроваджено федеративного устрою, а натомість проводиться реформа децентралізації з 2014 року. Потрібно дати об'єктивну відповідь на питання: чому в Україні немає федеративного устрою, чи є ознаки федеративних практик, які варто розглядати як попередників федеративних структур?

Відповідно до чинної Конституції, країна є унітарною. Отже, можна заперечити, що аналізувати українську територіальну політику крізь призму федералізму марно, але доведено, що елементи федералізму можуть застосовуватися й в унітарних системах. Р. Воттс зазначав, що концепція федеративних політичних систем охоплює всю сіру зону між унітарною та федеративною моделями [21, с. 120].

Перший аргумент на користь аналізу ситуації в Україні крізь призму федералізму полягає в тому, що федеративні елементи можуть поступово перерости у федеративну структуру, тому країна може піти шляхом поступового, «деволюційного федералізму». Асиметричний федералізм може бути результатом запровадження федеративних інститутів в унітарний порядок, такі асиметрії вважаються типовими для багаторівневих систем, які мають урахувати мовну й етнічну різноманітність [2, с. 29–32]. Держава може мати унітарний устрій, але використовувати федеративні практики.

Дискусія щодо федералізму в Україні має відбиток запізненого національного будівництва. Вона розвивалася навколо конкуруючих інтерпретацій регіонального розмаїття країни та її самобутності. Ті, хто підтримував ідею федеративної моделі України, наголошували на її регіональній різноманітності. Прихильники унітаризму звертали увагу не лише на різноманітні ідентичності, а й на їх негативний прояв у результаті надмірного зовнішнього впливу, насамперед російського, угорського й румунського впливу. Унітаристи націлені на творення з українського населення однорідної нації, що резюмував передвиборчим гаслом П. Порошенко: «Одна армія, одна мова, одна віра».

Соціологічні опитування підтверджують, що в Україні є певний вид федеративного суспільства, але етнічна, релігійна та мовна ідентичності збігаються нечітко. Розмитий характер культурної ідентичності й мовних практик громадян України зумовлений тим, що мовно-етнічні групи територіально не сконцентровані. Макросоціальні чинники регіонального різноманіття не мають чіткого розрізу по територіально-регіональній лінії, якщо не зіставляти «крайні позиції», наприклад, Львів і Донецьк. Таким чином, побудова федеральних структур на основі території не гарантувала б реалізацію етнолінгвістичних прав. Крім того, Україна в радянський період не складалася з етнічно визначених субтериторій, єдиним винятком був лівий берег Дністра (теперішнє Придністров'я), що між 1924 і 1940 роками мав статус Молдавської автономної республіки України. Ця відсутність попередніх етнотериторій в Україні також стала перешкодою для прихильників федеративних моделей. Але головне, що федеративна модель не сприймалася через безпекове питання, адже весь період незалежності України існували справедливі перестороги, що рф намагатиметься розколоти українську федерацію.

З 2014 року федералізм став забороненою темою в Україні, хоча на початку 1990-х років прихильники українізації, дерадянзації та дерусифікації вважали федеративну модель сприятливою для своїх цілей. Протидіючи цьому, лідери регіонів України, де українство мало менше підтримки, зокрема Криму, Закарпаття, Сходу й Півдня України, підтримували унітарну модель України. За кілька років позиції діаметрально змінилися. Маючи свою виборчу підтримку передусім на Сході та Півдні, президенти Л. Кучма й В. Янукович були прихильниками більшої автономії для регіонів. Президенти В. Ющенко й П. Порошенко з їхніми виборчими базами переважно в Центрі й на Заході були прихильниками унітаризму.

Спонування робити винятки з унітарної моделі на додаток до особливого статусу, який мав Крим, походили з «формули Штайнмаєра», мирного плану, що запропонував колишній міністр закордонних справ Німеччини 2016 року для продовження Мінських угод. Відповідно до цього плану, дві області, Луганська та Донецька, мали розширити автономію після повернення до України. Цей підхід уносив би асиметрію в державне управління територіями, сприймався в українській політиці дуже суперечливо і став справжньою лінією розколу між В. Зеленським і П. Порошенком. Готовність В. Зеленського відповідати формулі Штайнмаєра можна розглядати як ілюстрацію елементів федеративної моделі, які можуть бути запроваджені для пристосування до суспільних обставин, незважаючи на неприйняття федералізації загалом.

Оскільки сама ідея федералізації в Україні відкидається, реформа територіального устрою та місцевого управління зосередилася на децентралізації. Складна й асиметрична трирівнева система територіального устрою України до 2014 року залишалася централізованою. Лише після 1 квітня 2014 року було розпочато реформу децентралізації. Головним складником реформи стало добровільне об'єднання територіальних громад, метою якого було посилення місцевого рівня й послаблення регіонального та субрегіонального рівнів. Це відповідає одній із цілей реформи, яка мала запобігти посиленню регіоналізму й федералістських претензій. Об'єднані територіальні громади є основною одиницею самоврядування, мають прямі зв'язки із центральним урядом, оминаючи адміністративні рівні області й району. Таким чином, зменшено ризик того, що громади опиняться під контролем «владних клік» регіонального та районного рівнів. Крім того, до складу ОТГ часто входять громади з розбіжними мовними практиками, наприклад, російської та української на Сході й румунською та українською в Чернівецькій області.

Висновки. Федералізм варто розуміти як процес, а не як фіксований інституційний дизайн; федералізація державного устрою в сучасних державах не є кінцевою метою, найчастішою обставиною, що провокує федералізм, є «федеративне суспільство», але етнолінгвістична різноманітність ще не є «федеративним суспільством». Територіальний устрій України може аналізуватися крізь призму федералізму, хоча держава має унітарний устрій. Динаміка територіальної політики в Україні не є федеративною, немає жодних доказів, які б указували на побудову федеративної моделі в найближчому майбутньому. Федеративна модель не зможе реалізувати інтереси етнолінгвістичних груп України або навіть посилить напруження між ними. Загалом федеративна модель нині не відповідає інтересам української державності.

На основі результатів дослідження перспективним вважаємо подальше вивчення запровадження й функціонування федеративних структур у державах із різними політичними режимами та їх впливу на вирішення проблем неоднорідних суспільств.

Використані джерела:

1. Burgess M. Federalism and federation: Putting the record straight. 50 Shades of Federalism. Retrieved April 4, 2020. URL: <https://50shadesoffederalism.com/theory/federalism-federation-putting-record-straight/>
2. Stepan A. Federalism and democracy: Beyond the U.S. model. *Journal of Democracy*. 1994. № 10 (4).
3. Braun D. (Föderalismus. Helms L., Jun U. (Eds.) *Politische Theorie und Regierungslehre. Eine Einführung in die politik wissenschaftliche Institutionen forschung*, 2004. P. 130-162.
4. Benz A., Broschek J. Conclusion. Theorizing federal dynamics. Benz A., Broschek J. (Eds.) *Federal dynamics: Continuity, change, and the varieties of federalism*. 2013. P. 366-388.
5. Benz A., Kropp S. Föderalismus in Demokratien und Autokratien – Vereinbarkeiten, Spannungsfelder und Dynamiken. *Zeitschrift für Vergleichende Politik wissenschaft. Comparative Governance and Politics*. 2014. № 8. P. 1-27.

6. Popelier P. Dynamic federalism. 50 Shades of Federalism. Retrieved April 20, 2020. URL: <https://50shadesoffederalism.com/theory/dynamic-federalism/>
7. Babalola D. The political economy of federalism in Nigeria. Palgrave Macmillan, 2019.
8. Riker W. H. Federalism: Origin, operation, significance. Little, Brown & Company, 1964.
9. Erk J., Koning E. New structuralism and institutional change: Federalism between centralization and decentralization. *Comparative Political Studies*. 2010. № 43 (3). P. 353–378.
10. Hale H. E. Hybrid regimes-When autocracy and democracy mix. Brown N. J. (Ed.) *Dynamics of democratization: Dictatorship, development, and diffusion*. 2011. P. 23–45.
11. Brubaker R. Nationalizing states revisited: Projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies*. 2011. № 34 (11). P. 1785–1814.
12. Erk J., Anderson L. The paradox of federalism: Does self-rule accommodate or exacerbate ethnic divisions? *Regional & Federal Studies*. 2009. № 19 (2). P. 191–202.
13. Kymlicka W. Multi-nation federalism. He B., Galligan B., Inoguchi T. (Eds.) *Federalism in Asia*. 2007. P. 33–56.
14. Norman W. Negotiating nationalism-Nation-building, federalism, and secession in the multinational state. Oxford University Press, 2006.
15. Behnke N., Mueller S. Better together? The purpose of intergovernmental councils in federal states. *Regional & Federal Studies*. 2017. № 5.
16. Hale H. E. Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective. Cambridge University Press, 2015.
17. Kapidzic D. Subnational competitive authoritarianism and power-sharing in Bosnia and Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*. Retrieved April 20, 2020. <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1700880>.
18. Keil S., Anderson P. Decentralization as a tool of conflict resolution. Detterbeck K., Hepburn E. (Eds.). *Handbook of territorial politics*. 2018. P. 89–106.
19. Keil S. Federalism as a tool of conflict resolution. Kincaid J. (Ed.) *A research agenda for federalism studies*. 2019. P. 151–161.
20. Bermeo N. Conclusion: The merits of federalism. Bermeo N., Amoretti U. (Eds.). *Federalism and territorial cleavage*. 2004. P. 457–483.
21. Watts R. Federalism, Federal Political System, and Federation. *Annual Review of Political Science*. 1998. № 1 (1). P. 117–137.

References:

1. Burgess, M. (2017). Federalism and federation: Putting the record straight. 50 Shades of Federalism. Retrieved April 4, 2020 Retrieved from: <https://50shadesoffederalism.com/theory/federalism-federation-putting-record-straight/> [in English].
2. Stepan, A. (1999). Federalism and democracy: Beyond the U.S. model. *Journal of Democracy*, 10 (4) [in English].
3. Braun, D. (2004). Föderalismus [Federalism]. In L. Helms & U. Jun (Eds.), *Politische Theorie und Regierungslehre. Eine Einführung in die politik wissenschaftliche Institutionen forschung* [In L. Helms & U. Jun (Eds.), *Political Theory and Government: An Introduction to Political Science Institutions Research*] (pp. 130–162) [in German].
4. Benz, A., & Broschek, J. (2013). Conclusion. Theorizing federal dynamics. In A. Benz & J. Broschek (Eds.), *Federal dynamics: Continuity, change, and the varieties of federalism* (pp. 366–388). Oxford University Press [in English].
5. Benz, A., & Kropp, S. (2014). Föderalismus in Demokratien und Autokratien – Vereinbarkeiten, Spannungsfelder und Dynamiken [Federalism in Democracies and Autocracies – Compatibility, Tensions, and Dynamics]. *Zeitschrift für Vergleichende Politik wissenschaft* [Journal of Comparative Governance and Politics], 8,1–27 [in German].
6. Popelier, P. (2018). Dynamic federalism. 50 Shades of Federalism. Retrieved April 20, 2020. Retrieved from: <https://50shadesoffederalism.com/theory/dynamic-federalism/> [in English].
7. Babalola, D. (2019). The political economy of federalism in Nigeria. Palgrave Macmillan [in English].
8. Riker, W. H. (1964). Federalism: Origin, operation, significance. Little, Brown & Company [in English].
9. Erk, J., & Koning, E. (2010). New structuralism and institutional change: Federalism between centralization and decentralization. *Comparative Political Studies*, 43 (3), 353–378 [in English].
10. Hale, H. E. (2011). Hybrid regimes-When autocracy and democracy mix. In N. J. Brown (Ed.), *Dynamics of democratization: Dictatorship, development, and diffusion* (pp. 23–45). Johns Hopkins University [in English].

11. Brubaker, R. (2011). Nationalizing states revisited: Projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies*, 34 (11), 1785–1814 [in English].
12. Erk, J., & Anderson, L. (2009). The paradox of federalism: Does self-rule accommodate or exacerbate ethnic divisions? *Regional & Federal Studies*, 19 (2), 191–202 [in English].
13. Kymlicka, W. (2007). Multi-nation federalism. In B. He, B. Galligan, & T. Inoguchi (Eds.), *Federalism in Asia* (pp. 33–56) [in English].
14. Norman, W. (2006). *Negotiating nationalism-Nation-building, federalism, and secession in the multinational state*. Oxford University Press [in English].
15. Behnke, N., & Mueller, S. (2017). Better together? The purpose of intergovernmental councils in federal states. *Regional & Federal Studies*, 5 [in English].
16. Hale, H. E. (2015). *Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge University Press.
17. Kapidzic, D. (2019). Subnational competitive authoritarianism and power-sharing in Bosnia and Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*, online frst. Retrieved April 20, 2020, from <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1700880> [in English].
18. Keil, S., & Anderson, P. (2018). Decentralization as a tool of conflict resolution. In K. Detterbeck & E. Hepburn (Eds.), *Handbook of territorial politics* (pp. 89–106). Edward Elgar [in English].
19. Keil, S. (2019). Federalism as a tool of conflict resolution. In J. Kincaid (Ed.), *A research agenda for federalism studies* (pp. 151–161). Cheltenham and Northampton [in English].
20. Bermeo, N. (2004). Conclusion: The merits of federalism. In N. Bermeo & U. Amoretti (Eds.), *Federalism and territorial cleavage* (pp. 457–483). John Hopkins University Press [in English].
21. Watts, R. (1998). Federalism, Federal Political System, and Federation. *Annual Review of Political Science*, 1 (1), 117–137 [in English].

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2025

Stohova O., *Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law, Sumy State University (Sumy, Ukraine)*

FEDERALISM AFTER THE COLD WAR: PROBLEM OF CHOICE AND IMPLEMENTATION

The paper analyzes federal structures, the reasons for their introduction, and the peculiarities of the functioning of federalism in the post-Cold War period. It is established that the existing theoretical concepts of federalism analyze stable federal systems that developed before the beginning of the Second World War. It is emphasized that after the end of the Cold War, new federal systems emerged in different parts of the world or separate federal structures were introduced in unitary states that have not yet undergone systematic research. Based on the analysis of modern federal practice, it is determined that new federal institutions in heterogeneous societies are often supported by informal channels, the influence of which is diametrically opposed to the essence of federalism. Against the background of the dominance of the identification of federalization and democratization in classical theories of federalism, it is proven that in modern transitional regimes, the creation of federal institutions can have the opposite effect. “Authoritarian federalism” is analyzed, it is proven that this variant of the federal system is not a true federation. The territorial policy of Ukraine is analyzed through the prism of federalism.

The main conclusions of the study: federalism should be understood as a process, not as a fixed institutional design; federalization of the state system in modern states is not the ultimate goal; the most common circumstance that contributes to the introduction of federal structures is a “federal society”, but diversity itself, including ethnolinguistic, is not yet a “federal society”. The conclusion is made about the inexpediency of introducing federalism in Ukraine, and a decentralized unitary system is given a reasoned preference. Prospects for further research are identified: analysis of the introduction and functioning of federal structures in states with different political regimes and their impact on solving the problems of heterogeneous societies.

Keywords: federalism, federal system, administrative-territorial system, autonomy, democracy, federative society, authoritarian federalism.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.36-50>
УДК 343:340.132

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

ПРОБЛЕМА РЕТРОАКТИВНОСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Статтю присвячено дослідженню проблеми ретроактивності (зворотної дії в часі) рішень Конституційного Суду України в разі застосування матеріального кримінального закону.

У статті розкрито особливості рішень Конституційного Суду України як джерела кримінального права. З'ясовано співвідношення ч. 1 ст. 58 Конституції України і ст. 5 Кримінального кодексу України. Констатовано, що на практиці питання про ретроактивність рішень Конституційного Суду України в кримінально-правовій площині актуалізувалося передусім через ухвалення трьох резонансних рішень, на підставі яких неконституційними визнано статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення й декларування недостовірної інформації.

Показано, що проблема ретроактивності рішень Конституційного Суду України задовільно вирішена в проєкті нового Кримінального кодексу України. Аргументовано положення, що процесуальний порядок кримінального провадження за виключними обставинами немає достатніх підстав розглядати як механізм, що доповнює гарантії, закріплені в імперативних положеннях, присвячених поліпшенню правового становища особи, – ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 Кримінального кодексу України.

Доведено, що винесення вироку за вчинення кримінального правопорушення за статтею кримінального закону, визнаною неконституційною, є порушенням принципу верховенства права. Положення ч. 1 ст. 5 Кримінального кодексу України *de lege lata* варто розуміти так, що законом, який поліпшує правове становище особи й через це має зворотну дію в часі, може бути й той закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності його положеннями, визнаними неконституційними. Сформульовано пропозиції *de lege ferenda*, спрямовані на забезпечення правової визначеності й законодавче втілення обстоюваного авторського підходу до ретроактивної сили рішень Конституційного Суду України.

Ключові слова: джерела кримінального права України, конституціоналізація кримінального права, неконституційність кримінального закону, зворотна дія кримінального закону в часі, верховенство права, правова визначеність.

Постановка проблеми. У структурі Української держави Конституційний Суд України (далі – КСУ) посідає особливе місце й відіграє вагомий роль у забезпеченні дії системи стримувань і противаг. Проблематика правової природи, юридичних характеристик і темпоральної дії рішень КСУ плідно досліджується у вітчизняній юридичній літературі, а також належить до тих, які активно постають у судовій практиці. При цьому якщо з основних питань про дію в часі нормативно-правових актів серед правників загалом досягнуто згоди, то дискусія щодо темпоральної дії рішень КСУ (зокрема чи поширюються останні на правовідносини, що виникли та (або) тривали

до ухвалення таких рішень) триває. У законодавстві питання про зворотню дію в часі рішень КСУ чітко не регламентовано. Останнім часом дискусія з питання про можливість зворотної сили рішень КСУ щодо неконституційності правових актів поживалася й перейшла в практичну площину, що передусім зумовлено запровадженням під час судової реформи 2016–2017 рр. взаємопов'язаних інститутів касаційної скарги та перегляду справи за виключними обставинами, а також ухваленням декількох резонансних рішень КСУ, на підставі яких визнано неконституційними кримінально-правові заборони, присвячені відповідальності за незаконне збагачення, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення та декларування недостовірної інформації. Правники дискутують щодо юридичних наслідків таких рішень КСУ, зокрема стосовно того, чи може їх ухвалення визнаватися декриміналізацією. При цьому одні дослідники вказують на зворотню дію в часі рішень КСУ, інші – на зворотню силу кримінального закону, зміненого на підставі рішень КСУ.

Питання ретроактивної сили рішень КСУ має вагоме значення для забезпечення правової визначеності, передбачуваності правозастосування й ефективного захисту прав і свобод людини, а отже, його доцільно всебічно розглянути з урахуванням здобутків як конституційного, так й інших галузей права. Важливо зрозуміти, як саме ретроактивність рішень КСУ впливає на захист прав людини та громадянина та як саме варто поліпшувати відповідне законодавче регулювання (якщо в цьому є потреба). Обрана тема дотична до пошуку непростого балансу між, з одного боку, справедливістю й захистом людських права, з іншого – такими складниками верховенства права, як правова визначеність і правова стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, чи мають рішення КСУ зворотню дію в часі *de lege lata* та як саме це питання безпосередньо пов'язане із захистом прав людини, має вирішуватися *de lege ferenda*, трактується представниками різних правничих наук суперечливо. Поширення й серед теоретиків, і серед практиків набула позиція, згідно з якою надання рішенням КСУ ретроактивної сили означало б таке: а) втручання органу конституційної юрисдикції в діяльність законодавчої гілки влади; б) порушення принципів правової визначеності й остаточності судових рішень та обов'язковості їх виконання. Водночас висловлюється думка про надання рішенням КСУ ретроактивної сили як винятку, запровадження якого потребує законодавчих фільтрів. Кримінально-правові наслідки ухвалення рішень КСУ про визнання неконституційними положень Кримінального кодексу України (далі – КК) досліджували такі науковці, як П. Андрушко, Ю. Баулін, О. Гладун, В. Городовенко, О. Денькович, К. Задоя, Г. Карелова, Ю. Ключковський, Д. Михайленко, Ю. Пономаренко, В. Тихий та ін., однак висловлені згаданими авторами теоретичні підходи відзначаються контр-аверсійністю, що з-поміж іншого породжує суперечливе правозастосування й засвідчує необхідність урегулювання проблеми ретроактивності рішень КСУ в законодавчому порядку.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є з'ясування (на основі аналізу чинного законодавства, наукових джерел і матеріалів судової практики) проблеми ретроактивності рішень КСУ в разі застосування матеріального кримінального закону й висунення аргументованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства в частині ретроактивної сили рішень КСУ.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 58 Конституції України закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. В одному зі своїх рішень КСУ наголосив на тому, що закріплення принципу незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі є гарантією безпеки людини та громадянина, довіри до

держави [1]. У згаданій конституційній нормі: а) ретроактивна сила пов'язана саме й лише з юридичною відповідальністю; б) рішення КСУ не фігурують, хоч вони так само можуть пом'якшувати або скасовувати відповідальність особи.

Рішення КСУ не є нормативно-правовими актами, а сам КСУ – законодавцем. Указані рішення відрізняються від нормативно-правових актів і за формою, і за порядком ухвалення. Навіть більше: згідно з ч. 4 ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р., дія цього Закону не поширюється на правові акти, що не містять норм права, включаючи рішення й висновки КСУ. КСУ не може «дописати», «доповнити», «удосконалити» закон чи інший правовий акт, що є предметом клопотання, оскільки Конституція України ці повноваження покладає на Верховну Раду України (далі – ВРУ) [2, с. 16]. Водночас було б неправильно відкидати нормативне значення рішень КСУ, особливо тих із них, які визнають неконституційними ті чи інші нормативно-правові акти. У цьому разі КСУ виступає як «негативний правотворець», який, так би мовити, звільняє правову систему України від актів, що суперечать Основному Закону. Як слушно зазначає із цього приводу О. Денькович, рішення КСУ про неконституційність правової норми, не скасованої законодавцем, є нормативним і розрахованим на неодноразове застосування [3, с. 56]. Ю. Баулін та О. Наден підкреслюють, що КСУ сам здатен уносити зміни до законодавства України шляхом скасування тих його положень, щодо яких установлена їх неконституційність. КСУ не є дорадчим органом при ВРУ, який може лише вказувати їй на те, які положення закону треба змінити чи скасувати, а повноважний сам скасовувати неконституційні закони. Визнання КСУ окремих положень закону неконституційними є самостійним видом їх скасування [4, с. 242–243]. С. Шевчук указує на належну актам КСУ «нормативність особливого роду»; нормативний вплив мають не тільки правові позиції, що містяться в мотивувальних частинах рішень, а й їх резолютивні частини, у яких надається офіційне тлумачення Конституції та законів або закони (їх окремі положення) визнаються неконституційними [5, с. 26]. Водночас окремі акти КСУ (зокрема висновок про додержання конституційної процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту) позбавлені нормативності й мають розглядатися як особливий різновид правозастосовних актів.

Отже, рішення КСУ про неконституційність правової норми є самодостатнім і не потребує підтвердження з боку законодавчого органу – імплементації до того чи іншого закону в спосіб ухвалення нового закону. «Негативна правотворчість» КСУ, яка має похідний та обмежений характер, «зумовлена необхідністю забезпечення ефективної дії принципу поділу влади, що потребує наявності незалежного арбітра, який мав би виключну компетенцію щодо здійснення механізму стримувань і противаг» [6, с. 6]. До слова, утрата чинності законом (його частиною) на підставі рішення КСУ є абсолютною: нормативно-правові акти чи їх окремі положення після втрати ними чинності на цій підставі не можуть застосовуватися за жодних умов, бо вони не відповідають Конституції України. Після втрати чинності визнаних рішенням КСУ неконституційними законів, інших правових актів або їх окремих положень вони перестають бути частиною національного законодавства України. Для порівняння: утрата чинності на підставі прийняття ВРУ відповідного закону може бути як абсолютною, так і відносною. В останньому випадку нормативно-правові акти (їх окремі положення), що втратили чинність, можуть за певних умов застосовуватися – зберігати так звану ультраактивність.

Попередній ЗУ «Про Конституційний Суд України» містив ст. 74 під назвою «Врегулювання правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним». Згідно з нею, КСУ міг указати на преюдиціальність свого рішення під час розгляду судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли вна-

слідок дії неконституційного акта. Тобто КСУ мав право на свій розсуд вирішувати, чи поширювати дію свого рішення на правовідносини, які виникли та (або) продовжували існувати до ухвалення такого рішення. Т. Цимбалістий із приводу цього законодавчого положення писав, що фактично таке рішення КСУ набуває ознак зворотної сили, бо поширюється на правовідносини, що виникли до його ухвалення. Тому цікавим і малодослідженим називалося питання про правову природу дії акта, визнаного неконституційним, до ухвалення рішення КСУ [7, с. 52]. Чинний ЗУ «Про Конституційний Суд України» аналога ст. 74 попереднього ЗУ «Про Конституційний Суд України» не містить, тобто питання про преюдиційність рішень КСУ в ньому безпосередньо не вирішується. Частина 1 ст. 97 цього Закону лише вельми абстрактно вказує на те, що КСУ в рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КК, закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Уважається, що це положення конкретизує (розвиває) ч. 1 ст. 58 Конституції України. Звернемо увагу на те, що й Конституція України, і КК «уможливлюють зворотну дію в часі тільки законів *sensu stricto*, тобто нормативно-правових актів, які приймаються за певною процедурою парламентом» [8, с. 328]. Водночас, як слушно зазначає К. Задоя, ч. 1 ст. 5 КК закріплює ширші гарантії, ніж ч. 1 ст. 58 Конституції України. Розбіжність між указаними нормами в жодному разі не свідчить про неконституційність ч. 1 ст. 5 КК, однак той її аспект, який стосується зворотної дії в часі законів, які іншим чином поліпшують становище особи, зумовлений не конституційними вимогами, а рішенням парламенту на субконституційному рівні [9, с. 173]

На думку О. Денькович, ст. 3 КК доцільно доповнити положенням про те, що в разі визнання КСУ неконституційним закону (частини закону) України про кримінальну відповідальність він утрачає чинність з дня прийняття КСУ рішення про його неконституційність [3, с. 54, 189]. Однак вважаємо, що в такому уточненні немає потреби, оскільки відповідне універсальне положення (без «прив'язки» до конкретної галузі права) уже й так закріплене й у ст. 152 Конституції України, норми якої, як відомо, мають пряму дію, і в ч. 1 ст. 91 ЗУ «Про Конституційний Суд України». Крім цього, пропонуване уточнення ст. 3 КК, як видається, залишить без однозначної відповіді питання, чи поширюється дія рішення КСУ, яким певне положення КК визнається неконституційним, а отже, яке поліпшує правове становище особи, на діяння, учинені до моменту ухвалення такого рішення КСУ.

Після набрання чинності КК (1 вересня 2001 р.) і дотепер КСУ ухвалив низку рішень, якими окремі положення цього Кодексу визнані неконституційними. Вирішуючи проблему ретроактивності рішень КСУ в разі застосування матеріального кримінального закону, вважаємо за доцільне передусім звернутися до Рішення КСУ від 16 січня 2011 р. у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі [10], адже, по-перше, саме у зв'язку з цим Рішенням питання про ретроактивність актів КСУ набуло значного розголосу серед правників; по-друге, аналіз цього Рішення дає змогу наочно побачити суть проблеми, досліджуваної в публікації.

У вступній частині Рішення від 16 січня 2011 р. КСУ констатував неоднаковість відповідної судової практики. В одних судових рішеннях указувалося, що пом'якшення покарання Рішенням КСУ від 29 грудня 1999 р. (нагадаємо, що ним положення про смертну кару як вид покарання визнані неконституційними) рівнозначне зміні положень КК 1960 р. законом, прийнятим ВРУ. Тому особам, які вчинили особливо тяжкі

злочини до набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 р. (далі – ЗУ № 1483), суди призначали покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше ніж п'ятнадцять років. Інші ж судові рішення базувалися на протилежній позиції, яка зводилася до того, що положення ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ст. 5 КК 2001 р., а також зміст правової позиції КСУ (п. 3 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 у справі про зворотну дію кримінального закону в часі) унеможливають скасування чи пом'якшення кримінальної відповідальності іншим державним органом, ніж ВРУ, яка здійснює це шляхом прийняття відповідного закону. Суди, які приймали такі рішення, виходили з того, що пом'якшення кримінальної відповідальності осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, відбулося згідно із ЗУ № 1483, положення якого мали зворотну дію в часі, а не з Рішенням КСУ від 29 грудня 1999 р. На підставі цього вони призначали покарання у вигляді довічного позбавлення волі особам, які вчинили особливо тяжкі злочини до набрання чинності ЗУ № 1483. У мотивувальній частині рішення КСУ від 16 січня 2011 р. зазначається, що після ухвалення КСУ Рішення від 29 грудня 1999 р. КК 1960 р. не став новим законом, що пом'якшував кримінальну відповідальність осіб за вчинення особливо тяжких злочинів. При цьому КСУ виходив із того, що в ч. 4 ст. 5 КК 2001 р. йдеться про можливість його зміни тільки іншим законом про кримінальну відповідальність, а не Рішенням КСУ, який повноважний лише визнавати неконституційними положення закону про кримінальну відповідальність. Посилаючись на ст. 152 Конституції України, КСУ сформулював принцип, за яким закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю. Тому положення КК 1960 р. щодо смертної кари як виду покарання з дня ухвалення КСУ Рішення від 29 грудня 1999 р. не підлягали застосуванню судами, а органи виконавчої влади не були повноважні виконувати вироки стосовно осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких не були виконані на день ухвалення зазначеного рішення. Проте до дня ухвалення цього Рішення положення КК 1960 р. щодо смертної кари мали юридичну силу й підлягали застосуванню судами під час призначення покарання особам, які вчинили відповідні злочини [10].

Аргументація КСУ, викладена вище, зазнала серйозної критики на тій підставі, що пом'якшення (скасування) кримінальної відповідальності, що вкрай важливо з погляду застосування положень ст. 58 Конституції України і ст. 5 КК, може статися не лише внаслідок унесення відповідних змін до офіційного тексту кримінального закону, а й у результаті того, що його окремі положення визнаються неконституційними. Прийняття рішення КСУ, яким певний закон визнається неконституційним, загалом має такі самі правові наслідки, що й ухвалення нового закону, який скасовує положення чинного закону: в обох випадках відповідні норми закону (визнані неконституційними чи скасовані іншим законом) утрачають чинність. Інакше кажучи, визнання кримінального закону неконституційним – самостійний спосіб скасування цього закону. Якщо в Рішенні від 29 грудня 1999 р. КСУ визнав певні положення неконституційними й вони з дня проголошення цього Рішення втратили чинність, то хіба можна стверджувати, як це робить КСУ в Рішенні від 16 січня 2011 р., що КК 1960 р. не став новим законом? Після втрати чинності визнаних неконституційними положень санкцій статей КК України, які передбачали смертну кару як вид покарання, ці санкції зазнали змін і стали новим кримінальним законом, що пом'якшує відповідальність. Отже, Рішення КСУ є відмінним від кримінального закону джерелом кримінального права, спроможним через унесення змін до КК скасовувати або пом'якшувати кримінальну відповідальність [11, с. 72–78].

Справді, якщо рішення КСУ від 29 грудня 1999 р. про визнання закону (положень КК 1960 р. про смертну кару) неконституційним не змінило змісту кримінального закону й вимагало імплементації (у спосіб прийняття парламентом законодавчого акта), як це впливає із сумнівної аргументації КСУ, наведеної в його Рішенні від 16 січня 2011 р., то що ж тоді розуміти під утратою законом чинності в ч. 2 ст. 152 Конституції України? Нагадаємо, що в цій нормі говориться про те, що закони, інші акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, утрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність. На нашу думку, після ухвалення Рішення КСУ від 29 грудня 1999 р. щодо неконституційності окремих положень КК 1960 р. (присвячених смертній карі як виду покарання) і втрати ними чинності цей Кодекс зазнав змін і мав розглядатися як новий кримінальний закон з усіма правовими наслідками, що із цього випливають (зокрема він повинен був мати зворотну дію в часі).

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) в окремих рішеннях дотримується позиції, згідно з якою втрата чинності законом, який раніше визнавав певне діяння кримінальним правопорушенням, унаслідок визнання його неконституційним робить подальше кримінальне провадження безпредметним, адже відповідне діяння вже не є кримінальним правопорушенням за КК. Так, в одній зі справ ККС ВС вирішив, що кримінальне провадження щодо особи, яка обвинувачувалася в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК, підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення, що узгоджується з положеннями статей 2, 5 КК [12].

Як зазначалося на початку публікації, на практиці питання про ретроактивність рішень КСУ саме в кримінально-правовій площині гостро постало передусім через ухвалення трьох резонансних рішень КСУ [13; 14; 15], на підставі яких неконституційними визнано, відповідно, ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення», ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» і ст. 366-1 КК «Декларування недостовірної інформації». Як наслідок, кримінальні провадження, відкриті за вказаними кримінально-правовими заборонами, закриті. Щоправда, не всі правники погодилися з такими рішеннями правозастосувачів.

Так, в окремій думці судді КСУ В. Городовенка стосовно Рішення КСУ у справі щодо конституційності ст. 368-2 КК висловлювалося занепокоєння тим, що в слідчій і судовій практиці може виникнути ситуація, коли всі кримінальні провадження, відкриті на підставі нині неконституційної ст. 368-2 КК, підлягатимуть закриттю через утрату цією статтею чинності з моменту ухвалення Рішення КСУ. Надалі, навіть якщо законодавець сформулює відповідно до Конституції України й Рішення КСУ склад такого злочину, як незаконне збагачення, осіб, стосовно яких відкрито кримінальні провадження, неможливо буде притягнути до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. В. Городовенко позиції, викладені в згаданому вище Рішенні КСУ від 16 січня 2011 р. (у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі), назвав дороговказом для КСУ в нинішній ситуації, бо вирішення питання криміналізації чи декриміналізації незаконного збагачення не відбувається в рамках прийняття Рішення КСУ, а можливе лише в спосіб унесення змін до закону про кримінальну відповідальність. Фактично В. Городовенко визнав незмінність кримінального закону внаслідок визнання статті його Особливої частини неконституційною [8, с. 551].

З приводу рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. О. Гладун висловив подібну думку, згідно з якою відповідне діяння (тобто каране за ст. 366-1 КК декларування недостовірної інформації), учинене до цього моменту, не може вважатися декриміналізова-

ним, допоки не ухвалено закон про скасування кримінальної відповідальності за таке діяння – про внесення змін до КК. Дослідник висловив незгоду із суддями ВАКС, які, закриваючи провадження за ст. 366-1 КК, визнали рівнозначними такі правові явища, як утрата чинності нормою закону у зв'язку з визнанням її неконституційною й набрання чинності законом, яким скасовується кримінальна відповідальність. На підтвердження своєї позиції О. Гладун звернувся до текстів ст. 58 Конституції України, ст. 5 КК і ст. 284 КПК України, де говориться саме про закон, яким скасовано відповідальність за діяння, учинене особою, і не згадується «рівнозначне» рішення КСУ про визнання тієї чи іншої статті кримінального закону неконституційним. 4 грудня 2020 р. прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», який, замість визнаної неконституційною й виключеної з КК ст. 366-1, передбачив відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК) і неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК). Порівнявши диспозиції та санкції статей 366-1, 366-2 і 366-3 КК, О. Гладун указав на зворотну дію ЗУ від 4 грудня 2020 р. у часі, що зумовлює необхідність перекваліфікації діянь, учинених до моменту визнання ст. 366-1 КК неконституційною. Стверджувалося, що після набрання чинності цим ЗУ (тобто з 30 грудня 2020 р.) особи, які до 27 жовтня 2020 р. (моменту ухвалення Рішення КСУ) учинили діяння, що підпадали під дію ст. 366-1 КК, мають нести відповідальність на підставі положень цього законодавчого акта, що мають зворотну дію в часі [16].

Варто погодитися з О. Гладуном у тому, що з КК доцільно виключати статтю (її частину), визнану неконституційною, задля того, щоб не мати сумнівів у тому, що закон, визнаний неконституційним, має зворотну дію в часі як такий, що скасовує кримінальну відповідальність. Однак загалом наведену позицію підтримати складно з урахуванням викладених вище міркувань. Уважаємо, що положення ч. 1 ст. 5 КК (закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи) варто розуміти так, що таким законом може бути й закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності окремими його положеннями, визнаними рішенням КСУ неконституційними. Зазначимо й те, що на практиці проблема ретроактивної сили рішень КСУ вирішується інакше, ніж це запропонували В. Городовенко й О. Гладун. Це головним чином стало результатом ухвалення Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВП ВС) Постанови від 13 січня 2021 р. і сприйняття її правозастосувачами. У цій постанові ВП ВС вирішила, що офіційна констатація невідповідності правової норми Конституції України анулює її юридичну силу, що за змістом є рівнозначним законодавчому виключенню такої норми. Тому дія чи бездіяльність перестають уважатися злочином як на підставі закону про скасування кримінальної відповідальності, так і у зв'язку з прийняттям КСУ рішення про неконституційність норми КК, що встановлювала цю відповідальність [17].

На користь висновку про ретроспективну силу рішень КСУ, якими констатовано невідповідність Основному Закону положень КК щодо криміналізації певних дій або бездіяльності, свідчить і зміст п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України. Згідно із цією процесуальною нормою, установлення неконституційності закону, застосованого судом під час вирішення справи, визнається виключною обставиною й підставою для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у порядку екстраординарного провадження.

Має рацію В. Гацелюк, який пише таке: те, що текстуально опис діяння, забороненого неконституційною статтею Особливої частини КК, продовжує перебувати серед норм кримінального законодавства, не дає підстав вести мову про незмінність кримінального закону. Тут чітко видно різницю між правом і законом. Визнання неконституційною статті КК не може не означати декриміналізації діяння, яке вона забороняє. І в цьому сенсі кримінальний закон набуває нового змісту, «запускаючи» механізм його зворотної дії в часі. Винесення вироку за вчинення злочину за статтею Особливої частини КК, визнаною неконституційною, але втрату чинності якою відтерміновано (така ситуація мала місце на практиці у зв'язку з визнанням неконституційною ст. 375 КК), також є порушенням принципу верховенства права, з огляду на такі положення Конституції України: 1) органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6); 2) норми Конституції України є нормами прямої дії (ч. 3 ст. 8); 3) органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19) [8, с. 552, 566].

Подібно розмірковує Д. Терлецький, на переконання якого скасування кримінальної відповідальності як результат набрання чинності одним законом і як результат утрати чинності згідно з рішенням КСУ іншим законом не є тотожними ані змістовно, ані формально, ані процедурно. Однак, відповідно до сутнісного значення конституційно закріпленого принципу зворотної дії закону, який пом'якшує або скасовує відповідальність особи, утрата чинності законом у результаті встановленої КСУ неконституційності має бути витлумачена на користь особи і призводити до таких самих юридично значимих наслідків, що й набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за вчинене особою діяння. Водночас згаданий автор висловлює думку, що без узгоджених змін до Конституції України й іншого чинного законодавства збалансоване, чітке й недвозначне визначення юридичних наслідків рішень КСУ буде нездійсненним [8, с. 336–337].

На переконання К. Задої, якщо в кримінальному провадженні не постановлено остаточного судового рішення (вироку), то з ухваленням рішення КСУ про неконституційність положення КК, яке тягне правовий ефект, спільномірний з набранням чинності законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння, кримінальне провадження підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (установлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення). Учений звертає увагу на помилковість судових рішень, якими в подібних ситуаціях кримінальні провадження закривалися на підставі п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК України (утратив чинність закон, яким установлювалася кримінальна протиправність діяння). Адже рішення КСУ, яким визнається неконституційним положення Особливої частини КК, що забороняє певну поведінку, уособлює не рішення держави скасувати таку заборону (кримінальну протиправність діяння), а визнання того, що такої заборони не мало б існувати з огляду на конституційні положення [9, с. 174–175].

У низці ухвал ВАКС, винесених у листопаді 2020 р., тобто до ухвалення ЗУ від 4 грудня 2020 р. про відновлення кримінальної відповідальності за недостовірне декларування й до набрання цим ЗУ чинності, суголосно зазначалося таке: ст. 366-1 КК, визнана неконституційною, утратила свою чинність з дня ухвалення КСУ відповідного рішення – з 27 жовтня 2020 р. Відповідні правила, передбачені п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України й ч. 1 ст. 5 КК, хоч і стосуються закону про кримінальну відповідальність, тобто акта органу законодавчої влади, з урахуванням ч. 6 ст. 9 КПК України підлягають застосуванню відповідно до загального правового принципу *nullum crimen, nulla*

proena sine lege, а також статей 58, 92 Конституції України, статей 3, 11 КК, оскільки кримінальний закон на той час не містив положень про кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації. Коментуючи практику ВАКС, яка сформувалася за результатом ухвалення рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. щодо ст. 366-1 КК, Д. Михайленко пише, що підставою для втрати чинності законом загалом або його частинами є як визнання єдиним органом законодавчої влади (ВРУ) такого закону або його окремих положень такими, що втратили чинність, так і визнання їх неконституційними єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (КСУ). В обох випадках наслідками є втрата законом чи його частиною чинності, а тому втрата чинності законом (або частини закону) унаслідок визнання їх неконституційними є тотожною набранню чинності законом, яким скасовується кримінальна відповідальність. З урахуванням цього й загальних засад кримінального провадження (зокрема верховенства права та законності) ВАКС у низці рішень уважав за можливе закрити кримінальні провадження внаслідок визнання рішенням КСУ ст. 366-1 КК такою, що не відповідає Конституції України. Визнання КСУ статей КК неконституційними Д. Михайленко пов'язує з положенням ст. 8 Основного Закону, за якими Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. У цьому контексті чинність у часі кримінального закону, який зазнав змін на підставі рішення КСУ, має вирішуватися так само, як і в разі скасування відповідної норми парламентом [8, с. 598–600].

Щоправда, практика ВАКС, яка стала результатом ухвалення рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. стосовно неконституційності ст. 366-1 КК, виявилася суперечливою. Окремі судді вважали, що рішення КСУ про визнання закону неконституційним має не ретроактивну, а перспективну дію. При цьому для учасників судової справи, у якій застосовано неконституційний закон, законодавство передбачає спеціальний механізм захисту їхніх прав – перегляд справи за виключними обставинами. Такий механізм не суперечить Конституції України, а, навпаки, доповнює наявні гарантії, закладені в ч. 1 ст. 58 Конституції України і ст. 5 КК. Дослідження правових наслідків визнання КСУ статей 366-1 і 368-2 КК неконституційними для конкретних кримінальних проваджень виявило правову проблему ретроспективної дії рішень КСУ. З окремих рішень ККС ВС випливає, що визнання статті КК неконституційною недостатньо для скасування вироку чи закриття кримінального провадження, а потребує розгляду судом для зіставлення юридичної позиції КСУ й обставин конкретного кримінального провадження з метою встановлення того, чи може бути забезпечена справедливість [8, с. 600–603].

Отже, КСУ (рішення від 16 січня 2011 р. у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) вважає, що після його Рішення від 29 грудня 1999 р. кримінальний закон (КК 1960 р.) не став новим, із чим погодитися складно. Натомість ВП ВС (Постанова від 13 січня 2021 р., ухвалена у зв'язку з визнанням неконституційною ст. 375 КК) виходить із того, що визнання положення КК неконституційним змістовно є рівнозначним (тотожним) виключенню такого положення парламентом. Практика ж ВАКС із питання про ретроактивну силу рішень КСУ виявилася суперечливою.

Щодо згаданого в окремих судових рішеннях кримінального провадження за виключними обставинами як механізму, що доповнює гарантії, закріплені в ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, варто зазначити таке. Варто погодитися з М. Хавронюком у тому, що «інститут конституційної скарги, якщо його вміло використовувати, здатен позитивно вплинути як на стан захисту прав засуджених, так і на якість закону України про кримінальну відповідальність» [18, с. 159]. При цьому зі змісту статей 459, 460, 461, 467 КПК України випливає, що такий механізм захисту прав людини, як провадження за виключними обставинами, є «факультативним»: особа

може не захотіти подавати відповідну заяву; вона може пропустити встановлений строк подання цієї заяви; суд має право (але не зобов'язаний) скасувати навіть той вирок, який винесений на підставі закону, визнаного КСУ неконституційним, тощо. Така процесуальна можливість перегляду судових рішень за виключними обставинами явно дисонує з імперативними положеннями ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, на підставі яких держава в особі своїх уповноважених органів зобов'язана (а не просто має право) поліпшити правове становище порушника кримінально-правової заборони.

Викладене вище свідчить про наявність проблеми, яку задля забезпечення правової визначеності треба вирішити в законодавчому порядку. Варіантами її розв'язання можуть бути пропозиції:

1) Г. Карелової – включити в ст. 58 Конституції України такий абзац: «Зворотну дію в часі мають також ті закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи у зв'язку з втратою чинності окремими їх положеннями, визнаними рішенням Конституційного Суду України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)». Науковиця також пропонує доповнити ч. 1 ст. 5 КК доповнити таким положенням: «Таким законом може бути і закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з втратою чинності окремими його положеннями, визнаними рішенням Конституційного Суду України неконституційними» [19, с. 197, 198];

2) П. Андрушка – викласти ч. 1 ст. 5 КК у такій редакції: «1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а також рішення Конституційного Суду України, яким визнається неконституційним закон, яким передбачена кримінальна відповідальність за діяння, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чи рішенням Конституційного Суду України чинності, у тому числі на осіб, які відбувають або відбули покарання, але мають судимість» [20, с. 133–134].

Видається також, що з ч. 2 ст. 74 КК, у якій мовиться про негайне звільнення від призначеного судом покарання, доцільно виключити слово «законом», адже: а) такий правовий результат, як усунення караності діяння, може бути результатом і діяльності законодавця (ВРУ), й ухвалення рішення КСУ про неконституційність кримінального закону; б) визнання останнього неконституційним, як уже зазначалося, – самостійний спосіб скасування чинності цього закону. До речі, свого часу таку пропозицію висував Є. Письменський, слушно вказуючи на те, що її реалізація уможливить звільнення від покарання осіб, зокрема, у випадках опосередкованої декриміналізації, за якої текст кримінального закону залишається незмінним [21, с. 133–134].

Розробники проекту нового Кримінального кодексу України (далі – проект) [22] до підстав зміни кримінально-правової кваліфікації зараховують з-поміж іншого зміну положень КК чи іншого законодавства, зокрема внаслідок прийняття рішення КСУ щодо неконституційності цього положення (п. 1 ч. 3 ст. 2.10.10 «Зміна кваліфікації»). Оцінюючи цю норму проекту, П. Андрушко зазначає: «Фактично таке формулювання можна витлумачити таким чином, що Робоча група вважає рішення КС України актом законодавства (кримінального)» [20, с. 131]. Наведене положення узгоджується з іншим формулюванням потенційного кримінального закону: відповідно до ч. 2 ст. 1.4.2 проекту «Зворотна дія Кримінального кодексу в часі», зміни положень КК відбуваються в разі набрання чинності як законом про внесення змін до нього, так й іншим джерелом права або змінами до нього – якщо його положення визначають зміст ознак складу кримінального правопорушення або діяння, що не є кримінальним правопорушенням [22]. Не викликає сумнівів те, що на роль такого «іншого джерела права» цілком

може претендувати й рішення КСУ про визнання неконституційним того чи іншого положення КК.

Висновки. У частині 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, у яких ідеться про зворотну дію в часі в разі скасування та пом'якшення відповідальності особи, згадуються лише закони (нормативно-правові акти), до яких рішення КСУ не належать. При цьому: 1) рішення КСУ, яким закон (його частину) визнано неконституційним, хоч і не є власне «законом про кримінальну відповідальність», так само може скасовувати чи пом'якшувати кримінальну відповідальність особи або в інший спосіб покращувати її правове становище; 2) визнання кримінального закону неконституційним – самостійний спосіб скасування чинності цього закону; 3) рішення КСУ про визнання неконституційним закону про кримінальну відповідальність (його частини) – відмінне від кримінального закону джерело кримінального права.

Винесення вироку за вчинення кримінального правопорушення за статтею КК України, визнаною неконституційною (навіть якщо цю втрату чинності КСУ відтермінував), є порушенням принципу верховенства права. Утрата чинності законом у результаті встановленої КСУ його неконституційності має бути витлумачена на користь особи, а положення ч. 1 ст. 5 КК *de lege lata* варто розуміти так, що законом, який поліпшує правове становище особи й через це має зворотну дію в часі, може бути й той закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності його положеннями, визнаними рішенням КСУ неконституційними.

Практика ККС ВС і ВАКС із питання про ретроактивну силу рішень КСУ є суперечливою. При цьому більшість правозастосувачів «узяли на озброєння» висновок, зроблений ВП ВС, про зворотну дію в часі рішень КСУ, якими встановлено невідповідність Конституції України положень КК України щодо криміналізації певних діянь: офіційна констатація невідповідності кримінально-правової норми Основному Закону анулює її юридичну силу, що за змістом є рівнозначним законодавчому виключенню такої норми.

Закріплений у КПК України порядок кримінального провадження за виключними обставинами через свою «факультативність» навряд чи є підстави розглядати як механізм, що доповнює гарантії, закріплені в імперативних положеннях, присвячених поліпшенню правового становища особи, – ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК.

Щоб забезпечити правову визначеність і втілити викладений вище підхід до ретроактивної сили рішень КСУ, пропонується таке: 1) ч. 1 ст. 58 Конституції України доповнити таким положенням: «Зворотну дію в часі мають також закони й інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи через утрату ними чинності внаслідок визнаними їх неконституційними»; 2) ч. 1 ст. 5 КК доповнити таким положенням: «Законом, указаним у цій нормі, є також закон про кримінальну відповідальність, який утратив чинність унаслідок визнання його неконституційним». Згадувати текстуально в цих двох законодавчих новелах про рішення КСУ недоцільно, бо визнання правових актів неконституційними – виключна компетенція цього державного органу.

Викладені вище пропозиції ґрунтуються на здобутках правничої науки України й матеріалах вітчизняної судової практики. Однак проблема ретроактивної сили рішень органу конституційної юрисдикції (й особливо у взаємозв'язку із захистом прав людини й засадою верховенства права) є складною та багатогранною, через що її повне висвітлення й повноцінне розв'язання неможливе без докладного вивчення та часткового запозичення зарубіжного (передусім європейського) досвіду. Тому науковий пошук в обраному напрямі варто продовжити.

Використані джерела:

1. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 р. у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
2. Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві : збірник матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с.
3. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2015. 270 с.
4. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.
5. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 38 с.
6. Мартинюк Р. Правова природа та юридичні характеристики актів Конституційного Суду України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 3–6.
7. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 1. С. 47–55.
8. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.
9. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижівської. Книга 1 : Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Норма права, 2025. 824 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 16 січня 2011 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
11. Дудоров О., Данилевський А. Щодо рішення Конституційного Суду України у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. *Вісник прокуратури України*. 2011. № 6. С. 72–79.
12. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 вересня 2022 р. у справі № 522/20468/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700> (дата звернення: 27.04.2025).
13. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
14. Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. у справі 1-305/2019(7162/19) за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
15. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 р. у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
16. Гладун О. Осіб, які задекларували недостовірну інформацію до 27.10.2020, рішення КС не звільняє від відповідальності. *Закон і Бізнес*. 2021. № 1–2.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 р. у справі № 0306/7567/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94264631> (дата звернення: 27.04.2025).

18. Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України / автор-укладач В. Мусіяка. Проект виконано за підтримки Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва та Проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні». Київ, 2017. 187 с.

19. Карелова Г. А. Кримінальна відповідальність в правових позиціях Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 261 с.

20. Андрушко П. П. Юридична природа, правові наслідки та проблеми виконання Рішень Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними/конституційними окремі положення норм (статей) Кримінального кодексу України або в яких дається офіційне тлумачення окремих положень статей (частин статей) КК України. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки» (18 листопада 2022 року). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 123–136.*

21. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.

22. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 27.04.2025).

References:

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. u spravi za konstytutsiinoho podannia Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» (sprava pro podatky) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine, April 5, 2001, in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» (tax case)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text> [in Ukrainian].

2. Kasatsiinyi administratyvnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu. (2020). Yurydychni naslidky vyznannia normatyvnoho akta nekonstytutsiinym dlia zakhystu prav liudyny v administrativnomu sudochynstvi: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho seminaru-praktykumu (m. Kyiv, 31 lypnia 2020 r.) [Legal consequences of declaring a normative act unconstitutional for the protection of human rights in administrative proceedings: Proceedings of materials of the International workshop (Kyiv, July 31, 2020)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Denkovych, O. I. (2015). Tlumachennia kryminalno-pravovykh norm u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Interpretation of criminal law norms in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

4. *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy* [Modern criminal law system in Ukraine: realities and prospects]. (2015). Kyiv: VAITE [in Ukrainian].

5. Shevchuk, S. V. (2008). Zahalnoteoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoi vlady: avtoreferat dysertatsii [General Theoretical Problems of the Normativity of Acts of the Judiciary]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Martyniuk, R. (2008). Pravova pryroda ta yurydychni kharakterystyky aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal nature and legal characteristics of acts of the Constitutional Court of Ukraine]. *Pidpriiemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 3–6 [in Ukrainian].

7. Tsymbalisty, T. O. (2007). Pravova pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava – University Scientific Notes. Journal of Khmelnytskyi University of Management and Law*, 1, 47–55 [in Ukrainian].

8. Zastosuvannia sudamy Konstytutsii Ukrainy: doktryna i praktyka [Application of the Constitution of Ukraine by courts: doctrine and practice]. (2022). Kyiv: VAITE [in Ukrainian].

9. Dudorov, O. O., & Stryzhevska, A. A. (Eds.). (2025). Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-ievropeyski studii): pidruchnyk u 2 knykhakh [Criminal law. General part (Ukrainian-European studies): textbook: in 2 books]. Knyha 1. Vstup do kryminalnoho prava Ukrainy. Vchennia pro

kryminalne pravoporushennia [Book 1. Introduction to criminal law of Ukraine. Doctrine of criminal offense]. Kyiv: Vydavnytstvo «Norma prava» [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 sichnia 2011 r. u spravi pro ofitsiine tlumachennia polozhen Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 1960 roku shchodo yikh dii v chasi (sprava pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavlenням volii) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 16, 2011 in the case on the official interpretation of the provisions of the Criminal Code of Ukraine of 1960 regarding their effect over time (case on replacing the death penalty with life imprisonment)]. (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> [in Ukrainian].

11. Dudorov, O., & Danylevskyi, A. (2011). Shchodo rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavlenням volii [On the decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on replacing the death penalty with life imprisonment]. *Visnyk prokuratury Ukrainy – Bulletin of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 6, 72–79 [in Ukrainian].

12. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 28 veresnia 2022 r. u spravi № 522/20468/17 [Ruling of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of September 28, 2022 in case No. 522/20468/17]. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700> [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 liutoho 2019 r. u spravi za konstytutsiine podannia 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of February 26, 2019 in the case on the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine]. (2019). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 chervnia 2020 r. u spravi № 1-305/2019 (7162/19) za konstytutsiinym podanniam 55 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 375 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 11, 2020 in the case 1-305/2019(7162/19) on the constitutional submission of 55 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27 zhovtnia 2020 r. u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 27, 2020 in the case on the constitutional submission of 47 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» and the Criminal Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> [in Ukrainian].

16. Hladun, O. (2021). Osib, yaki zadeklaruvaly nedostovirnu informatsiiu do 27.10.2020, rishennia KS ne zvilniaie vid vidpovidalnosti [Persons who declared inaccurate information before 27.10.2020 are not released from liability by the Constitutional Court's decision]. *Zakon i Biznes – Law and Business*, 1–2 [in Ukrainian].

17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 13 sichnia 2021 r. u spravi № 0306/7567/12 [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court of January 13, 2021 in case № 0306/7567/12]. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94264631> [in Ukrainian].

18. Musiaka, V. (Ed.). (2017). *Problemy implementatsii zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo pravosud-dia ta statusu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Problems of implementation of amendments to the Constitution of Ukraine regarding justice and the status of the Constitutional Court of Ukraine]. Kyiv: Nimecky Fond mizhnarodnoho pravovoho spivrobitnytstva & Proekt Rady Yevropy «Pidtrymka vprovadzhennia sudovoi reformy v Ukraini» [in Ukrainian].

19. Karel'ova, H. A. (2014). Kryminalna vidpovidalnist v pravovykh pozytsiiakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Criminal liability in legal positions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Andrushko, P. P. (2023). Yurydychna pryroda, pravovi naslidky ta problemy vykonannia Rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo polozhen Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Legal nature, legal consequences and problems of execution of the Constitutional Court of Ukraine deci-

sions regarding provisions of the Criminal Code of Ukraine]. In A. A. Stryzhevska, S. D. Shapchenko, & K. P. Zadoia (Eds.), *Pamiaty profesoriv P. S. Matyshevskoho ta S. S. Yatsenko: Zbirka tez kruhloho stolu «Kryminalna vidpovidalnist za zlochynty proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: 1992–2022 roky» (18 lystopada 2022 r.); Zbirka tez konferentsii «Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: konstytutsiyni, mizhnarodno-pravovyi ta porivnialno-pravovyi vymiry» (Yatsenkiivski chytannia) (2 liutoho 2023 r.) – In memory of Professors P. S. Matyshevskiyi and S. S. Yatsenko: Collection Abstracts of Papers of the round table «Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine: 1992–2022» (November 18, 2022); Collection Abstracts of Papers of the conference «Modern criminal law of Ukraine: constitutional, international legal and comparative legal dimensions» (Yatsenko readings) (February 2, 2023).* (pp. 123–136). Kyiv [in Ukrainian].

21. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). *Teoretyko-prykladni problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuвання za kryminalnym pravom Ukrainy [Theoretical and applied problems of exemption from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine]*. (O. O. Dudorov, Sci. Ed.). Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

22. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 02.04.2025 r.) [Criminal Code of Ukraine. Control text of the draft (as of 02.04.2025)]. (2025). Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2025

Dudorov O., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department Criminal Law Policy and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

THE PROBLEM OF THE RETROACTIVITY OF DECISIONS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE APPLICATION OF SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW

This article investigates the legal issue of retroactivity (temporal effect) of decisions rendered by the Constitutional Court of Ukraine within the framework of applying substantive criminal law.

The study elucidates the legal nature of the Constitutional Court's decisions as sources of criminal law and examines the doctrinal and normative correlation between Article 58(1) of the Constitution of Ukraine and Article 5 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized that the issue of retroactive effect gained particular salience following three high-profile rulings by the Constitutional Court, which declared unconstitutional provisions establishing criminal liability for illicit enrichment, the issuance of knowingly unjust judicial decisions, and the submission of false asset declarations.

The analysis reveals that the issue of the retroactive effect of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine has been satisfactorily resolved in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. It is further argued that the procedural mechanism for reopening criminal proceedings under exceptional circumstances cannot be regarded as a sufficient or autonomous safeguard in ensuring the implementation of the imperatives enshrined in Article 58(1) of the Constitution of Ukraine and Article 5(1) of the Criminal Code of Ukraine, which pertain to the improvement of an individual's legal position.

It is substantiated that delivering a conviction under a criminal provision subsequently found unconstitutional constitutes a breach of the principle of the rule of law. The current formulation of Article 5(1) of the Criminal Code of Ukraine (*de lege lata*) should be interpreted as encompassing legal provisions on criminal liability that have ceased to be in force as a result of a declaration of unconstitutionality, provided such change ameliorates the legal position of the accused. On this basis, the author formulates a set of *de lege ferenda* proposals aimed at enhancing legal certainty and ensuring the legislative incorporation of the advocated doctrinal approach to the retroactive effect of Constitutional Court rulings.

Keywords: sources of Ukrainian criminal law, constitutionalization of criminal law, unconstitutionality of criminal law, retroactivity of criminal law, rule of law, legal certainty.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.51-60>
УДК 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

ГЕНЕЗА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено опрацюванню історичних факторів, що істотно вплинули на формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, та періодизації цієї сфери криміналістичних знань.

До факторів розвитку криміналістичного знання про докази й доказування віднесено стан загального розвитку науки та техніки, стан матеріального та процесуального кримінального законодавства, особливості правоохоронної та судової практики, а також стан материнської науки та її окремих теорій. Автор демонструє, що формування криміналістичних знань про особливості здійснення доказової діяльності в кримінальному судочинстві розпочалося одночасно з усталенням прадавніх судових протопроцедур. Показано, що найперші рекомендації криміналістичного характеру знаходили закріплення в релігійних і нормативних текстах. Аргументовано, що в Новий час накопиченню криміналістичних знань сприяли індустріальна революція та кодифікація кримінального законодавства. Констатовано ідеологізованість та політизованість вітчизняної криміналістики радянських часів. Відзначено ключові здобутки українських учених радянського часу й періоду незалежності України на ниві формування аналізованого криміналістичного вчення. До ключових віх поточного періоду формування криміналістичних знань про докази й доказування в кримінальному провадженні віднесено утвердження курсу Української держави на європейську й північноатлантичну інтеграцію та неспровоковане широкомасштабне військове вторгнення Російської Федерації.

У межах генези вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні виокремлено п'ять основних етапів: (1) донауковий період (до другої половини XIX століття); (2) період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки); (3) радянський період (1919/1939 – 1991 роки); (4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991–2019 роки); (5) новітній етап (від 2019 року).

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, криміналістичне вчення, генеза, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика.

Постановка проблеми. Формування й накопичення криміналістичних знань щодо оптимізації процесу кримінального процесуального доказування розпочалося разом із запровадженням та усталенням найперших процедур переслідування злочинців. Сьогодні ж кожна нова криміналістична рекомендація, кожен технічний засіб і тактичний прийом спираються на багаторічний досвід правоохоронної діяльності, напрацювання теоретиків і практиків минулих років. Тому для формулювання теоретичних і праксеологічних основ сучасного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, подальшої розробки його наукових положень важливо опрацювати наявну джерельну базу в контексті історико-правових умов, у яких розвивалася ця сфера криміналістичних знань.

Водночас масив накопичених роками наукових праць, які стосуються криміналістичних проблем доказування в кримінальному судочинстві, є значним, і тому перелічити, а тим більше детально проаналізувати їх усі в межах лаконічного аналізу генези вчення практично неможливо. Натомість вважаємо за доцільне здійснити короткий

огляд обставин, які істотно вплинули на формування вітчизняного наукового знання щодо криміналістичних аспектів доказової діяльності в кримінальному судочинстві, виокремити суттєві етапи розвитку цього криміналістичного вчення та навести окремі фундаментальні для кожного з етапів доктринальні джерела.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії розвитку науки криміналістики у своїх працях розглядали П. Д. Біленчук, В. В. Білоус, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. В. Комаха, В. О. Коновалова, І. І. Когутич, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, О. Г. Рувін, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, Ю. Торвальд, В. М. Чисніков, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та низка інших учених.

Утім, вітчизняними науковцями ще не проводилися окремі ґрунтовні дослідження генези криміналістичних знань про докази й доказування в кримінальному судочинстві, що підтверджує актуальність пропонованого дослідження.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є виокремлення основних віх та періодизація формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні на українських землях.

Виклад основного матеріалу. До факторів, що історично впливали на формування криміналістичного знання про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні та підстав виокремлення етапів його генези, можна віднести такі:

- стан загального розвитку науки та техніки, зокрема природничих наук, від яких запозичувалися й адаптувалися прийоми та методи відшукування й дослідження джерел кримінально-релевантної інформації для потреб кримінального судочинства;

- стан матеріального та процесуального кримінального законодавства. Криміналістика розпочала своє існування як технічна, службова дисципліна щодо галузей кримінального права й процесу [1, с. 96]. На ранніх етапах розвитку цієї науки рекомендації криміналістичного характеру закріплювалися безпосередньо у відповідних юридичних актах, а з часом – почали доповнювати й розширювати нормативні положення щодо доказової діяльності у кримінальному судочинстві;

- стан правоохоронної та судової практики. До виокремлення криміналістики в самостійну науку всі новації у сфері процесуального доказування надходили з практики, передавалися від покоління до покоління правоохоронців та лише із часом почали закріплюватися в доктринальних і навчальних текстах. Водночас уже від моменту видання найперших наукових криміналістичних праць існував консенсус, що саме практики є замовниками й адресатами відповідних рекомендацій;

- стан розвитку науки криміналістики, зокрема її загальнотеоретичних положень, а також інших (суміжних) теорій та вчень [2, с. 9–10].

За темпоральним принципом, залежно від наведених вище критеріїв, можливо виокремити такі суттєві етапи генези вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

1. Донауковий етап (до другої половини ХІХ століття). Формування криміналістичних положень щодо специфіки кримінального процесуального доказування розпочалося ще до оформлення цієї галузі як самостійної науки. За В. В. Юсуповим, криміналістика бере свої витоки із часу виникнення спеціальних знань в обізнаних осіб, які залучалися до процесу здійснення правосуддя в перших державних утвореннях [3, с. 46]. Рекомендації криміналістичного характеру щодо здійснення кримінального переслідування напрацьовувалися практикою процесуальних протопроцедур та з часом знаходили певне закріплення в нормативних актах того періоду. Науковці наголошують, що описи окремих прийомів встановлення істини в судових (зокрема,

кримінальних) процесах можна зустріти в релігійному письмі (у Торі, Біблії, Корані), а також у давніх нормативних актах (у римських Законах XII таблиць, грецьких Законах Солона тощо) [4, с. 11].

На території сучасної України чи не першим нормативним актом, який містив рекомендації криміналістичного характеру, можна визнати «Руську правду» (1016). У цьому документі було описано праобрази сучасних слідчих (розшукових) дій (заклич, звід, гоніння слідом) [5, с. 11], наведено положення щодо використання спеціальних медичних знань для встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, виокремлено речові докази й показання як окремі форми доказів тощо [3, с. 47].

Подальший розвиток вітчизняних первинних криміналістичних знань пов'язаний із перебуванням українських земель у складі різних держав (Великого князівства Литовського і Руського, Польського королівства, Речі Посполитої, Московського князівства та з часом Російської імперії, Габсбурзької монархії тощо), їх правоохоронною практикою та процесуальним законодавством.

У завершення аналізованого періоду в Європі відбулася низка процесів, котрі опосередковано призвели до формування криміналістики як самостійної науки. Зокрема, від середини XVIII ст. у європейських країнах починається вибуховий розвиток науки й техніки, який отримав назву «індустріальна революція». Передові технології того часу почали застосовувати для задоволення потреб різноманітних сфер людської життєдіяльності, зокрема й кримінального судочинства. Як зазначає В. В. Юсупов, у цей період для встановлення обставин вчинення кримінально караних діянь усе більш активно залучають фахівців у галузях медицини, фармакології, хімії, математики, чистописання тощо [5, с. 11]. Водночас у європейських країнах відбувається формування та кодифікація матеріального й процесуального кримінального законодавства (австрійське Карне уложення, 1803; французький Кримінальний кодекс Наполеона, 1810; Баварський кримінальний кодекс, 1813; російський Статут кримінального судочинства, 1864 та ін.), що призводить до усталення процедур досудового розслідування й судового розгляду та накопичення досвіду щодо оптимізації процесу здійснення окремих процесуальних дій. Сформульовані на практиці криміналістичні прийоми й методи поступово знаходять своє закріплення в доктринальних джерелах. Зокрема, у Німеччині, як зауважує О. С. Саїнчин, окремі наукові праці, присвячені організації поліцейської діяльності з розкриття злочинів, видавалися ще з першої половини XIX століття [1, с. 97]. Описані процеси прямо вплинули на формування криміналістичних знань на західноукраїнських землях та опосередковано – на розвиток криміналістики на територіях, що перебували у складі Російської імперії.

Підсумуємо, що в межах цього етапу на основі практичного досвіду сформувалися передвісники криміналістичних знань, які з часом стануть базисом самостійного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

2. Період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки). У цей проміжок часу сучасні українські землі перебували у складі двох світових імперій (Австро-Угорської та Російської), а західні регіони, пізніше, у структурі Польської Республіки. Тому стан формування вітчизняних криміналістичних знань визначався відповідними правовими режимами кримінального судочинства, особливостями правоохоронної практики та власними науковими традиціями цих держав. Притім, з огляду на наведені вище суспільні процеси, криміналістичні знання продовжили накопичуватися практикою та знаходити теоретичне оформлення в наукових працях аналізованого періоду.

Більш активним у межах наведеного етапу був розвиток європейської криміналістики, на здобутки якої орієнтувалися правоохоронці на західноукраїнських землях. Так, формування наукових підвалин використання техніко-криміналістичних засобів доказування в кримінальному судочинстві розпочалося з розроблення засад судової фотозйомки [6] та кримінальної реєстрації осіб за ознаками зовнішності [7] (А. Бертільйон), реєстрації правопорушників за відбитками пальців їх рук (В. Гершель, 1877; Г. Фулдз, 1879–80; Ф. Гальтон, 1892–95; Е. Генрі, 1896–97 та ін.) [8, с. 345] та основ криміналістичного почеркознавства (абат Мішон, 1872; Ч. Ломброзо, 1895; Е. Локар, 1915) [4, с. 13–14].

Чи не першого науково-теоретичного оформлення положення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні набули з материнською наукою загалом у фундаментальній праці австрійського професора Ганса Гросса *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik* («Керівництво для судових слідчих як система криміналістики») та її наступних доповнених і розширених виданнях [9; 10]. Також не можна оминати увагою здобутки Альберта Вайнгарта з його працею *Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen* («Кримінальна тактика: посібник для розслідування злочинів») [11] та Рудольфа Арчибальда Рейсса з *Manuel de Police Scientifique (technique)* («Науковий посібник для поліції (техніка)») [12]. Серед праць вітчизняних науковців того часу варто виокремити роботи харківських професорів Л. Є. Владимірова, М. С. Бокаріуса та М. П. Чубинського. Значний вклад у формування аналізованого нами криміналістичного вчення також внесли й видані на теренах Російської імперії роботи Є. Ф. Буринського, І. Ф. Моргенштерна, С. Н. Трегубова та ін.

Розвиток криміналістичних знань призвів, зокрема, до відкриття в 1913 році в Києві й Одесі кабінетів науково-судової експертизи, у яких проводилися дослідження з використанням передових на той час криміналістичних методів для потреб кримінального та цивільного судочинства [13, с. 275].

Таким чином, у межах указанного періоду європейськими та вітчизняними вченими було закладено наукові підвалини використання засобів криміналістичної техніки, тактики й методики в кримінальному процесуальному доказуванні.

3. Наукові праці радянського періоду (1919/1939 – 1991 роки). В указаний період зміст криміналістичних рекомендацій щодо доказової діяльності в кримінальному судочинстві насамперед визначався відповідним процесуальним законодавством: Декретами про суд (1917–1918 рр.), Кримінально-процесуальними кодексами УСРР 1922 та 1927 років, УРСР 1960 року (який з певними змінами діяв аж до 2012 року). Філософським підґрунтям абсолютно всіх доктринальних досліджень виступав марксизм-ленінізм, наука загалом була ідеологізованою та підкореною комуністичній партійній номенклатурі. Зауважимо також, що праці цього періоду вирізнялися, серед іншого, відкиданням здобутків криміналістів європейських країн та США. Зокрема, дисертації радянського часу часто містили окремі підрозділи, присвячені критиці «імперіалістичної», «буржуазної» західної криміналістики.

Водночас саме на цей проміжок припала активна наукова діяльність плеяди видатних українських криміналістів, які здійснили значний внесок у справу формування криміналістичного знання про кримінальне процесуальне доказування. Зокрема, в основу сучасного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні покладено праці Л. Є. Ароцкера, В. П. Бахіна, М. М. Бокаріуса, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, М. П. Макаренка, Г. А. Матусовського, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, З. М. Соко-

ловського та низки інших українських криміналістів. Окремо варто відзначити здобутки вітчизняних учених-процесуалістів радянського періоду, які опосередковано сприяли формуванню аналізованого нами криміналістичного вчення: С. А. Альперта, М. І. Бажанова, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, П. П. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, А. Л. Ривліна, М. М. Смітєнка та ін.

Крім того, на розвиток вітчизняної криміналістики радянського періоду значний (можливо, навіть панівний) вплив мали наукові праці представників інших союзних республік, насамперед російської. Причинами таких наукових відносин стали спільність ідеологій (різних, залежно від періоду, течій та форм марксизму-ленізму) та законодавства (за основу республіканських кримінально-процесуальних кодексів брались положення кодексів всесоюзних), а також «керівна» роль російської номенклатури й підконтрольної їй науки. Водночас неможливо не виділити й позитивний внесок окремих наукових праць цієї категорії у розвиток вітчизняної криміналістики тих часів. Зокрема, теоретичні основи аналізованого нами вчення були найбільш широко розглянуті саме російськими вченими – С. М. Потаповим, В. Д. Арсєньєвим, Р. С. Белкіним, А. І. Вінбергом, А. М. Ларіним, С. А. Шейфером та іншими.

Таким чином, у радянський період відбулося оформлення вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як самостійної криміналістичної теорії в умовах радянської ідеології та правової доктрини.

4. Період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991–2019 роки).

Головним трендом цього етапу слід визнати формування та подальше дозрівання власного вітчизняного законодавства у сфері кримінального судочинства. Українські криміналісти мали адаптувати наукові розробки до норм Конституції України (1996), нових кримінального матеріального (2001) та процесуального (2012) кодексів, низки реформ прокуратури (1991, 2015, 2019), судустрою (2010, 2016), правоохоронних органів (2015 та ін.), поступової гуманізації та європеїзації процесуального законодавства, а отже, і практики доказування в кримінальному судочинстві.

Істотних змін зазнало й суспільство, на захисті якого стоїть вітчизняна правоохоронна система. З розвалом Радянського Союзу було декриміналізовано низку протиправних діянь та, навпаки, доповнено законодавство новими складами кримінальних правопорушень. Суттєво оновилися кількісні та якісні характеристики кримінально протиправної діяльності, значно посилився негативний вплив транскордонної злочинності. У 2000-х роках відбулася комп'ютеризація практично всіх сфер людської життєдіяльності, що призвело до масового використання електронно-обчислювальної техніки як правопорушниками, так і правоохоронцями. Науковці та практики отримали доступ до передових західних розробок, зокрема зразків криміналістичної техніки, засобів фіксації доказової інформації, нових видів судових експертиз тощо.

Зауважимо також, що зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році продовжилися й міждержавні наукові зв'язки з Росією у сфері формування криміналістичних знань. Негативним наслідком указаної взаємодії стало те, що вітчизняні вчені часом відмовлялися від розробки теорій і положень, які вже були (з різним успіхом) розглянуті росіянами чи представниками інших пострадянських держав, що певною мірою сповільнювало розвиток української криміналістики. Так, наприклад, від моменту розпаду Радянського Союзу на території Російської Федерації було видано монографічні праці Н. Н. Лисова «Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений»

(1995), А. Р. Белкіна «Теория доказывания» (1999), В. В. Новіка «Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам» (2005), О. В. Колдіна «Процессуально-криминалистические проблемы исследования источников информации» (2005) та ін. Зі свого боку, вітчизняні науковці протягом указанного періоду не підготували жодної монографічної праці, котра б системно та комплексно висвітлювала теоретичні положення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Водночас із поступовим формуванням власного законодавства російські (а тим більш радянські) наукові здобутки у сфері кримінального процесуального доказування втрачали актуальність для українських реалій, тому в цій галузі вітчизняної криміналістики утворився певний науковий вакуум.

Утім, попри всі виклики аналізованого періоду, українським ученим усе ж вдалося сформулювати теоретичні підвалини вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, серед сучасних монографічних праць, присвячених окремим аспектам розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування в кримінальному судочинстві можна навести роботи В. С. Кузьмічова «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення» (1996), А. В. Іщенко, І. П. Красюка, В. В. Матвієнка «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» (2002), Л. А. Кірмач «Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів» (2003), Є. Д. Лук'янчикова «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти)» (2005), Ж. В. Удовенко «Криміналістичне забезпечення доказування на досудовому слідстві» (2004), О. І. Чучукало «Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України» (2004), Л. Д. Удалової «Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України» (2005), І. І. Котюка «Судова гносеологія: проблеми методології та практики» (2008), В. Г. Лукашевича та О. В. Юнацького «Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого» (2008), С. А. Кириченко «Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості удосконалення» (2009), Ю. О. Ладенцової «Сутність і послідовність роботи з особистісними і речовими джерелами доказів у кримінальному судочинстві» (2009), В. М. Стратонова «Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого» (2010), О. А. Кравченка «Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів» (2012), В. Г. Гончаренка «Доказування в кримінальному провадженні» (2014), Ю. М. Чорноус «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів» (2017), О. П. Ващук «Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади» (2018), С. С. Баргана «Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти» (2024) та ін. Крім наведеного, українськими вченими було підготовано низку фундаментальних підручників і навчальних посібників із криміналістики, а також масу наукових статей, тез доповідей на науково-практичних конференціях, публічних лекцій та інших виступів тощо, які розкривали окремі загально-теоретичні аспекти криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Водночас більш активно відбувався розвиток наукового знання щодо проблематики розроблення та використання окремих різновидів криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування. Зокрема, аспекти застосування техніко-криміналістичних, тактико- й методико-організаційних криміналістичних засобів доказування були розкриті в роботах В. В. Арешонкова, Л. Ю. Ароцкера,

В. Д. Басая, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, П. Д. Біленчука, Т. В. Варфоломєєвої, О. П. Ващук, С. С. Вітвіцького, А. Ф. Волобуєва, О. О. Волобуєвої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. О. Гусєвої, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. В. Ковальової, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, І. І. Когутича, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Ю. М. Мирошніченка, Є. С. Назимка, О. В. Одерія, І. В. Пирога, В. М. Плетенця, О. В. Пчеліної, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура, В. В. Юсупова та низки інших вітчизняних учених-криміналістів.

Окремо варто згадати напрацювання українських учених-процесуалістів, без кропіткої роботи яких формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні було б неможливим.

Таким чином, від моменту здобуття Україною незалежності вітчизняна криміналістика розвивалася в умовах постійних змін соціальної обстановки та процесуального законодавства. Українськими вченими було видано низку наукових робіт, присвячених загальним аспектам розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування в кримінальному судочинстві, а також особливостям використання в доказуванні засобів криміналістичних техніки, тактики й методики. Утім, протягом аналізованого періоду, на жаль, не було підготовано комплексних монографічних праць, які б систематизували й узагальнювали криміналістичні знання щодо доказування в кримінальному провадженні в реаліях сучасного українського процесуального законодавства та правоохоронної практики. Зокрема, криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні все ще потребує формулювання його теоретичних засад, систематизації та обґрунтування подальших напрямів розвитку.

5. Новітній етап (від 2019 року). Ключовими віхами поточного періоду розвитку вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні варто визнати внесення до Конституції України змін щодо утвердження курсу держави на європейську та північноатлантичну інтеграцію [14], а також початок неспровокованого широкомасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року.

Перша новація орієнтує вітчизняних практиків і науковців на запровадження європейських стандартів здійснення кримінального правосуддя, запозичення найкращих сучасних практик у процесуальному доказуванні, посилення міжнародної взаємодії у кримінальному судочинстві з країнами – членами Європейського Союзу та НАТО. Що ж до другої ключової події, то неспровокована збройна агресія та чисельні військові злочини представників Російської Федерації, заангажованість російської науки (зокрема, юридичної) змушують українських учених повністю розірвати наукові зв'язки з росіянами, а також обмежити використання у власних дослідженнях ідеологізованих джерел радянського періоду. В таких умовах перед вітчизняними криміналістами постає стратегічне наукове завдання побудови самостійної, самодостатньої, незалежної від російського впливу доктрини української криміналістики. Важливе місце в цій теоретичній побудові належить і криміналістичному вченню про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, положення якого мають відповідати чинному українському законодавству, поточному стану правоохоронної та судової практики й водночас, бути вірними духу вітчизняної криміналістики, котра має багатовікову історію.

Висновки. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні пройшло довгий та достатньо складний шлях власного розвитку. У межах генези цієї сфери криміналістичних знань можливо виокремити: 1) донауковий період (до другої половини ХІХ століття), у межах якого на основі практичного досвіду протопроцедур кримінального судочинства були сформовані перші предтечі криміналістичних знань; 2) період становлення науки криміналістики (друга половина ХІХ століття – 1919/1939 роки), коли європейськими та вітчизняними вченими було закладено наукові підвалини використання засобів криміналістичної техніки, тактики й методики у кримінальному процесуальному доказуванні; 3) радянський період (1919/1939 – 1991 роки), коли відбулося оформлення аналізованого вчення як самостійної криміналістичної теорії в умовах радянської ідеології та правової доктрини; 4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991–2019 роки), за якого вітчизняні вчені активно розглядали окремі аспекти розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві; 5) новітній етап (від 2019 року), який характеризується євроінтеграційними процесами та повною відмовою від науково-теоретичних зв'язків з російськими вченими-криміналістами.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати про існування в Україні самостійного, цілісного та зрілого криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні, яке, притому, потребує узагальнення й подальшого теоретичного обґрунтування, а також регулярного осучаснення. З урахуванням викладеного перспективним видається формулювання концептуальних теоретичних положень згаданої сфери криміналістичних знань.

Використані джерела:

1. Саїнчин О. С. Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. XXVI. С. 96–106. DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.666>.
2. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с.
3. Юсупов В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 44–64. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2021-08-044>.
4. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
5. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження) : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 42 с.
6. Bertillon, Alphonse. *La Photographie judiciaire, avec un appendice sur la classification et l'identification anthropométriques*. Paris: Gauthier-villars et fils, 1890. 144 p.
7. Bertillon, Alphonse. *Identification anthropométrique; instructions signalétiques*. Nouvelle edition. Melun: Imprimerie administrative, 1893. 148 p.
8. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
9. Gross Hans. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. I. Teil. München: J. Schweitzer Verlag, 1908. 544 p.
10. Gross Hans. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. II. Teil. München: J. Schweitzer Verlag, 1914. 588 p.
11. Weingart Albert. *Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen*. Duncker & Humblot, 1904. 420 p.
12. Reiss Rudolphe Archibald. *Manuel de Police Scientifique (technique)*. Lausanne: Imperime en Suisse, 1911. 516 p.

13. Комаха В. В. Кабінети науково-судової експертизи як перші криміналістичні установи в Україні на початку ХХ ст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 274–278.

14. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>. (дата звернення: 12.04.2025).

References:

1. Sainchyn, O.S. (2020). Teoriia ta istoriia rozvytku kryminalistyky za kordonom [Theory and history of the development of criminalistics abroad]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiiia"* – Scientific Papers of the National University "Odesa Law Academy", 26, 96–106. <https://doi.org/10.32837/npuola.v26i0.666> [in Ukrainian].
2. Kovalenko, A.V. (2024). Kryminalistychne vchennia pro zbirannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia [Criminalistic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings: Monograph]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Yusupov, V. (2021). Istoriia formuvannia doktryny kryminalistyky v Ukraini [The history of the formation of the doctrine of criminalistics in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, (8), 44–64. <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-044> [in Ukrainian].
4. Varfolomieieva, T.V., Honcharenko, V.H., & Boiarov, V.I., et al. (2011). Kryminalistyka. Akademichnyi kurs: pidruchnyk [Criminalistics. Academic course: Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Yusupov, V.V. (2018). Kryminalistyka v Ukraini u XX – na pochatku XXI st. (istoryko-teoretychne doslidzhennia) [Criminalistics in Ukraine in the 20th and early 21st centuries (historical and theoretical study)]. *Extended abstract of Doctor's thesis in law*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Bertillon, A. (1890). La Photographie judiciaire, avec un appendice sur la classification et l'identification anthropométriques [Forensic Photography, with an Appendix on Anthropometric Classification and Identification]. Paris: Gauthier-Villars et fils [in French].
7. Bertillon, A. (1893). Identification anthropométrique; instructions signalétiques [Anthropometric identification; signage instructions]. Nouvelle edition. Melun: Imprimerie administrative – New edition. Melun: Imprimerie administrative [in French].
8. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia [Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. Vol. 20: Criminalistics, forensic expertise, legal psychology] / Shepityko, V.Yu. (Ed.) et al. (2018). Kharkiv: National Academy of Legal Sciences of Ukraine; Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine; Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
9. Gross, H. (1908). Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik [Handbook for investigating judges as a system of criminalistics]. I. Teil. München: J. Schweitzer Verlag [in German].
10. Gross, H. (1914). Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik [Handbook for investigating judges as a system of criminalistics]. II. Teil. München: J. Schweitzer Verlag [in German].
11. Weingart, A. (1904). Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen [Criminal Tactics: A Handbook for Investigating Crimes]. Berlin: Duncker & Humblot [in German].
12. Reiss, R.A. (1911). Manuel de Police Scientifique (technique) [Forensic Science Manual (technical)]. Lausanne: Imprimé en Suisse [in French].
13. Komakha, V.V. (2007). Kabinety naukovo-sudovoi ekspertyzy yak pershi kryminalistychni ustanovy v Ukraini na pochatku XX st. [Scientific forensic laboratories as the first criminalistic institutions in Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Issues of the State and Law*, (36), 274–278 [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2019). Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohvoru) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the state's strategic course towards full membership in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization)]. *Zakon Ukrainy vid 07.02.2019 No. 2680-VIII*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6> (Accessed: 12.04.2025) [in Ukrainian].

Kovalenko A., Candidate of Law, Associate Professor, Senior Researcher at Scientific and research laboratory of public safety of communities of Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

GENESIS OF THE FORENSIC DOCTRINE ON THE COLLECTION, EXAMINATION, AND USE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of historical factors that significantly influenced the formation of the forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings, as well as to the periodization of this area of forensic knowledge.

Among the key factors in the development of forensic knowledge on evidence and proof are the general state of scientific and technological progress, the condition of material and procedural criminal law, the specifics of law enforcement and judicial practice, as well as the state of the parent science and its particular theories. The author demonstrates that the formation of forensic knowledge regarding the specifics of evidentiary activity in criminal justice began concurrently with the establishment of ancient judicial proto-procedures. It is shown that the earliest forensic-like recommendations were embedded in religious and normative texts. It is argued that in the modern era, the accumulation of forensic knowledge was facilitated by the Industrial Revolution and the codification of criminal law. The article notes the ideological and political bias that characterized domestic forensic science of soviet era. At the same time, it highlights the key contributions made by Ukrainian scholars during the soviet period and in the era of Ukraine's independence to the formation of the analyzed forensic doctrine. Among the defining milestones of the current stage in the development of forensic knowledge on evidence and proof in criminal proceedings are the adoption of Ukraine's course toward European and Euro-Atlantic integration and the unprovoked full-scale military invasion by the russian federation.

Within the genesis of the national forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings, five major stages are distinguished: (1) pre-scientific period (until the second half of the 19th century); (2) period of formation of forensic science (second half of the 19th century – 1919/1939); (3) soviet period (1919/1939 – 1991); (4) period of Ukraine's independence (1991–2019); (5) contemporary stage (from 2019 onwards).

Keywords: criminal proceedings, proof, forensic doctrine, genesis, forensic techniques, forensic tactics, forensic methodology.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.61-71>
УДК 343.982.3

Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: kvvkrimlurv@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню особливостей підготовки матеріалів та призначення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень.

Встановлено, що під час призначення судових почеркознавчих експертиз у кримінальних провадженнях щодо корисливих кримінальних правопорушень вільні зразки почерку надаються в розпорядження експерта далеко не завжди, на що існують причини об'єктивного та суб'єктивного характеру. До об'єктивних належать труднощі з отриманням матеріалів, у яких містяться вільні зразки почерку, пов'язані з тимчасовою окупацією окремих територій, руйнуванням житлових та офісних приміщень у багатьох регіонах України, переміщенням архівів документів установ і організацій з територій, наближених до лінії бойового зіткнення, до більш безпечних регіонів тощо. До причин суб'єктивного характеру віднесено небажання слідчих отримувати дозвіл слідчого судді та проводити відповідні процесуальні дії.

Зазначено, що в кримінальних провадженнях щодо розслідування корисливих кримінальних правопорушень як вільні зразки почерку зазвичай використовувалися власноруч виконані особою, яка перевіряється, тексти автобіографії, заяви, рапорти, пояснення, записи в журналах, інша службова документація, вилучена в організації чи установі, де працює (працював) чи навчається (навчався) ймовірний виконавець спірного рукопису чи підпису.

Наголошено, що в разі відмови ймовірного виконавця рукописного тексту або підпису надати експериментальні зразки почерку слідчий має вжити вичерпних заходів щодо отримання вільних та умовно-вільних зразків. Існуюча практика винесення слідчими суддями ухвал про примусове відібрання експериментальних зразків почерку є такою, що протирічить закону та здоровому глузду.

Наведено типовий перелік питань, що мають ставитися на вирішення ідентифікаційною почеркознавчою експертизою під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень.

Під час отримання зразків для порівняльного дослідження та формулювання питань експертові слідчому рекомендовано використовувати допомогу кваліфіковано спеціаліста в галузі судово почеркознавства.

Ключові слова: корисливе кримінальне правопорушення, досудове розслідування, кримінальне провадження, судова експертиза, судова почеркознавча експертиза, зразки для порівняльного дослідження, висновок експерта, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування корисливих кримінальних правопорушень, зокрема таких, як вимагання (ст. 189 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) тощо часто виникає потреба у використанні можливостей судової почеркознавчої експертизи, об'єктами якої зазвичай є розписки, заяви, договори, журнали реєстрації договорів, відомості, листи, накази, довіреності, платіжні доручення, акти приймання-передачі, книги обліку відпрацьованого робочого часу, довідки про вартість виконаних будівельних робіт та витрати, проектно-кошторисні документи, фінансові документи (реєстри бюджетних

фінансових зобов'язань розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів і т. ін.) тощо. Проте, як показує вивчення судово-слідчої практики, під час підготовки матеріалів для цієї судової експертизи слідчі досить часто припускаються суттєвих помилок, що не дає змоги експертові вирішити поставлені перед ним питання по суті. Тому виникла потреба в удосконаленні науково обґрунтованих рекомендацій щодо підготовки матеріалів і призначення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики призначення й проведення судової експертизи в кримінальному процесі досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями, як-от: Г. К. Авдєєва, В. С. Бондар, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Н. В. Нестор, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, В. А. Савченко, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Їх творчі здобутки стали науковою та методичною базою для подальших наукових розробок.

Дослідженню окремих теоретичних і практичних аспектів призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи в кримінальному провадженні приділяли увагу Г. С. Бідняк [1], Н. В. Воробйова [2], І. М. Гоменюк та С. Й. Гонгало [3], В. О. Гусева [4], Н. Б. Карпенко та Н. І. Клименко [5], З. С. Меленевська, Є. Ю. Свобода та П. Є. Антонюк [6], Г. В. Мудрецька [7], В. В. Юсупов [8, с. 904–906; 9, с. 193–194] та ін.

Окремі загальні питання підготовки матеріалів та призначення судових почеркознавчих експертиз висвітлено в п. 1 розділу I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендаціях із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі – Інструкція) [10], а також на інтернет-сайтах деяких державних судово-експертних закладів України [11; 12 тощо]. Однак, як показує вивчення судово-слідчої практики, значна кількість питань щодо особливостей підготовки матеріалів і призначення судової почеркознавчої експертизи в кримінальних провадженнях щодо корисливих кримінальних правопорушень залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними, що й обумовлює актуальність проведення пропонованого дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є удосконалення науково обґрунтованих рекомендацій щодо підготовки матеріалів та призначення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, завдання судово-почеркознавчої експертизи поділяються на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні [13, с. 274]. Потреба у вирішенні діагностичних і ситуаційних завдань під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень найчастіше виникає на початковому етапі розслідування, коли в матеріалах кримінального провадження ще не фігурує імовірний виконавець рукописного тексту чи підпису. Це можуть бути завдання щодо встановлення обставин виконання рукопису чи підпису в незвичних умовах, щодо статі виконавця рукопису чи підпису тощо.

Коли слідством встановлено ймовірного виконавця рукопису, виникає потреба в проведенні ідентифікаційного почеркознавчого дослідження, завданням якого є підтвердження або спростування факту виконання рукописного тексту або підпису особою, яка перевіряється.

Для вирішення ідентифікаційних завдань на дослідження експертові доцільно надавати оригінали документів, що містять виконані від руки тексти та/або підписи, а також вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки почерку та підписів імовірного виконавця.

Як вільні зразки можуть бути використані листи, щоденники, тексти заяв, підписи в платіжних дорученнях, конспекти лекцій тощо, виконані ймовірним виконавцем до початку кримінального провадження й не у зв'язку з розслідуванням кримінальним правопорушенням. Цінність таких матеріалів полягає в тому, що під час їх написання виконавець не припускав, що в майбутньому вони можуть бути використані як зразки для порівняльного дослідження в почеркознавчій експертизі. Тому вказані рукописи виконуються звичним почерком без його навмисного змінювання. Вилучення та приєднання таких документів до матеріалів кримінального провадження за загальним правилом здійснюється в порядку, передбаченому статтями 160–166 КПК України [14, с. 95].

Як показує вивчення судово-слідчої практики в кримінальних провадженнях щодо розслідування корисливих кримінальних правопорушень, у межах призначення судових почеркознавчих експертиз вільні зразки почерку надаються в розпорядження експерта далеко не завжди. На це існують причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До об'єктивних можна віднести те, що на сьогодні через тимчасову окупацію окремих територій, руйнування житлових та офісних приміщень у багатьох регіонах України, переміщення архівів документів установ і організацій з територій, наближених до лінії бойового зіткнення, до більш безпечних регіонів отримання доступу до відповідних документів стало утрудненим, а в ряді випадків – неможливим.

До причин суб'єктивного характеру слід віднести небажання слідчих отримувати дозвіл слідчого судді та проводити відповідні процесуальні дії [15, с. 110–111]. Утім, експерти часто порушують перед слідчими клопотання щодо надання в їх розпорядження саме вільних зразків, оскільки експериментальних та умовно-вільних зразків для надання категоричного висновку в більшості випадків недостатньо. При цьому до вирішення такого клопотання по суті проведення експертизи призупиняється, що може призвести до порушення термінів досудового розслідування кримінального правопорушення.

Як показує вивчення судово-слідчої практики в кримінальних провадженнях щодо корисливих кримінальних правопорушень, як вільні зразки почерку зазвичай використовуються власноруч виконані особою, яка перевіряється, тексти автобіографії, заяви, рапорти, пояснення, записи в журналах, інша службова документація, вилучена в організації чи установі, де працює (працював) чи навчається (навчався) ймовірний виконавець спірного рукопису чи підпису.

Щодо умовно-вільних зразків почерку, то традиційно під ними розуміли рукописи (підписи), які було виконано після початку кримінального провадження, але не у зв'язку з підготовкою матеріалів для проведення експертизи (підпис, рукописний запис у протоколі допиту, поясненні, скарзі, клопотанні й інших документах, виконаних обвинувачуваним, підозрюваним під час провадження у справі тощо) [16, с. 136–137; 2, с. 71].

Згідно з чинною редакцією Інструкції «умовно-вільними є зразки почерку та (або) підпису, виконані певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження у справі та є як пов'язаними зі справою, так і не пов'язаними з її обставинами» [10].

Специфічність умовно-вільних зразків почерку (підписів) полягає в тому, що вони могли бути виконані навмисне зміненним почерком, оскільки їх виконавець міг передбачувати, що ці рукописи (підписи) можуть бути використані як зразки для порівняльного дослідження в разі прийняття стороною обвинувачення рішення про призначення ідентифікаційної почеркознавчої експертизи.

Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів кримінального провадження слідчий має пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації (імовірному виконавцю). У постанові про призначення експертизи слідчий зобов'язаний зазначити документи, у яких містяться вільні й умовно-вільні зразки почерку та (або) підпису особи [10].

Окремої уваги потребує отримання експериментальних зразків почерку та підпису. Експериментальні зразки спеціально відбираються слідчим у порядку, передбаченому ст. 245 КПК України, з метою направлення їх для проведення експертизи.

Експериментальні зразки поділяються на: а) звичайні, для відбору яких не створюється спеціальних умов; б) спеціальні, для відбору яких створюються специфічні умови, максимально наближені до тих, у яких було виконано текст документа, що підлягає дослідженню.

Залежно від обставин кримінального провадження експериментальні зразки можуть бути отримані шляхом: а) диктування тексту, заздалегідь підготовленого спеціально для цієї мети; б) самостійного написання, коли особа, що перевіряється, за пропозицією слідчого та у його присутності пише довільний текст.

Слідчому під час підготовки та проведення цієї процесуальної дії у більшості випадків складно, а часом і неможливо обійтися без допомоги кваліфікованого спеціаліста – фахівця в галузі судового почеркознавства.

Усі експериментальні зразки повинні бути завірені слідчим із зазначенням часу, темпу виконання, пози того, хто пише, положення аркуша паперу тощо.

Про отримання експериментальних зразків почерку (підписів) складається протокол.

Зразки для порівняльного дослідження повинні відповідати низці вимог, тобто характеризуватися: безсумнівною походження (достовірністю); достатністю; порівнянністю тексту та знаків; порівнянністю засобів та умов письма.

Під час призначення судової почеркознавчої експертизи слідчий у більшості випадків може бути впевненим у безсумнівності походження (достовірності) лише експериментальних та умовно-вільних зразків (якщо в ролі останніх використовуються власноруч викладені ймовірним виконавцем показання в протоколі допиту, підписи під процесуальними документами тощо, виконані в присутності саме цього слідчого). У достовірності вільних зразків слідчий впевненим бути не може, оскільки навіть результати пред'явлення їх особі, яка підлягає ідентифікації (імовірному виконавцю), безсумнівність їх походження не гарантують.

Тому під час проведення ідентифікаційної судової почеркознавчої експертизи експерт має здійснити порівняльне дослідження всіх наданих у його розпорядження зразків (вільних, умовно-вільних і експериментальних) між собою і зробити проміжний висновок про те, що всі вони виконані однією особою. Лише після цього експерт може переходити до порівняння ознак почерку в спірному рукописі (підписі) зі зразками почерку (підпису) ймовірного виконавця.

Щодо дотримання вимог порівнянності тексту та знаків, а також порівнянності засобів та умов письма, то вони мають досягатися шляхом створення спеціальних умов під час відібрання експериментальних зразків. Так, наприклад, у кримінальному провадженні, зареєстрованому в Єдиному реєстрі досудових розслідувань за № 120202060040001480 від 19 серпня 2020 року, щодо обвинувачення ОСОБА_8 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 191, ч. 1, ч. 3 ст. 362, ч. 1 ст. 366 КК України, згідно з протоколом отримання зразків для експертизи від 30 квітня 2021 року в ОСОБА_8 було відібрано зразки почерку для проведення почеркознавчої експертизи у положенні сидячи на 2 арк. формату А4 із застосуванням куль-

кової ручки з барвником синього кольору та в положенні стоячи на 2 арк. формату А4 із застосуванням кулькової ручки з барвником синього кольору [17].

Дотримання вимоги щодо порівнянності тексту та знаків має особливе значення тоді, коли об'єктом дослідження є короткий запис, у якому зустрічаються не всі букви алфавіту. У таких випадках слідчий із залученням спеціаліста в галузі судового почеркознавства має скласти текст, у якому будуть зустрічатися ті ж букви і їх сполучення, що відображені в досліджуваному рукописі, не менше ніж по три рази. При цьому за змістом підготовлений текст не має бути аналогічним досліджуваному.

У кримінальних провадженнях щодо розслідування корисливих кримінальних правопорушень досить часто об'єктами дослідження є різного роду документи, рукописні записи та підписи в яких виконані в умовах обмеженого простору (платіжні відомості, журнали і т. ін.). У таких випадках виконавець рукопису змушений змінювати свій звичний почерк, зокрема зменшувати висоту та ширину письмових знаків, використовувати скорочений варіант свого підпису тощо. Тож з метою дотримання вимоги порівнянності умов письма під час відібрання експериментальних зразків особі, яка перевіряється, мають бути створені відповідні спеціальні умови (запропонувати ймовірному виконавцеві спірного рукопису чи підпису виконати певний спеціально підготовлений текст чи підпис на заздалегідь підготовленому аркуші паперу, який має лінії (графи), за формою і розмірами аналогічні досліджуваному документу тощо).

Щодо дотримання вимоги достатності, то обсяг зразків має перевищувати обсяг досліджуваного тексту в 3–4 рази.

На практиці виникають ситуації, коли особа (ймовірний виконавець рукописного тексту чи підпису) відмовляється надати експериментальні зразки почерку. У таких випадках слідчий має вжити вичерпних заходів щодо отримання вільних та умовно-вільних зразків. Проте існує, хоча і не досить поширена, практика надання слідчими суддями дозволу на *примусове* відібрання експериментальних зразків почерку. Так, слідчий суддя Вінницького міського суду Вінницької області 31 травня 2022 року у справі № 127/11061/22 розглянув клопотання слідчого про примусове відібрання біологічних зразків. «Клопотання мотивовано тим, що проводиться досудове розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України. З метою всебічного, повного та неупередженого розслідування у кримінальному провадженні виникла необхідність у відібранні зразків почерку, підпису у ОСОБА_8, для дослідження у почеркознавчій експертизі, з метою встановлення приналежності почерку рукопису й підпису у договорі». Керуючись ст. 160, 161, 162, 163, 164, 245, 309, 395 КПК України, слідчий суддя постановив: «Клопотання задовольнити. Надати слідчому... дозвіл на **примусове відібрання зразків почерку, підпису** (виділено нами. – В. К.), у ОСОБА_8» [18].

Аналізуючи наведену ухвалу, можемо припустити, що: по-перше, слідчий, у своєму клопотанні і слідчий суддя в постановленій ухвалі помилково віднесли зразки почерку та підпису до біологічних зразків; по-друге, цікаво, у який спосіб слідчий, виконуючи ухвалу слідчого судді, примушував особу виконати рукописні записи та підписи? Чи ухвала залишилася не виконаною? Ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають, що в примусовому порядку можуть відбиратися лише біологічні зразки, існування яких не залежить від волевиявлення особи [19, с. 311]. Оскільки надання зразків почерку залежить суто від волі особи, у якої вони відбираються, отримати їх в примусовому порядку іншими особами (навіть із застосуванням неприпустимих форм примусу) не виявляється можливим [20, с. 113]. Зважаючи на зазначене, вважаємо наведене рішення слідчого судді про примусове відібрання зразків почерку, підпису незаконним і таким, що суперечить здоровому глузду.

Виходом із ситуації, коли особа відмовилася надати експериментальні зразки почерку, у деяких випадках може стати спроба їх отримання з матеріалів інших кримінальних проваджень чи адміністративних справ (у тому числі архівних), якщо зразки не було знищено за рішенням суду. Так, наприклад, слідчий суддя Святошинського районного суду м. Києва своєю ухвалою від 12 березня 2024 року в кримінальному провадженні № 72023100100000027 від 17 березня 2023 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України, надав дозвіл на отримання оригіналів документів, які перебувають у кримінальному провадженні № 12023111040000121 від 6 лютого 2024 року за ч. 4 ст. 191 КК України, для їх використання як порівняльних зразків для проведення ідентифікаційного дослідження щодо встановлення або спростування факту підпису договорів та актів виконаних будівельних робіт [21]. Слідчий суддя Комсомольського міського суду Полтавської області ухвалою від 20 січня 2025 року, розглянувши матеріали кримінального провадження, внесені до ЄРДР за № 42024172010000001 від 5 січня 2024 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України надав тимчасовий доступ до оригіналів документів, які містяться у справі про адміністративне правопорушення № 554/11297/24 (провадження № 3/554/2556/2024) та містять вільні зразки почерку й підпису ОСОБА_9 (протокол про адміністративне правопорушення, пояснення, розписки, пам'ятки про права й обов'язки тощо), з можливістю їх вилучення (здійснення виїмки), що перебувають у володінні ІНФОРМАЦІЯ_1 [22].

Ще однією проблемою у призначенні судової почеркознавчої експертизи під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень є некоректне формулювання питань експертові на кшталт: «Чи належать підписи ОСОБА_3, які містяться в посадовій інструкції бухгалтера з нарахування заробітної плати та персоніфікації бухгалтерської служби відділу освіти, молоді та спорту Виконавчого комітету Томаківської селищної ради, затвердженої 28.08.2018 року?» [23]; «Чи почерк, зазначений в розписці, походить від ОСОБА_3?» [24]; «Чи виконаний текст в записках (т. 2 а. с. 15, 51, 87, 118, 158) обвинуваченим ОСОБА_5?» [25] і т. ін. А втім, відповідно до існуючих криміналістичних рекомендацій, питання, що ставляться перед експертом, мають відповідати таким вимогам: не повинні виходити за межі компетенції експерта та мати правовий характер; повинні бути сформульовані так, щоб вони були визначеними, конкретними і, якщо змога, короткими; мають бути наведені в логічній послідовності; перелік питань повинен бути повним для того, щоб висновок експерта мав вичерпний характер [14, с. 18–19].

З урахуванням зазначеного під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень на вирішення ідентифікаційною почеркознавчою експертизою можуть бути поставлені такі типові питання:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою (П. І. Б.)?

Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) в документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

Чи виконано підпис від імені особи (П. І. Б. особи, від імені якої зазначено підпис) в документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою? [26, с. 181–182].

Для формулювання питань доцільно скористатися консультативною допомогою спеціаліста в галузі судового почеркознавства. Однак на вирішення експертизи варто ставити лише ті питання, вирішення яких є дійсно необхідним для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Висновки. Підводячи підсумки викладеному, слід зазначити, що під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень одна з ключових ролей щодо отримання доказової інформації належить судовій почеркознавчій експертизі.

Достовірність висновків такої експертизи прямо залежить від повноти й достатності наданих у розпорядження експерта зразків для порівняльного дослідження. У разі відмови ймовірного виконавця рукописного тексту або підпису надати експериментальні зразки почерку слідчий має вжити вичерпних заходів щодо отримання вільних та умовно-вільних зразків.

Існуюча практика винесення слідчими суддями ухвал про примусове відібрання експериментальних зразків почерку є такою, що протирічить закону та здоровому глузду.

Під час отримання зразків для порівняльного дослідження та формулювання питань експертів слідчому доцільно скористатися допомогою кваліфіковано спеціаліста в галузі судового почеркознавства.

Перспективним напрямом подальших наукових розробок вважаємо вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо призначення інших видів судових експертиз під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки матеріалів до почеркознавчого дослідження. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 210–212.
2. Воробйова Н. В. Питання підготовки порівняльного матеріалу при призначенні судово-почеркознавчих експертиз. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 року) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 71–73.
3. Гоменюк І. М., Гонгало С. Й. Зразки для судової почеркознавчої експертизи: проблемні питання одержання та можливі шляхи їх вирішення. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 122–125.
4. Гусева В. О. Призначення почеркознавчої експертизи: типові помилки сторони обвинувачення. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 року). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 82–85.
5. Карпенко Н. Б., Клименко Н. І. Щодо визначення предмета судово-почеркознавчої діагностики. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 року) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 95–97.
6. Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Причини експертних помилок під час вирішення ідентифікаційних завдань у межах судово-почеркознавчих досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 115–122.
7. Мудрецька Г. В. Процесуальні аспекти отримання зразків для проведення експертизи у кримінальному судочинстві. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 року) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 296–298.
8. Юсупов В. В. Особливості судово-почеркознавчої експертизи під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 904–906.
9. Юсупов В. В. Судово-почеркознавча експертиза в кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лютого 2022 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 193–194.
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призна-

чення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

11. Судова почеркознавча експертиза. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз*. <https://kndise.gov.ua/pocherkoznavcha/>.

12. Почеркознавча експертиза. *Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. <https://ndekc.te.ua/news/pocherkoznavcha-ekspertiza>.

13. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

14. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями / Коваленко В. В., Бондар В. С., Вигівський І. М., Дрозд В. Г., Слухаєнко Ю. М. Київ : Алерта, 2024. 136 с.

15. Коваленко В. В. Деякі особливості призначення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень. *Методологічні засади криміналістики: традиції та новації* : зб. матеріалів Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В. О. Коновалової, м. Харків, 28 березня 2025 року. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. Криміналістики ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. Проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. С. 109–114.

16. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків : Фактор, 2011. 400 с.

17. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 4 травня 2023 року у справі № 727/4965/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110624046>.

18. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 31 травня 2022 року у справі № 127/11061/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104554436>.

19. Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Серія ПРАВО. Вип. 65. С. 308–313. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56>.

20. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії. 081 Право. Київ, 2023. 179 с.

21. Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 12 березня 2024 року у справі № 759/4964/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11761184122>.

22. Ухвала слідчого судді Комсомольського міського суду Полтавської області від 20 січня 2025 року у справі № 534/89/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124525009>.

23. Ухвала Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 19 березня 2024 року у справі № 195/430/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117832267>.

24. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 28 лютого 2024 року у справі № 753/15094/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117361000>.

25. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 30 червня 2023 року у справі № 947/470/22/ *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111892174>.

26. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

References:

1. Bidniak, H.S. (2012). Problemni pytannia pidhotovky materialiv do pocherkoznavchoho doslidzhennia [Problems of preparing materials for handwriting expertise]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, (6), 210–212 [in Ukrainian].

2. Vorobiova, N.V. (2017). Pytannia pidhotovky porivnialnoho materialu pry pryznachenni sudovo-pocherkoznavchyh ekspertiz [Issues of preparing comparative material when appointing forensic handwriting examinations]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 100-richchia vid dnia*

narodzhennia prof. M.V. Saltevskeho (Kharkiv, 8 lystopada 2017 roku) – Contemporary Trends in the Development of Criminology and Criminal Procedure: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference to the 100th Anniversary of the Birth of Prof. M. V. Saltevskiy (Kharkiv, November 8, 2017) (pp. 71–73). Kharkiv: MVS Ukrainy; Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].

3. Homeniuk, I.M., & Hoholyo, S.Y. (2016). Zrazky dlia sudovoi pocherkoznavchoi ekspertizy: problemni pytannia oderzhannia ta mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia [Samples for forensic handwriting expertise: problematic issues of obtaining and possible ways to solve them]. Kryminalistychnyi visnyk – Criminological Bulletin, 1 (25), 122–125 [in Ukrainian].

4. Huseva, V.O. (2024). Pryznachennia pocherkoznavchoi ekspertizy: typovi pomylky storony obvynuvachennia [Appointment of handwriting expertise: typical errors of the prosecution party]. Sudovo-ekspertna diialnist: zberezhennta naukovooho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu: IV Vseukrainskyi forum sudovykh ekspertiv (Lviv, 7 chervnia 2024 roku) – Forensic Expert Activity: Preserving Scientific and Personnel Potential under Martial Law: IV All-Ukrainian Forum of Forensic Experts (Lviv, June 7, 2024) (pp. 82–85). Odesa: Vydavnytstvo “Yurydyka” [in Ukrainian].

5. Karpenko, N.B., & Klymenko, N.I. (2017). Shchodo vyznachennia predmeta sudovo-pocherkoznavchoi diiahnostyky [On defining the subject of forensic handwriting diagnostics]. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 100-richchia vid dnia narodzhennia prof. M.V. Saltevskeho (Kharkiv, 8 lystopada 2017 roku) – Contemporary Trends in the Development of Criminology and Criminal Procedure: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference to the 100th Anniversary of the Birth of Prof. M.V. Saltevskiy (Kharkiv, November 8, 2017) (pp. 95–97). Kharkiv: MVS Ukrainy; Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].

6. Melenevska, Z.S., Svoboda, Ye.Yu., & Antoniuk, P.Ye. (2016). Prychyny ekspertno-pomylek pid chas vyrishennia identyfikatsiinykh zavdan u mezhakh sudovo-pocherkoznavchykh doslidzhen [Causes of expert errors when solving identification tasks within forensic handwriting studies]. Kryminalistychnyi visnyk – Forensic Herald, 1 (25), 115–122 [in Ukrainian].

7. Mudretska, H.V. (2017). Protsesualni aspekty otrymannia zrazkiv dlia provedennia ekspertizy u kryminalnomu sudochynstvi [Procedural aspects of collecting samples for examination in criminal proceedings]. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 100-richchia vid dnia narodzhennia prof. M.V. Saltevskeho (Kharkiv, 8 lystopada 2017 roku) – Contemporary Trends in the Development of Criminology and Criminal Procedure: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference to the 100th Anniversary of the Birth of Prof. M. V. Saltevskiy (Kharkiv, November 8, 2017) (pp. 296–298). Kharkiv: MVS Ukrainy; Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].

8. Yusupov, V.V. (2022). Osoblyvosti sudovo-pocherkoznavchoi ekspertizy pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen [Features of forensic handwriting expertise during investigations of corruption criminal offenses]. Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operativno-rozshukovoi diialnosti: tezy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Khmelnitskyi, 25 liutoho 2022 roku) – Current Issues of Criminal Law, Procedure, Criminology, and Operative-Investigative Activity: Proceedings of the V All-Ukrainian Scientific-Practical Conference (Khmelnitskyi, February 25, 2022) (pp. 904–906). Khmelnitskyi: Vydvo NADPSU [in Ukrainian].

9. Yusupov, V.V. (2022). Sudovo-pocherkoznavcha ekspertiza v kryminalnykh provadzhanniakh pro koruptsiini pravoporushennia [Forensic handwriting expertise in criminal proceedings on corruption offenses]. Shliakhy reformuvannia kryminalnoi politsii: vitchyzniani ta zarubezhnyi dosvid: materialy Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho kolo horul stolu (Kyiv, 18 liutoho 2022 roku) – Ways of Reforming the Criminal Police: Domestic and Foreign Experience: Materials of the International Scientific-Practical Roundtable (Kyiv, February 18, 2022) (pp. 193–194). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

10. Ministerstvo iustyttsii Ukrainy (1998). Pro zatverdzhennia Instrukttsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertiz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertiz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz № 53/5 [On approving the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert researches and the Scientific-methodological recommendations regarding preparation and appointment of forensic examinations and expert researches: Order No. 53/5]. Retrieved April 15, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

11. Kyivskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertiz (n.d.). Sudova pocherkoznavcha ekspertiza [Forensic handwriting expertise]. Retrieved April 15, 2025, from <https://kndise.gov.ua/pocherkoznavcha/> [in Ukrainian].
12. Ternopilskyi naukovo-doslidnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr MVS Ukrainy (n.d.). Pocherkoznavcha ekspertiza [Handwriting expertise]. Retrieved April 15, 2025, from <https://ndekc.te.ua/news/pocherkoznavcha-ekspertiza> [in Ukrainian].
13. Stepaniuk, R.L., Huseva, V.O., & Kikinchuk, V.V., et al. (2023). Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika: navch. posib. [Forensics: Forensic Technique: textbook]. Kharkiv : Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
14. Kovalenko, V.V., Bondar, V.S., Vyhivskyi, I.M., Drozd, V.H., & Sluhaienko, Yu.M. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, vchyne-nykh orhanizovany my hrupamy chy zlochynny my orhanizatsiiamy [Use of special knowledge during investigation of criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
15. Kovalenko, V.V. (2025). Deiakі osoblyvosti pryznachennia sudovoi pocherkoznavchoi eksper-tizy pid chas rozsliduvannia koryslyvykh kryminalnykh pravoporushen' [Some features of appoint-ing forensic handwriting expertise during investigations of profit-motivated criminal offenses]. Metodolohichni zasady kryminalistyky: tradytsii ta novatsii: zbirnyk materialiv Kryminalistychnykh chytan', prysviachenykh pamiaty akad. V.O. Konovalovoi (Kharkiv, 28 bereznia 2025 roku) – Metho-dological Foundations of Criminology: Traditions and Innovations: Collected Materials of Crimi-nological Readings Dedicated to the Memory of Acad. V. O. Konovalova (Kharkiv, March 28, 2025) (pp. 109–114). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
16. Shcherbakovskiy, M.H. (2011). Pryznachennia ta provadzhennia sudovykh ekspertiz [Appoint-ment and conduct of forensic examinations]. Kharkiv: Faktor [in Ukrainian].
17. Shevchenkivskiy raionnyi sud m. Chernivtsi (2023). Vyroky u spravi № 727/4965/21 [Judg-ment in case No. 727/4965/21]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110624046> [in Ukrainian].
18. Vinnytskyi miskiy sud Vinnytskoi oblasti (2022). Ukhvala slidchoho suddi u spravi № 127/11061/22 [Order of an investigating judge in case No. 127/11061/22]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104554436> [in Ukrainian].
19. Leiba, O.A. (2021). Vidirannia biolohichnykh zrazkiv dlia ekspertnogo doslidzhennia: spirni pytannia normatyvnoi rehamentatsii ta praktyky pravozastosuvannia [Collection of biological sam-ples for expert research: contentious issues of normative regulation and law enforcement practice]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 65, 308–313. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.56> [in Ukrainian].
20. Basiuk, L.O. (2023). Otrymannia zrazkiv dlia ekspertizy u kryminalnomu provadzhenni [Col-lecting samples for examination in criminal proceedings] (PhD thesis, Institute of Law, Kyiv). 179 p. [in Ukrainian].
21. Sviatoshynskiy raionnyi sud m. Kyieva (2024). Ukhvala slidchoho suddi u spravi № 759/4964/24 [Order of an investigating judge in case No. 759/4964/24]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11761184122> [in Ukrainian].
22. Komsomolskyy miskiy sud Poltavskoi oblasti (2025). Ukhvala slidchoho suddi u spravi № 534/89/25 [Order of an investigating judge in case No. 534/89/25]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124525009> [in Ukrainian].
23. Tomakivskiy raionnyi sud Dnipropetrovskoi oblasti (2024). Ukhvala u spravi № 195/430/23 [Order in case No. 195/430/23]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117832267> [in Ukrainian].
24. Darnytskyi raionnyi sud m. Kyieva (2024). Ukhvala u spravi № 753/15094/22 [Order in case No. 753/15094/22]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117361000> [in Ukrainian].
25. Kyivskiy raionnyi sud m. Odesy. (2023). Ukhvala u spravi № 947/470/22 [Order in case No. 947/470/22]. Retrieved April 15, 2025, from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111892174> [in Ukrainian].
26. Ruvin, O.H. (Ed.). (2019). Sudovi ekspertizy v protsesualnomu pravi Ukrainy: navch. posib. [Forensic examinations in the procedural law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

Kovalenko V., Candidate of Law, Professor, Senior Researcher at Scientific and research laboratory of public safety of communities of Faculty No 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

FEATURES OF PREPARATION OF MATERIALS AND APPOINTMENT OF FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION DURING THE INVESTIGATION OF PROFIT-DRIVEN CRIMINAL OFFENSES

The article is devoted to examining the specific aspects of preparing materials and appointing forensic handwriting examination during the investigation of profit-driven criminal offenses. It has been established that in criminal proceedings related to such offenses free handwriting samples are not always made available to the expert. This is due to both objective and subjective reasons. Objective ones include difficulties in obtaining materials containing free handwriting samples, caused by the temporary occupation of certain territories, the destruction of residential and office buildings in various regions of Ukraine, and the relocation of institutional and organizational document archives from areas close to the frontline to safer regions. Subjective reasons include investigators' reluctance to obtain the investigating judge's authorization and to carry out the relevant procedural actions.

It is noted that, in the course of criminal proceedings on profit-driven offenses, free handwriting samples are usually obtained from handwritten autobiographies, applications, reports, explanations, journal entries, and other official documents produced by the person in question. These documents are typically seized from the institution or organization where the likely author of the disputed writing or signature currently works (worked) or studies (studied).

It is emphasized that if a person suspected of producing the disputed handwritten text or signature refuses to provide experimental handwriting samples, the investigator must take all possible measures to obtain free or conditionally free samples. The current practice of issuing rulings by investigating judges to forcibly collect experimental handwriting samples is considered to contradict the law and common sense.

A typical list of questions to be addressed by a handwriting identification examination during the investigation of profit-driven criminal offenses is provided. When collecting samples for comparative analysis and formulating questions for the expert, it is recommended that the investigator seek assistance from a qualified specialist in forensic handwriting analysis.

Keywords: profit-driven criminal offense, pretrial investigation, criminal proceeding, forensic examination, forensic handwriting examination, samples for comparative analysis, expert's opinion, expert, specialist.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.72-82>
УДК 343.122, 343.14

Ципа С. І., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)

e-mail: urc.tov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-7712-2484>

ДОКАЗОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню доказової діяльності потерпілого на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні. У сучасному кримінальному процесі України, що посилює засади змагальності, активна позиція потерпілого у збиранні доказів є ключовою для ефективного захисту його прав і встановлення істини. Незважаючи на законодавче розширення його можливостей та підтвердження судовою практикою права ініціювати дії, спрямовані на встановлення фактичних обставин справи, на практиці реалізація цих прав часто стикається з низкою актуальних проблем.

У дослідженні проаналізовано положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), актуальну судову практику Верховного Суду та релевантні правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що формують міжнародні стандарти. Окрему увагу приділено застосуванню міжнародних рекомендацій, зокрема Протоколу Берклі, для валідації та фіксації електронних та відкритих джерел інформації, які можуть бути використані потерпілим.

Виявлені неузгодженості та недоліки чинного законодавства, що перешкоджають повноцінній реалізації процесуальних прав потерпілого на досудовому розслідуванні, лягли в основу сформульованих конкретних пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Ці недоліки проявляються у відсутності чітких процедур для подання та перевірки доказів, зібраних потерпілим, недостатньому забезпеченні доступу до необхідної інформації, а також у неоднозначності тлумачення окремих норм.

Запропоновані зміни покликані розширити правові можливості потерпілого в доказуванні, гарантуючи належність та допустимість зібраних ним доказів, а також суттєво підвищити ефективність захисту його прав і законних інтересів у кримінальному провадженні. Це буде досягнуто шляхом удосконалення процесуальних механізмів, що дадуть можливість потерпілому повноцінно формувати доказову базу, зменшити наявні перешкоди та забезпечити дієвий судовий захист. Реалізація запропонованих пропозицій не лише зміцнить позицію потерпілого, а й сприятиме зміцненню засад справедливості та змагальності в українському правосудді загалом.

Ключові слова: доказова діяльність, потерпілий, докази, захист прав, доказування, досудове розслідування, цифрова інформація, відкриті джерела.

Постановка проблеми. Захист прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема потерпілого від кримінального правопорушення, є пріоритетним завданням будь-якої сучасної правової держави. У кримінальному процесуальному праві України, що ґрунтується на засадах змагальності та забезпечує активну роль учасників провадження, доказова діяльність потерпілого на стадії досудового розслідування набуває особливого значення. Можливість потерпілого збирати та подавати докази є однією з ключових гарантій реалізації його прав і законних інтересів, зокрема права на доступ до правосуддя, ефективне розслідування, встановлення істини у справі та відшкодування завданої шкоди.

Хоча чинний КПК суттєво розширив процесуальні можливості потерпілого щодо збирання та подання доказів (закріпивши це право, зокрема, у статтях 93 та 56), на практиці реалізація цих повноважень часто стикається з низкою суттєвих

проблем і викликів. Актуальне законодавство не завжди містить чіткі та вичерпні механізми для ефективного здійснення потерпілим його доказових функцій, що призводить до неоднозначності в правозастосовній діяльності та створює значні перешкоди.

Особливі труднощі виникають у контексті роботи з новими видами доказів, як-от електронні дані або інформація з відкритих джерел. Щодо них відсутні уніфіковані правила збирання, фіксації, а також їхнє процесуальне визнання та врахування, що призводить до невизначеності щодо допустимості та доказової сили таких відомостей, зібраних поза офіційними процесуальними діями органів досудового розслідування. До того ж існують колізії в законодавстві, що обмежують можливість потерпілого самостійно залучати експертів, незважаючи на визнання цього права іншими нормативними актами. Недостатня врегульованість цих питань безпосередньо впливає на повноту й об'єктивність досудового розслідування, а головне – перешкоджає повноцінному захисту прав і законних інтересів потерпілого.

З огляду на динамічний розвиток кримінального процесуального законодавства, зростаючу кількість кримінальних правопорушень, де ключову роль відіграють цифрові сліди, а також посилення уваги до міжнародних стандартів захисту прав людини (включно з практикою Європейського суду з прав людини) дослідження актуальних проблем доказової діяльності потерпілого є вкрай своєчасним і науково значущим. Виникає нагальна потреба в ідентифікації та системному аналізі наявних недоліків, а також у розробці конкретних шляхів їх подолання, що стане основою для подальшого вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та підвищення ефективності правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінального процесуального доказування традиційно перебуває у центрі уваги вітчизняної та міжнародної юридичної науки, складаючи один із фундаментальних інститутів кримінального процесу. Визначальний внесок у розробку засад доказування в кримінальному провадженні та визначення місця та ролі потерпілого в ньому здійснили відомі українські науковці, зокрема Р. І. Благута, В. Г. Гончаренко, С. О. Данькова, А. В. Коваленко, О. В. Ковальова, Ю. А. Комісарчук, С. А. Крушинський, Л. В. Омельчук, В. П. Петков, М. А. Погорецький, Н. І. Теплова, М. Є. Шумило. Їхні праці заклали методологічні основи розуміння сутності доказування, його стадій, класифікації доказів та визначення ролі суб'єктів, які здійснюють доказову діяльність.

Окремої уваги заслуговують дослідження, присвячені статусу потерпілого в кримінальному провадженні. З прийняттям чинного КПК 2012 року роль потерпілого у доказуванні, зокрема його право самостійно збирати та подавати докази (ст. 93 КПК), отримало нове осмислення, що зумовило появу низки сучасних наукових публікацій. У них всебічно проаналізовано його права, гарантії та місце в системі кримінального судочинства, зокрема з урахуванням посилення засад змагальності.

Останні роки також характеризуються активним вивченням проблем, пов'язаних із цифровою трансформацією суспільства та розвитком інформаційних технологій. Це, безумовно, вплинуло й на кримінальний процес, зумовивши появу праць, присвячених електронним доказам і використанню інформації з відкритих джерел. Важливі дослідження в цьому напрямі належать І. В. Басистій, Ю. Ю. Орлову, О. В. Сіренку, С. С. Чернявському.

Незважаючи на значний науковий доробок у вищезгаданих сферах, усе ще недостатньо дослідженими залишаються конкретні проблеми практичної реалізації доказової діяльності потерпілого на стадії досудового розслідування. Зокрема, відсутній

системний аналіз викликів, пов'язаних із процесуальним визнанням і врахуванням доказів, зібраних потерпілим, особливо в контексті використання сучасних цифрових технологій та інформації з відкритих джерел. Не сформовано уніфікованих підходів до подолання законодавчих прогалин, що обмежують можливості потерпілого в повноцінній участі в доказуванні й ефективному захисті своїх прав.

Зазначені нерозв'язані питання в доказовій діяльності потерпілого визначають актуальність і наукову значущість цього дослідження. Воно спрямоване на розробку конкретних пропозицій для подолання наявних прогалин з урахуванням сучасної судової практики та міжнародних стандартів.

Формулювання цілей. Метою статті є всебічний аналіз актуальних проблем правового регулювання доказування на стадії досудового розслідування, зокрема тих, що стосуються доказової діяльності потерпілого. На основі цього аналізу будуть окреслені перспективи вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства, що сприятиме реалізації сучасного підходу, орієнтованого на захист інтересів потерпілого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи сутність доказування в кримінальному провадженні, важливо враховувати його системний характер та мету, спрямовану на встановлення об'єктивної істини та забезпечення законних рішень. В. Г. Гончаренко підкреслює, що саме процесуальне доказування є визначальною серцевиною кримінального провадження, на основі результатів якого приймаються об'єктивно правильні та справедливі юридичні рішення [1, с. 7]. Такий підхід дає змогу повною мірою оцінити значення доказової діяльності. О. В. Ковальова вказала, що судові докази повинні бути отримані лише зі спеціальних, встановлених законом джерел, стосуватися предмета судового дослідження та підлягати перевірці [2, с. 297]. М. А. Погорєцький зазначав, що перед вітчизняною кримінальною процесуальною наукою стоїть важливе завдання – розробити концепцію доказування, яка б відповідала моделі змішаного кримінального процесу України [3, с. 309]. Поряд із традиційними суб'єктами доказування, як-от слідчий та прокурор, Н. І. Тлепова аргументує, що доказування – це діяльність, яка охоплює й інших учасників кримінального процесу, що полягає у всебічному дослідженні обставин злочину для досягнення завдань судочинства [4, с. 130].

У цьому контексті потерпілий у кримінальному провадженні виступає не просто об'єктом злочину, а перетворюється на активного учасника, наділеного широким колом прав, зокрема й у сфері доказування. Сучасна судова практика чітко окреслює механізми, за допомогою яких потерпілий може реалізовувати свої права для встановлення істини, захисту своїх інтересів та притягнення винних до відповідальності. Важливо, що стаття 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини [5]. Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК, доказування полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів [6]. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим і представником юридичної особи.

Принцип забезпечення доведеності вини полягає в наділенні спеціально уповноважених суб'єктів (слідчого, дізнавача, прокурора) і потерпілого комплексом повноважень щодо швидкого та повного розслідування кримінальних правопорушень шляхом збирання доказів зі встановлення всіх обставин кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Інші суб'єкти зобов'язані сприяти та не перешкоджати цьому процесу.

Частина 3 ст. 93 КПК передбачає, що потерпілий має право збирати докази шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій

документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також вчиняти інші дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [6]. Ефективність реалізації цих прав значною мірою залежить від розуміння процесу перевірки й оцінки зібраних доказів.

Процес перевірки й оцінки доказів у кримінальному провадженні передбачає низку послідовних кроків. Спочатку суб'єкт доказування ознайомлюється з джерелом інформації та з'ясовує зміст фактичних даних, що в ньому містяться. Наступним етапом є оцінка джерела на предмет допустимості (тобто відповідності вимогам закону щодо його отримання) і аналіз самих даних на належність (чи стосуються вони справи), достовірність (чи є вони правдивими) та достатність (чи вистачає їх для прийняття рішення). Усі ці дії виконуються для ухвалення обґрунтованого процесуального рішення або вчинення необхідної процесуальної дії.

Відповідно до частини першої ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [7]. Пунктом 1 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» передбачено, що суддя зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати й вирішувати судові справи [8].

Оцінка доказів лежить на слідчому, прокурорі та суді, а також на потерпілому у встановлених КПК випадках (стаття 92). При цьому доведення належності та допустимості поданих доказів покладається на сторону, що їх надає [6]. Відповідно до норм ч. 3 ст. 62 Конституції України, вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема статті 94 КПК, та усталеної практики, оцінка доказів ґрунтується на таких основних принципах: жоден доказ не має наперед встановленої сили; тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого; оцінка кожного доказу з погляду належності, допустимості та достовірності; оцінка сукупності зібраних доказів з погляду достатності та взаємозв'язку.

Досліджуючи питання доказування, важливо враховувати вимоги кримінального процесуального закону (статті 85–87 КПК) щодо належності, допустимості та недопустимості доказів. Це фундаментальні принципи, які гарантують, що до кримінального провадження будуть долучені лише ті відомості, які є релевантними для справи, отримані відповідно до закону та можуть бути використані судом. У деяких випадках обов'язок доведення вини покладається на потерпілого (статті 340 та 338 КПК), що підкреслює важливість забезпечення ним достатнього обсягу належних, допустимих і достовірних доказів на стадії досудового розслідування.

У цьому контексті судова практика вже підтверджує широке право потерпілого ініціювати слідчі (розшукові) дії з метою всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення, захисту своїх прав і законних інтересів, а також забезпечення належного доказування для притягнення винних до відповідальності. Зокрема, це стосується:

- отримання тимчасового доступу до документів. Прикладами цього можуть слугувати ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 09.02.2024 у справі № 676/5176/22 [9] та ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 29.01.2024 у справі № 754/1165/24 [10];

- призначення експертиз. Підтвердженням цьому слугує ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 10.04.2024 у справі № 761/11027/24, де потерпіла успішно оскаржила постанову дізнавача про відмову в задоволенні клопотання про призначення судово-психологічної експертизи [11];

– проведення оглядів. Судова практика визнає право потерпілого вимагати проведення оглядів для фіксації важливих обставин. Наприклад, Кам'янець-Подільський міськрайонний суд Хмельницької області ухвалою від 26.09.2024 у справі № 676/6279/24 задовольнив скаргу потерпілого на бездіяльність дізнавача, зобов'язавши його розглянути клопотання про проведення огляду місця події [12];

– проведення допитів свідків. Так, Білоцерківський міськрайонний суд Київської області ухвалою від 11.09.2023 у справі № 357/8770/23 скасував постанову про закриття кримінального провадження, вказавши на необхідність розгляду клопотання потерпілого про допит свідка [13].

Особливої уваги в доказовій діяльності потерпілим заслуговує питання збирання та подання електронних доказів, оцінка яких має свої специфічні аспекти, що розширюють можливості потерпілого в захисті своїх прав у кримінальному провадженні. До таких доказів, які потерпілий може самостійно збирати, належать, наприклад, скріншоти загрозливих повідомлень, фото- або відеофіксація завданої шкоди чи обставин правопорушення, аудіозаписи розмов, що мають значення для справи, тощо.

Щодо можливості подання потерпілим під час досудового розслідування електронних доказів, у т. ч. матеріалів фотозйомки, звуко- та відеозапису, а також інших носіїв інформації, доцільно зупинитися на правових позиціях, викладених у постановках Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду: від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к, у якій вказано про те, що ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія [14]; та від 25 вересня 2023 року у справі № 208/2160/18, у якій зазначено, що докази, отримані в кримінальному провадженні з грубим порушенням встановленого порядку, призводять до його несправедливості загалом, незалежно від доказової сили таких доказів і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження обвинуваченого судом. Жодна норма кримінального процесуального закону не встановлює підстав до визнання доказів недопустимими через те, що в матеріалах кримінального провадження відсутній документ або інший носій інформації, дані з якого про кримінальне правопорушення стали підґрунтям для прийняття уповноваженою особою рішення про внесення відповідних відомостей до ЄРДР [15].

Питання допустимості доказів, особливо цифрових, виходить за межі суто національних стандартів та тісно пов'язане з міжнародною судовою практикою. Зокрема, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) оцінює допустимість доказів, враховуючи не лише їхню прийнятність за національним законодавством, а й процесуальні можливості отримання та дотримання процедур. Суд аналізує такі фактори, як спосіб здобуття, важливість, надійність і можливість оскарження доказу.

ЄСПЛ неодноразово визнавав докази недопустимими, якщо їх було здобуто з порушенням фундаментальних прав або належних процедур. Це ілюструють, зокрема, справи «Яллох проти Німеччини» (через неправомірний спосіб отримання доказів) [16], «Шенк проти Швейцарії» (де Суд, утім, не визнав порушенням використання незаконно отриманого запису, врахувавши наявність інших доказів та непричетність поліції до його здобуття) [17] та «Алахвердян проти України» (обмеження права на захисника, що призвело до застосування доктрини «плодів отруєного дерева») [18]. Ці рішення підкреслюють критичну важливість бездоганності процесу збору доказів для їх подальшої допустимості.

Доктрина «плодів отруєного дерева» (fruit of the poisonous tree) є ключовим принципом у кримінальному судочинстві, що означає недопустимість не лише первинних незаконно здобутих доказів, а й усіх доказів, зібраних у подальшому завдяки ним. Це покликано запобігти отриманню державою переваг від порушення прав людини та забезпечити справедливість судового розгляду.

Саме у відповідь на ці виклики допустимості електронних доказів, а також для забезпечення належності та достовірності самостійно зібраної цифрової інформації, зокрема потерпілими, розроблено низку міжнародних і національних стандартів. Одним із ключових є Протокол Берклі, створений Центром з прав людини Каліфорнійського університету. Він визначає універсальну методологію збору, аналізу та зберігання відкритої цифрової інформації, що є вкрай важливим для підвищення належності та допустимості таких доказів у судовому процесі.

Запровадження Протоколу Берклі в українську практику є важливим кроком для посилення доказової бази в кримінальних провадженнях, особливо у справах, що стосуються міжнародних злочинів, порушень прав людини та воєнних злочинів. Цей крок має вирішальне значення для потерпілих, які, як суб'єкти доказування, все частіше самостійно збирають цифрові докази з відкритих джерел, що відіграють ключову роль у таких справах. Керуючись положеннями Протоколу, потерпілий може ефективно реалізовувати своє право на збирання доказів (передбачене статтею 93 КПК) у цифровій сфері, забезпечуючи їхню відповідність процесуальним вимогам. Це стосується використання відкритих джерел (публічні реєстри, соцмережі, супутникові знімки) для збирання різноманітної інформації, що має доказове значення. Наприклад, у справах про шахрайство це можуть бути дані з публічних реєстрів про майновий стан підозрюваного або інформація із соціальних мереж, що підтверджує його злочинні наміри; у випадках воєнних злочинів – геолоковані відео та фото з відкритих джерел, що фіксують руйнування, переміщення військ або інші події; у випадках завдання шкоди довкіллю потерпілий може використовувати відкриті супутникові знімки для фіксації масштабів забруднення. Протокол надає чіткі рекомендації щодо правильного збору та фіксації таких даних (наприклад, створення скріншотів із зазначенням дати, часу та URL-адреси), що значно підвищує довіру до цих доказів з боку слідчого та суду.

Хоча Протокол Берклі є рекомендаційним документом, його важливість визнається в Україні. Про це свідчить лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора щодо збереження цифрової інформації з відкритих джерел і розроблений алгоритм фіксації електронних доказів за цим міжнародним стандартом [19]. Для збирання та зберігання цифрових даних також може використовуватись архівація із застосуванням Національного стандарту України «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів» [20].

Отже, впровадження Протоколу Берклі є вирішальним для дотримання міжнародних стандартів ЄСПЛ щодо допустимості цифрових доказів. Воно забезпечить збір даних у спосіб, що відповідає вимогам ЄСПЛ, запобігаючи визнанню їх недопустимими як «плодів отруєного дерева», та гарантує належність доказів відповідно до принципів справедливого судочинства.

Аналізуючи питання здійснення потерпілим кримінального процесуального доказування на стадії досудового розслідування, варто розглянути використання як доказів матеріалів іншого кримінального провадження. Потрібно зауважити, що без здійснення тимчасового доступу можливість використання матеріалів досудового розслідування в одному кримінальному провадженні як доказів в іншому КПК

не передбачено. Натомість з огляду на аналіз визначених законодавцем, зокрема в статті 93 КПК, способів та порядку збирання доказів, можна дійти висновку, що потерпілий може ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 цього Кодексу. Єдиним таким способом є отримання копій цих матеріалів у порядку тимчасового доступу до речей і документів, що передбачено ст. 160 КПК. Отже, якщо слідчий, дізнавач чи прокурор у кримінальному провадженні використав докази з іншого кримінального провадження чи ознайомився з ними, склавши лише протокол огляду, без постановлення ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів в порядку ст. 160 КПК, вважається, що такі докази зібрано в позапроцесуальний спосіб. Відомості, які здобуті під час зазначеної слідчої дії – огляду, визнаються недопустимими доказами, оскільки зібрані з порушеннями норм КПК.

Варто також зауважити, що відповідно до частини 3 ст. 93 КПК передбачена можливість збирання потерпілим доказів шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок [6]. Проте в ст. 56 КПК серед задекларованих прав потерпілого не зазначено право на звернення останнього із запитом на інформацію в межах кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Також однією з перешкод для ефективної участі потерпілого в доказуванні залишається його обмежена можливість отримати висновок експерта. Хоча стаття 243 КПК нині надає право самостійно залучати експерта лише сторонам обвинувачення й захисту [6], існує певна колізія з іншими законодавчими актами. Зокрема, частина 4 статті 15 Закону України «Про судову експертизу» вже передбачає можливість проведення експертизи в кримінальному провадженні на замовлення не лише підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, а й потерпілого та його представника [21].

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз актуальних проблем доказової діяльності потерпілого в кримінальному провадженні та шляхів їх вирішення, варто зазначити таке.

Процес доведення є важливою гарантією забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, а отже, покликаний захистити права потерпілого.

Проведений у цій статті аналіз доказової діяльності в кримінальному процесі підкреслює важливість активної процесуальної позиції потерпілого з використанням всього спектра прав, включно із збиранням і реалізацією доказів з урахуванням вітчизняної судової практики та висновків ЄСПЛ.

З огляду на здійснене у статті дослідження актуальних проблем доказової діяльності потерпілого доцільним є інтеграція Протоколу Берклі в національне законодавство й усунення законодавчих колізій шляхом внесення відповідних нормативних коректив, а саме: доповнити частину 1 ст. 56 КПК правом потерпілого на звернення за інформацією, що стосується кримінального провадження; доповнити частину 3 ст. 93 КПК положенням про можливість збирання потерпілим та іншими сторонами цифрових доказів з відкритих джерел, дотримуючись визначених Протоколом Берклі стандартів; доповнити ст. 93 КПК положенням про використання матеріалів досудового розслідування з одного провадження як доказів в іншому через тимчасовий доступ до речей і документів за ухвалою слідчого судді; доповнити час-

тину 3 ст. 93 КПК положенням про можливість самостійного замовлення потерпілим проведення експертного дослідження в атестованих судових експертів (судово-експертних установах) на договірних засадах із метою отримання висновку експерта, який може бути визнаний доказом у порядку, передбаченому цим Кодексом, а також доповнити ч. 1 ст. 242 та ч. 1 ст. 243 КПК положенням про те, що висновок експерта також може бути отриманий за самостійним замовленням потерпілого в порядку, визначеному частиною 3 ст. 93 цього Кодексу.

Зазначені доповнення до кримінального процесуального закону покликані врегулювати та покращити правове становище потерпілого на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні.

З огляду на сучасні тенденції та виклики перспективним напрямом подальших наукових розвідок є продовження комплексного юридичного дослідження покращення ролі потерпілого в кримінальному процесі.

Використані джерела:

1. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
2. Ковальова О. В. Доказування як форма пізнання у досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 295–298. URL: http://lsei.org.ua/5_2020/5_2020.pdf.
3. Погорєцький М. А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. С. 309–312. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/9889d882-ba05-4441-9cab-1fafcefb897> (дата звернення 11.04.2025).
4. Тлепова М. І. Проблемні питання участі потерпілого в доказуванні. *Юрист України*. 2014. № 4 (29). С. 130–135.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 11.04.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 11.04.2025).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.04.2025).
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 11.04.2025).
9. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 9 лютого 2024 року у справі № 676/5176/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116875240> (дата звернення 11.04.2025).
10. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 29 січня 2024 року у справі № 754/1165/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607814> (дата звернення 11.04.2025).
11. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 10 квітня 2024 року у справі № 761/11027/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118476031> (дата звернення 11.04.2025).
12. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області ухвалою від 26 вересня 2024 року у справі № 676/6279/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121899818> (дата звернення 11.04.2025).
13. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області ухвалою від 11 вересня 2023 року у справі № 357/8770/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113514784> (дата звернення 11.04.2025).
14. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (дата звернення 11.04.2025).
15. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 вересня 2023 року у справі № 208/2160/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314> (дата звернення 11.04.2025).

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Яллох проти Німеччини» (заява № 54810/00) : рішення Європейського Суду з прав людини від 11 липня 2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-179171> (дата звернення 11.04.2025).

17. Decision of the ECtHR on the case “Schenk v. Switzerland” (application No. 10862/84) : decision of the European Court of Human Rights dated July 12, 1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57572> (дата звернення 11.04.2025).

18. Рішення ЄСПЛ у справі «Алахвердян проти України» (заява № 12224/09) : рішення Європейського Суду з прав людини від 16.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e26#Text (дата звернення 11.04.2025).

19. Безпекові виклики: Ірина Венедіктова обговорила з представниками громадських організацій механізми співпраці. 16.02.2022: вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/bezpekovi-vikliki-irina-venediktova-obgovorila-z-predstavnikami-gromadskix-organizacii-mexanizmi-spivpraci> (дата звернення 11.04.2025).

20. Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду. 28.10.2021: вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347> (дата звернення 11.04.2025).

21. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 11.04.2025).

References:

1. Honcharenko, V.H. (2014). *Dokazuvannya v kryminalnomu provadzhenni* [Proving in criminal proceedings]. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].

2. Kovalova, O.V. (2020). *Dokazuvannya yak forma piznannya u dosudovomu rozsliduvanni* [Proof as a form of cognition in pre-trial investigation]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 5, 295–298. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2020/5_2020.pdf (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

3. Pogoretsky, M.A. (2017) *Suchasni kontseptsiiy kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannya. Suchasni tendentsiiy rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-richchya vid dnya narodzhennya prof. M.V. Saltevskeho* (m. Kharkiv, 8 lystopada 2017 r.) [Modern concepts of criminal procedural evidence. Modern trends in the development of forensics and criminal process: theses of the supplementary international scientific and practical conference to the 100th anniversary of the birth of prof. M.V. Saltevsky (Kharkiv, November 8, 2017)]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/items/9889d882-ba05-4441-9cab-1fafaecfb897> (access date 11.04.2025) Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

4. Tlepova, M.I. (2014). *Problemni pytannya uchasti poterpiloho v dokazuvanni* [Problematic issues of the victim's participation in proving]. *Yuryst Ukrayiny*, 4 (29), 130–135 [in Ukrainian].

5. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: *Zakon Ukrayiny vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR* (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

6. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (access date 14.02.2025) [in Ukrainian].

7. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny* [Criminal procedure code of Ukraine]: *Zakon Ukrayiny vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI* (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

8. *Pro sudoustriy i status suddiv* [About the judicial system and the status of judges]: *Zakon Ukrayiny vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII* (2016). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

9. *Ukhvala Kamyanets-Podilskoho miskrayonnogo sudu Khmelnytskoyi oblasti vid 9 lyutoho 2024 roku u spravi № 676/5176/22* [Resolution of the Kamianets-Podilskyi City District Court of Khmelnytskyi Region dated February 9, 2024 in case No. 676/5176/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116875240> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

10. *Ukhvala Desnyanskoho rayonnoho sudu m. Kyieva vid 29 sichnia 2024 roku u spravi № 754/1165/24* [Resolution of the Desnyanskyi District Court of Kyiv dated January 29, 2024 in case No. 754/1165/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607814> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

11. Ukhvala Shevchenkivskoho rayonnoho sudu m. Kyieva vid 10 kvitnia 2024 roku u spravi № 761/11027/24 [Resolution of the Shevchenkivskyi District Court of Kyiv dated April 10, 2024 in case No. 761/11027/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118476031> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

12. Ukhvala Kamyanets-Podilskoho miskrayonnoho sudu Khmelnytskoyi oblasti ukhvaloyu vid 26 veresnia 2024 roku u spravi № 676/6279/24 [Resolution of the Kamianets-Podilskyi City District Court of Khmelnytskyi Region by resolution of September 26, 2024 in case No. 676/6279/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121899818> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

13. Ukhvala Bilotserkivskoho miskrayonnoho sudu Kyivskoyi oblasti ukhvaloyu vid 11 veresnia 2023 roku u spravi № 357/8770/23 [Resolution of the Bila Tserkva City District Court of Kyiv Region by resolution of September 11, 2023 in case No. 357/8770/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113514784> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

14. Postanova obyednanoi palaty Kasatsiynoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 bereznia 2021 roku u spravi № 554/5090/16-k [Resolution of the joint chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of March 29, 2021 in case No. 554/5090/16-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

15. Postanova obyednanoi palaty Kasatsiynoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 25 veresnia 2023 roku u spravi № 208/2160/18 [Resolution of the joint chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of September 25, 2023 in case No. 208/2160/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

16. Rishennia YeSPL u spravi "Yallokh proty Nimechchyny" (zaiava № 54810/00): rishennya Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny vid 11 lypnia 2007 roku [Decision of the ECtHR on the case "Jalloh v. Germany" (application No. 54810/00): decision of the European Court of Human Rights dated July 11, 2007]. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-179171> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

17. Rishennya YESPL u spravi "Shenk proty Shveytsariyi" (zaiava № 10862/84): rishennya Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny vid 12 lypnia 1988 roku [Decision of the ECtHR on the case "Schenk v. Switzerland" (application No. 10862/84): decision of the European Court of Human Rights dated July 12, 1988]. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57572> (access date 11.04.2025) [in English].

18. Rishennya YESPL u spravi "Alakhverdyan proty Ukrayiny" (zaiava № 12224/09): rishennya Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny vid 16.04.2019 [Decision of the ECtHR on the case "Alakhverdyan v. Ukraine" (application No. 12224/09): decision of the European Court of Human Rights dated April 16, 2019]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e26#Text (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

19. Bezpekovi vyklyky: Iryna Venediktova obhovoryla z predstavnykamy hromadskykh orhanizatsiy mekhanizmy spivpratsi (2022). [Security challenges: Iryna Venediktova discussed cooperation mechanisms with representatives of public organizations]. website. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/bezpekovi-viklyki-irina-venediktova-obgovorila-z-predstavnikami-gromadskix-organizacii-mexanizmi-spivpraci> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

20. Suddi KKS VS obhovoryly problemni pytannya dopustymosti elektronnykh dokaziv pid chas sudovoho rozhlyadu (2021). [Judges of the Supreme Court of Justice discussed problematic issues of admissibility of electronic evidence during trial]. website. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

21. Pro sudovu ekspertyzu [About the judicial system and the status of judges]: Zakon Ukrayiny vid 25 lyutoho 1994 roku № 4038-XII (1994). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (access date 11.04.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2025

Tsyba S., Postgraduate Student at the Department of Criminal Procedure and Criminology, Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

EVIDENTIARY ACTIVITIES OF THE VICTIM AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CURRENT ISSUES AND WAYS TO IMPROVE

The article is devoted to the study of the victim's evidentiary activities at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings. In the modern criminal procedure of Ukraine, which strengthens the principles of adversarialism, the active position of the victim in gathering evidence is key to the effective protection of his/her rights and establishment of the truth. Despite the legislative empowerment of the victim and the confirmation of the right to initiate actions aimed at establishing the actual circumstances of the case by court practice, in practice, the exercise of these rights often faces a number of pressing problems.

The study analyses the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC), the current case law of the Supreme Court and the relevant legal positions of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR), which form international standards. Particular attention is paid to the application of international recommendations, in particular the Berkeley Protocol, for the validation and recording of electronic and open sources of information that can be used by victims.

The identified inconsistencies and shortcomings of the current legislation that impede the full exercise of the procedural rights of the victim during the pre-trial investigation formed the basis for the formulation of specific proposals for improving criminal procedural legislation. These shortcomings are manifested in the lack of clear procedures for submitting and verifying evidence collected by the victim, insufficient access to the necessary information, and ambiguity in the interpretation of certain provisions.

The proposed amendments are intended to expand the legal possibilities of the victim in proving his/her case, guaranteeing the relevance and admissibility of the evidence collected by him/her, and to significantly increase the effectiveness of protection of his/her rights and legitimate interests in criminal proceedings. This will be achieved by improving procedural mechanisms that will allow the victim to fully form the evidence base, reduce existing obstacles and ensure effective judicial protection. Implementation of the proposals will not only strengthen the position of the victim, but will also contribute to strengthening the principles of fairness and competition in Ukrainian justice in general.

Keywords: evidentiary activity, victim, evidence, protection of rights, proof, pre-trial investigation, digital information, open sources.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.83-91>
УДК 343.98

Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та гуманітарних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Наукова стаття присвячена особливостям адміністративної відповідальності науково-педагогічних працівників за порушення вимог академічної доброчесності. Вивчено норми законодавчих актів, які передбачають вимоги дотримання академічної доброчесності, захист авторського права та права інтелектуальної власності. З'ясовано правові засади захисту права інтелектуальної власності й притягнення винуватців до адміністративної відповідальності за порушення авторського права. Розглянуто підзаконні акти, які регулюють діяльність Національного агентства забезпечення якості вищої освіти щодо встановлення фактів порушень академічної доброчесності.

Визначено особливості правового регулювання адміністративної відповідальності викладачів за порушення правил академічної доброчесності під час наукової діяльності. Стверджується, що плагіат та інші порушення вимог академічної доброчесності можуть бути кваліфіковані як адміністративний проступок, передбачений ст. 51-2 КУпАП, незалежно від завдання шкоди в результаті незаконного вчинку. Звернуто увагу на те, що для підтвердження факту порушення авторського права необхідно провести експертизу у сфері інтелектуальної власності. Наголошено, що порядок призначення експертизи у справі про адміністративне правопорушення й вимоги до висновку експерта в КУпАП чітко не встановлені, що є прогалиною чинного законодавства. Стверджується, що підтвердити факт академічного плагіату в окремих наукових працях мають право експерти Національного агентства забезпечення якості вищої освіти.

Сформульовано пропозиції для вдосконалення законодавства, яке регулює проведення експертизи у справах про адміністративне правопорушення. Пропонується передбачити в Законі України «Про вищу освіту» повноваження Національного агентства забезпечення якості вищої освіти щодо встановлення випадків порушення академічної доброчесності в будь-яких наукових працях.

Ключові слова: академічна доброчесність, адміністративна відповідальність, правове регулювання, інтелектуальна власність, авторське право, науково-педагогічний працівник.

Постановка проблеми. Дотримання вимог академічної доброчесності є запорукою авторитету, поваги й належної ділової репутації дослідника в науковому товаристві. Водночас порушення правил академічної доброчесності може стати підставою не тільки для дисциплінарної, а й адміністративної відповідальності науково-педагогічного працівника. Для забезпечення невідворотності відповідальності за порушення авторського права та права інтелектуальної власності має існувати ефективний механізм доведення фактів плагіату й інших порушень авторського права. Перелічені фактори зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дотримання академічної доброчесності й особливості проведення експертизи у справах про адміністративні правопорушення відображено у працях деяких дослідників. Зокрема, правові засади забезпечення академічної доброчесності відбито в статтях О. Є. Костюченка [1], Є. В. Дуліби й В. І. Гришко [2], а також Д. В. Сопової [3]. Зазначені науковці вивчали юридичні й етичні аспекти дотримання академічної доброчесності, але не досліджували проблеми притягнення до відповідальності за порушення вимог академічної доброчесності. Особливості проведення експертизи у справах про адміністративні правопорушення відображено в працях О. М. Ключова [4], Н. В. Шахман [5], О. П. Угровецького [6]. Праці вказаних науковців корисні для дослідження, так як установлення фактів порушення авторського права потребує проведення експертизи у сфері інтелектуальної власності. Однак проблеми притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог академічної доброчесності залишаються недостатньо вивченими в українській юридичній науці.

Мета статті полягає в установленні особливостей правового регулювання адміністративної відповідальності науково-педагогічних працівників за порушення правил академічної доброчесності й розробленні пропозицій для вдосконалення порядку притягнення порушників до відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Одним із обов'язків науково-педагогічних працівників є здійснення наукової діяльності, що передбачено в самому визначенні науково-педагогічного працівника, закріпленому в ч. 1 ст. 53 Закону України «Про вищу освіту» (далі – Закон № 1556-VII) [7]. Відповідно до п. п. 12 і 18 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», науковою діяльністю є інтелектуальна творча діяльність, яка спрямована на одержання нових знань або пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Результати наукових досліджень можуть мати форму наукових статей, тез доповідей, збірників наукових праць [8]. О. Є. Костюченко звертає увагу на те, що кінцевим результатом наукової діяльності є академічний текст, який оприлюднюється у фахових наукових виданнях для ознайомлення наукової громадськості з результатами власної наукової діяльності [1, с. 25–26]. Отже, викладачі закладів вищої освіти, здійснюючи наукову діяльність, досягають певних результатів, які можуть бути опубліковані у вигляді тез доповідей учасників конференцій або наукових статей.

Варто звернути увагу на те, що, згідно з п. 3-1 ч. 1 ст. 58 Закону № 1556-VII, науково-педагогічні працівники зобов'язані дотримуватися академічної доброчесності в науково-педагогічній діяльності. Крім того, п. 1-1 ч. 1 ст. 1 Закону № 1556-VII визначає академічну доброчесність як сукупність етичних принципів і правил, визначених у законодавстві, якими мають користуватися учасники освітнього процесу, у тому числі під час провадження наукової діяльності, з метою забезпечення довіри до наукових досягнень окремих дослідників [7]. Згідно з ч. 2 ст. 42 Закону України «Про освіту» (далі – Закон № 2145-VIII), дотримання академічної доброчесності передбачає посилення на джерела інформації в наукових дослідженнях, дотримання норм законодавства про авторське право, надання достовірної інформації про джерела використаної інформації [9]. Як передбачено в Кодексі академічної доброчесності Національного агентства забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО), доброчесність – відданість учасників процесу реалізації державної політики у сфері якості вищої освіти моральним принципам і стандартам, які створюють бар'єр для недоброчесності [10]. Таким чином, наукові дослідження мають відповідати вимогам академічної доброчесності. Дотримання цих вимог свідчить про самостійність і достовірність наукової праці.

Є. В. Дуліба й В. І. Гришко звертають увагу на те, що в законодавчому визначенні академічної доброчесності відображено етичні (деонтологічні) вимоги до процесу навчання, викладання й наукової діяльності [2, с. 9]. На переконання Д. В. Сопової, академічна доброчесність у добу сьогодення є основою духовної цілісності та морального образу особистості, міцності характеру педагога [3, с. 53]. Зазначені науковці справедливо відзначають важливу роль дотримання принципів академічної доброчесності в науковій діяльності.

Як передбачено в ч. 1 ст. 433 Цивільного кодексу України, об'єктами авторського права як різновиду права інтелектуальної власності є літературні, художні й інші твори [11]. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права», до об'єктів авторського права належать літературні твори наукового характеру, викладені в письмовій, електронній чи іншій формі [12]. Можемо зробити висновок, що наукові статті викладачів, опубліковані за результатами їхніх досліджень, є об'єктами авторського права як різновиду права інтелектуальної власності.

Адміністративна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності встановлена в ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Диспозиція цієї статті КУпАП закріплює такий склад адміністративного проступку, як незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності [13]. Отже, адміністративну відповідальність передбачено за різні види порушень права інтелектуальної власності, які можуть полягати в недотриманні академічної доброчесності під час опублікування результатів власних наукових досліджень.

Одним із порушень авторського права, перелічених у п. 2 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про авторське право і суміжні права», є плагіат, тобто опублікування твору або його частини в незмінному або видозміненому вигляді під іменем особи, яка не є автором цього твору [12]. Цілком можливо передбачити можливість плагіату в наукових дослідженнях, коли окремих науково-педагогічний працівник публікує частину статті або дисертаційного дослідження іншого науковця під своїм іменем.

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону № 2145-VIII, серед порушень академічної доброчесності передбачено академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію та фальсифікацію в наукових працях. Зокрема, академічний плагіат передбачає відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства. Фабрикація полягає у вигадуванні даних чи фактів, а фальсифікація – у свідомій зміні або модифікації вже відомих фактів [9]. Подібні випадки порушень права інтелектуальної власності, авторського права й академічної доброчесності можуть бути виявлені в текстах наукових досліджень. Усі вони можуть бути кваліфіковані за ст. 51-2 КУпАП.

Згідно з ч. 1 ст. 255 КУпАП, складати протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51-2 КУпАП, мають право працівники поліції. Розгляд протоколу про порушення прав інтелектуальної власності належить до компетенції районних судів [13]. Отже, з повідомленням про порушення авторського права науковець має звернутися до органів поліції.

Після отримання заяви про порушення авторського права перед поліцейським, якому буде доручено її розгляд, постане проблема доведення факту запозичення чужого тексту в публікації або іншого порушення права інтелектуальної власності. Самостійно зробити такий висновок поліцейський не зможе внаслідок відсутності спеціальних знань.

Норми законодавства про адміністративні правопорушення передбачають можливість залучення експерта для участі в провадженні по справі про адміністративне правопорушення. Згідно зі ст. 250 КУпАП, висновок експерта є одним із різновидів доказів у справі про адміністративне правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 273 КУпАП, експерт у справі про адміністративне правопорушення призначається органом або поса-

довою особою, у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, в тому разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях [13]. Варто звернути увагу на те, що, згідно з ч. 2 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», можливим є проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами у справах про адміністративні правопорушення [14]. Як передбачено в п. 1.2.5. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, одним із видів судової експертизи є експертиза у сфері інтелектуальної власності. Одним із об'єктів цієї експертизи можуть бути літературні твори наукового характеру [15]. Отже, нібито існують достатні правові підстави для призначення експертизи об'єктів інтелектуальної власності у справі про адміністративне правопорушення.

Водночас для призначення експертизи у сфері інтелектуальної власності у справі про адміністративне правопорушення виникає чимало процесуальних проблем. Зокрема, норми КУпАП не встановлюють, який саме документ має скласти поліцейський для залучення експерта: постанову, лист до наукової установи судових експертиз або інший документ? Також варто звернути увагу на ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», яка передбачає, що підставою для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування або договір з експертом чи експертною установою [14]. Здійснення досудового розслідування передбачено в Кримінальному процесуальному кодексі України, а не КУпАП. На підставі наведеної норми можливо залучити експерта для розгляду справи про адміністративне правопорушення лише судді, який буде розглядати протокол про адміністративне правопорушення. Але ж як саме поліцейський може зробити висновок у справі про адміністративне правопорушення, необхідний для складення протоколу, якщо не матиме висновку експерта. Серед підстав для призначення судової експертизи не вказано звернення посадової особи, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Науковці також відзначають низку проблем у правовому регулюванні порядку проведення експертизи у справах про адміністративні правопорушення. О. М. Ключев звертає увагу на те, що в КУпАП не передбачено види судових експертиз, які можуть бути призначені, існує необхідність більш чіткого визначення вимог до судового експерта, його прав та обов'язків у справах про адміністративні правопорушення [4, с. 145–146]. Досліджуючи роль експертизи в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, Н. В. Шахман стверджує, що правоохоронці, призначаючи експертизи в цих справах, керуються нормами кримінально-процесуального законодавства за аналогією. Науковець наголошує, що така ситуація потребує виправлення [5, с. 242]. О. П. Угровецький вважає, що норми КУпАП не містять вимог до форми, змісту і структури висновку експерта, що є суттєвим недоліком, який потребує усунення [6, с. 269]. Отже, науковці визначають чимало прогалин у правовому регулюванні порядку призначення експертизи у справах про адміністративні правопорушення й оформлення висновку експерта. Наголосимо, що в ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу» передбачено можливість проведення судової експертизи на договірній основі. Перелік суб'єктів судово-експертної діяльності встановлено в ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України та МОЗ України [14]. Таким чином, досліднику, який підозрює незаконне запозичення результатів його наукової діяльності іншим автором, варто замовити проведення експертизи у сфері інтелектуальної власності в науково-дослідній установі.

Особливості підготовки та призначення судових експертиз встановлено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі – НМР експертиз). Зокрема, у главі 5 НМР експертиз урегульовано особливості проведення експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Зокрема, для дослідження експерту можуть бути поставлені питання: чи є об'єкт дослідження результатом творчої праці? чи є певний твір переробкою іншого твору? чи мало місце відтворення одного твору під час створення іншого твору? [15]. Подібні питання можуть бути поставлені для дослідження експертові. Звичайно, для проведення дослідження варто надати дві наукові статті або інші дві наукові праці, які необхідно порівняти й стосовно яких треба сформулювати відповідні висновки. Один примірник твору повинен стати прикладом академічного плагіату, тобто відтворення тексту без посилання на автора. Водночас інший твір повинен являти собою авторську працю, з якої було запозичено певний текст, думки й висновки дослідника.

Варто відзначити, що певні повноваження щодо встановлення фактів порушення вимог академічної доброчесності має НАЗЯВО. Відповідно до ч. 9 ст. 19 Закону № 1556-VII, у складі агентства має бути створений комітет з питань етики, до повноважень якого належить розгляд звернень з приводу порушення академічної доброчесності [7]. Отже, для підтвердження випадків академічного плагіату, фальсифікації, фабрикації або інших порушень академічної доброчесності в статтях і тезах доповідей науково-педагогічний працівник може звернутися до НАЗЯВО.

Варто наголосити на тому, що підзаконний акт, який передбачає порядок розгляду скарг і повідомлень щодо фактів академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації, затверджений протоколом НАЗЯВО від 24 жовтня 2023 року (далі – Порядок розгляду скарг). Необхідно звернути увагу передусім на те, що, згідно з п. 3 Порядку розгляду скарг, повідомлення щодо наявності академічного плагіату може бути подано стосовно дисертацій або публікацій за темою дисертаційного дослідження, за результатами захисту якого видано диплом кандидата (доктора) наук або доктора філософії [16]. Отже, комітет з етики НАЗЯВО може перевірити дотримання норм академічної доброчесності в дисертаційному дослідженні або окремій статті, у яких відображено його результати. Проведення перевірки дотримання вимог академічної доброчесності в інших наукових працях, які публікують викладачі протягом навчального року, не передбачено. Такий стан суттєво звужує перелік наукових статей, з приводу яких може бути прийнято рішення про порушення автором вимог академічної доброчесності.

Варто звернути увагу на те, що в п. 5 Порядку розгляду скарг передбачено вимоги до змісту такого звернення, поданого викладачем, який проводить наукову діяльність. Згідно з п. п. 9–22 Порядку розгляду скарг, установлення фактів академічного плагіату здійснює Комітет з питань етики шляхом проведення відповідної перевірки. Як указано в п. 28 Порядку розгляду скарг, НАЗЯВО приймає рішення про наявність порушень академічної доброчесності в науковій публікації або відсутність академічного плагіату, фальсифікацій і фабрикацій. Відповідне рішення доводиться до відома скажника, закладу вищої освіти й особи, публікацію якої перевіряли на плагіат [16]. Варто підкреслити, що НАЗЯВО може лише встановити факт наявності академічного плагіату в публікації, жодних заходів дисциплінарного чи адміністративного стягнення агентство не має права застосовувати. Відповідь агентства скажнику, яка підтверджує наявність академічного плагіату в окремій науковій публікації, може бути доказом у справі про адміністративне правопорушення.

Підозри щодо порушення вимог академічної доброчесності в окремій опублікованій науковій статті можуть виникнути під час ознайомлення науковця з працями інших дослідників. Викладач може виявити запозичення з власного дисертаційного дослідження або з власних наукових статей, які були раніше опубліковані, без посилання на справжнього автора. Збіг тексту окремих абзаців у статтях різних авторів може призвести до висновку, що хтось відображає чужі думки без посилання на першоджерело, що можна кваліфікувати як академічний плагіат.

Науковцю, у якого виникли підозри щодо порушення його авторського права на об'єкт інтелектуальної власності – наукову статтю, варто порадити вчинити такі дії:

1. Завантажити й зберегти електронний примірник статті, у якій відображено ваші думки і твердження без посилання на джерело.

2. Підготувати скаргу до НАЗЯВО з приводу порушення правил академічної доброчесності автором наукової статті, який відобразив ваші висновки у своїй статті або тезах доповіді. До скарги додати примірники двох статей. Одна стаття – це та праця, з якої запозичено результати ваших наукових досліджень, а інша стаття – це та стаття, у якій відображено результати ваших наукових пошуків без посилання на вас.

3. У разі відмови НАЗЯВО розглядати скаргу та проводити перевірки наявності випадків академічного плагіату звертатися до науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України для проведення експертизи на договірній основі на підставі ч. 1 ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу». НАЗЯВО може відмовити в розгляді скарги на тій підставі, що вони уповноважені перевіряти дотримання вимог академічної доброчесності лише в тих наукових працях, які відображають результати дисертаційного дослідження.

4. У разі підтвердження факту академічного плагіату у висновку НАЗЯВО додати відповідь НАЗЯВО до заяви про вчинення адміністративного проступку.

5. У разі позитивного висновку експерта до повідомлення про порушення права інтелектуальної власності додати висновок судової експертизи у сфері інтелектуальної власності, яка підтверджує факт порушення авторського права.

6. Звернення до поліції назвати «Заява про вчинення адміністративного правопорушення».

7. У разі отримання повідомлення від поліції про відмову в реєстрації кримінального провадження оскаржити до суду відмову скласти протокол про адміністративне правопорушення.

Висновки. Правові засади адміністративної відповідальності викладачів за порушення правил академічної доброчесності передбачено нормами КУпАП, Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про авторське право та суміжні права». Особливості правового регулювання адміністративної відповідальності викладачів за порушення правил академічної доброчесності під час наукової діяльності полягають у такому:

- адміністративна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності на науковий твір установлена в ст. 51-2 КУпАП;

- кваліфікувати порушення права інтелектуальної власності як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51-2 КУпАП, можна незалежно від завдання збитків у результаті запозичення результатів наукових досліджень іншого дослідника;

- для підтвердження факту порушення права інтелектуальної власності необхідно провести експертизу у сфері інтелектуальної власності;

- провести експертизу у сфері інтелектуальної власності можливо на підставі договору між зацікавленою особою (автором) та експертною установою;

- в окремих випадках підтвердити факт академічного плагіату в певній науковій праці мають право експерти НАЗЯВО, їхній висновок може мати силу доказу у справі про адміністративне правопорушення.

Для вдосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил академічної доброчесності пропонуємо таке:

- передбачити в Законі України «Про вищу освіту» повноваження Національного агентства забезпечення якості вищої освіти щодо встановлення випадків порушення академічної доброчесності в будь-яких наукових працях.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати в розробленні пропозицій для вдосконалення правових засад притягнення до адміністративної відповідальності порушників академічної доброчесності.

Використані джерела:

1. Костюченко О. Є. Академічна доброчесність як правова категорія. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 23–26. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/4>.
2. Дуліба Є. В., Гришко В. І. Академічна доброчесність в освітньо-науковому просторі України: соціальні виклики та перспективи удосконалення. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2023. № 14. С. 6–12. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-12-17.
3. Сопова Д. В. Академічна доброчесність у системі професійної підготовки майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 3–4. С. 52–56.
4. Ключев О. М. Правове регулювання судової експертизи у справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан і перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2016. № 16. № 142–148.
5. Шахман Н. В. Проблема проведення експертиз у справах про адміністративні правопорушення. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2010. Випуск 47. С. 238–243.
6. Угровецький О. П. До питання участі судового експерта у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 266–271.
7. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: (дата звернення: 23.12.2024).
8. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 23.12.2024).
9. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: [laws/show/2145-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text) (дата звернення: 23.12.2024).
10. Кодекс академічної доброчесності Національного агентства забезпечення якості вищої освіти : Протокол НАЗЯВО від 25 лютого 2019 року № 2. *Національне агентство забезпечення якості вищої освіти. Офіційний сайт*. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/> (дата звернення: 23.12.2024).
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: (дата звернення: 23.12.2024).
12. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 23.12.2024).
13. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#top> (дата звернення: 23.12.2024).
14. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: (дата звернення: 23.12.2024).
15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find> (дата звернення: 23.12.2024).
16. Порядок розгляду скарг і повідомлень щодо фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації : протокол НАЗЯВО від 24 жовтня 2023 року. *Національне агентство забезпечення якості вищої освіти. Офіційний сайт*. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/> (дата звернення: 23.12.2024).

References:

1. Kostyuchenko, O. E. (2021). Akademichna dobrochesnist yak pravova katehoriia. [Academic integrity as a legal category]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 23–26. DOI 2021-3/4 [in Ukrainian].
2. Duliba, Ye. V., & Hryshko, V. I. (2023). Akademichna dobrochesnist v osvitno-naukovomu prostori Ukrainy: sotsialni vyklyky ta perspektyvy udoskonalennia. [Academic integrity in the edu-

cational and scientific space of Ukraine: social challenges and prospects for improvement]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Pravo» – Scientific notes. Law series*, 14, 6–12. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-12-17 [in Ukrainian].

3. Sopova, D. V. (2018). Akademichna dobrochesnist u systemi profesiinoi pidhotovky maibutnoho pedahoha. [Academic integrity in the system of professional training of the future teacher]. *Nepererovna profesiina osvita: teoriia i praktyka. Seriiia «Pedahohichni nauky» – Continuous professional education: theory and practice. Series «Pedagogical Sciences»*, 3–4, 52–56 [in Ukrainian].

4. Klyuev, O. M. (2016). Pravove rehuliuвання sudovoi ekspertyzy u spravakh pro administratyvni pravoporushennia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku. [Legal regulation of forensic examination in cases of administrative offenses: current state and prospects for development]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*, 16, 142–148 [in Ukrainian].

5. Shahman, N. V. (2010). Problema provedennia ekspertyz u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [The problem of conducting examinations in cases of administrative offenses]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and law. Legal and political sciences*, Issue 47, 238–243 [in Ukrainian].

6. Ugrovetskyi, O. P. (2017). Do pyttannia uchasti sudovoho eksperta u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [Regarding the participation of a forensic expert in cases of administrative offenses]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, Issue 6, Volume 4, 266–271 [in Ukrainian].

7. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01 lyptnia 2014 roku № 1556-VII. [On Higher Education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 № 1556-VII]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

8. Pro naukovu i nauково-tekhnicnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26 lystopada 2015 roku № 848-VIII [On scientific and scientific-technical activities: Law of Ukraine dated November 26, 2015 № 848-VIII]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: [laws/show/848-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text) [in Ukrainian].

9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. [On Education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 № 2145-VIII]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

10. Kodeks akademichnoi dobrochesnosti Natsionalnoho ahentstva zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity : protokol № 2 NAZiAVO vid 25 liutoho 2019 roku. [Code of Academic Integrity of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education: Protocol № 2 of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education dated February 25, 2019]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/> [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/find?text> [in Ukrainian].

12. Pro avtorske pravo ta sumizhni prava : Zakon Ukrainy vid 01 hrudnia 2022 roku № 2811-IX. [On copyright and related rights: Law of Ukraine dated December 1, 2022 № 2811-IX]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].

13. Kodeks pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07 hrudnia 1984 roku № 8073-X. [Code of Administrative Offenses: Law of Ukraine dated 07.12.1984 № 8073-X]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: [laws/show/8073-10#top](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#top) [in Ukrainian].

14. Pro sudovu ekspertyzu : Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 roku № 4038-XII. [On forensic examination: Law of Ukraine of February 25, 1994 № 4038-XII]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/find?text> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen : nakaz Ministerstva yustytсии Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998 roku № 53/5. [On approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 № 53/5]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find> [in Ukrainian].

16. Poriadok rozghliadu skarih i povidomlen shchodo faktiv akademichnoho plahiatu, fabrykatsii, falsyfikatsii : protokol NAZiAVO vid 24 zhovtnia 2023 roku. [Procedure for considering complaints and reports regarding facts of academic plagiarism, fabrication, falsification: minutes of the National Academy of Sciences of Ukraine dated October 24, 2023]. (n. d.) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2024

Vasiliev S., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of History, Archeology and Humanities of the Communal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE LIABILITY OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS FOR VIOLATION OF THE RULES OF ACADEMIC INTEGRITY

The scientific article is devoted to the features of the administrative liability of scientific and pedagogical workers for violation of the requirements of academic integrity. The norms of legislative acts that establish the criteria for compliance with academic integrity, protection of copyright, and intellectual property rights are studied. The legal principles of protecting intellectual property rights and bringing perpetrators to administrative liability for copyright violations are clarified. The by-laws that regulate the activities of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education regarding the establishment of facts of violations of academic integrity are considered.

The legal framework for holding teachers accountable for breaches of academic integrity in scientific activities is established. It is argued that plagiarism and other violations of the requirements of academic integrity can be qualified as an administrative violation, provided for in Art. 51-2 of the Code of Administrative Offenses, regardless of the harm caused by the violation. It is important to note that confirming a violation of intellectual property rights requires an examination of the intellectual property field. It is important to note that the procedure for appointing an examination in cases of administrative offenses, as well as the requirements for an expert's opinion, are not defined in the Code of Administrative Offenses. This lack of clarity represents a gap in the current legislation. Experts from the National Agency for Quality Assurance in Higher Education are authorized to confirm instances of academic plagiarism in specific scientific works.

Proposals are formulated to improve the legislation regulating the conduct of examinations in cases of administrative offenses. It is proposed that the Law of Ukraine On Higher Education establishes the powers of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education to establish cases of violation of academic integrity in any scientific works.

Keywords: academic integrity, administrative liability, legal regulation, intellectual property, copyright, scientific and pedagogical worker.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.92-100>
УДК 342.518:351.74/.76

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: olga.merdova@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

Рибалкін А. О., кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: and-rb@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-2865-3158>

Тишлек М. М., доктор філософії в галузі права, декан факультету №2, доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління (за сумісництвом) Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: tyshlek.n@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-9150-8329>

ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ДО АНАЛІЗУ СУЧАСНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Стаття присвячена аналізу сучасних законодавчих ініціатив стосовно вдосконалення та уніфікації вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах України. Автор наголошує, що вдосконалення вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах має розглядатись як складова комплексної реформи правоохоронної системи України. Від виваженого вироблення та нормативно-правового врегулювання вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах залежить професійна компетентність керівного складу таких органів та їх ефективність загалом. У цьому сенсі на особливу увагу заслуговує проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів» (реєстр. № 7654 від 10.08.2022 р.), який передбачає уніфікацію вимог до таких керівників як директор Національного антикорупційного бюро України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, директор Бюро економічної безпеки України, директор Державного бюро розслідувань та керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У статті аналізуються недоліки законопроекту № 7654 (зокрема, часткова невідповідність назви цього законопроекту його змісту; спроба нормативно уніфікувати вимоги до керівників державних органів, які мають відмінний правовий статус; поряд із уніфікацією вимог мають місце й деякі положення щодо їх диференціації; проблеми юридичної визначеності деяких категорій законопроекту та ін.). Як позитивні моменти законопроекту № 7654 автором відзначено курс на розбудову політично неупередженого керівного корпусу правоохоронних органів України, який володіє та використовує у своїй діяльності не лише державну, а й іноземну мову. Зроблено висновок, що уніфікація вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах має відбуватися з урахуванням специфіки правового статусу відповідних державних органів та не виключати об'єктивно зумовлену їх диференціацію.

Ключові слова: публічна служба, вимоги, керівні посади, керівник, правоохоронні органи, уніфікація, диференціація, законопроект.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи правоохоронних органів України на шляху її адаптації до європейських стандартів та впровадження передових світових практики важливого значення набуває вдосконалення правового статусу персоналу правоохоронних органів, організаційно-правових засад вступу на публічну службу до правоохоронних органів, її проходження та припинення. Безпосередньо це стосується й вироблення вимог до претендентів на зайняття керівних

посад в правоохоронних органах України, визначення їх переліку, видів та змісту, від чого безпосередньо залежить, з однієї сторони, формування професійного та добросовісного керівного складу правоохоронних органів та, з іншої сторони, – забезпечення ефективного функціонування правоохоронних органів загалом. У цьому контексті заслуговують на науковий аналіз сучасні законодавчі ініціативи та напрацювання законопроектів, що пов'язані із вдосконаленням вимог до претендентів на зайняття посад керівників правоохоронних органів, забезпеченням єдності та диференціації правового регулювання відповідних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-правові проблеми публічної служби у правоохоронних органах були предметом наукового аналізу низки вітчизняних вчених-адміністративістів, як-то О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, М.Ю. Веселова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, О.М. Музичука, Н.П. Матюхіної, О.М. Мердової, О.С. Проневича, О.Ю. Синявської, О.Г. Фролової, Х.П. Ярмачі та ін. Науковці досліджували особливості організаційно-правового забезпечення публічної служби як правоохоронних органів загалом, так і в окремих їх видах, зокрема Національній поліції України, Службі безпеки України, Національному антикорупційному бюро України та ін. Враховуючи вагоме прикладне значення юридичної науки, одним із основних завдань цієї галузі знань є сприяння вдосконаленню законодавства України та практики його застосування. У зв'язку з цим існуюча законопроектна діяльність у сфері визначення вимог до публічних службовців правоохоронних органів, і зокрема їх керівників, актуалізують необхідність наукового аналізу сучасних законодавчих ініціатив (як то проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів» (реєстр. № 7654 від 10.08.2022 р.), та інших йому альтернативних), що і зумовлює постановку завдань цієї наукової статті.

Формулювання цілей. Метою дослідження є формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення вимог до претендентів на зайняття керівних посад у правоохоронних органах України шляхом комплексного аналізу чинних і запропонованих законодавчих ініціатив у цій сфері, виявлення їх сильних і слабких сторін, а також розроблення підходів до забезпечення балансу між уніфікацією та диференціацією таких вимог.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов у Верховній Раді України триває активна робота стосовно вдосконалення вимог до керівників правоохоронних органів, що отримало прояв, зокрема, у появі проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів» (реєстр. № 7654 від 10.08.2022 р., далі – законопроект № 7654 [1]), проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів» (реєстр. № 7654-1 від 26.08.2022 р., далі – законопроект № 7654-1 [2]) та ін. Зокрема, законопроект № 7654, котрий є основним, має завданням, по-перше, вдосконалення законодавства України в частині уніфікації та підвищення вимог до осіб, які претендують на зайняття посад директора Національного антикорупційного бюро України, Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, директора Державного бюро розслідувань, директора Бюро економічної безпеки України, а також, по-друге, уніфікацію норм законодавства щодо припинення повноважень осіб, які займають зазначені посади. У зв'язку із цим пропонується внести зміни до законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. [3], «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. [4], «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. [5], «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. [6], «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. [7].

Зупинимось на перевагах та недоліках законопроекту № 7654. Насамперед, варто зауважити, що назва цього законопроекту не повністю відображає його зміст. Із її формально-юридичного формулювання випливає, що предмет регулювання стосується виключно «вимог до керівників окремих державних органів». Проте, аналіз положень законопроекту № 7654 свідчить про те, що окрім вимог до керівників, законопроект № 7654 охоплює й питання їх призначення та звільнення. Додатково до назви не узгоджуються й положення, які стосуються уточнення правового статусу заступників керівників певних державних органів, зокрема – заступників Голови Національного агентства з питань запобігання корупції та заступників Директора Державного бюро розслідувань. Таким чином, зміст законопроекту № 7654 є ширшим за обсягом, ніж зазначено в назві.

Своєю чергою, викликає питання відсутність чіткого критерію, за яким були обрані саме ті державні органи, щодо керівників яких пропонується уніфікувати та посилити вимоги. У законопроекті № 7654 йдеться про встановлення вимог до таких керівників органів державної влади: директор Національного антикорупційного бюро України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, директор Бюро економічної безпеки України, директор Державного бюро розслідувань, а також керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

По-перше, варто звернути увагу на те, що йдеться про керівників державних органів, які суттєво відрізняються між собою за правовим статусом. Наприклад, Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції нормативно визначаються центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом (відповідно, ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» 14.10.2014 р. [3], ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» 14.10.2014 р. [4]). Однак, Державне бюро розслідувань не належить до системи центральних органів виконавчої влади та має статус «державного правоохоронного органу» (ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. [6]). Своєю чергою, Спеціалізована антикорупційна прокуратура належить до окремої системи – системи органів прокуратури України, а керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є заступником Генерального прокурора (ст.ст. 7, 8 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. [5]).

По-друге, якщо критерій відбору полягає у тому, що йдеться про керівників державних органів, які здійснюють діяльність у сфері протидії злочинності, незалежно від особливостей їх правового статусу, тоді цілком логічним є запитання: чому до переліку не включено керівників інших державних органів, що також виконують завдання і функції у цій сфері (наприклад, Голова Служби безпеки України, Голова Національної поліції, Голова Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, тощо). Наприклад, Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. [8]). Реалізує завдання у сфері протидії злочинності й Служба безпеки України (далі – СБ України) – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. На СБ України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань СБ України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних

правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ст. ст. 1, 2 Закону «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. [9]). Очевидно, що порушуючи питання уніфікації вимог до керівників державних органів, слід уникати довільного підходу до відбору відповідних органів. З нашої позиції, такий відбір керівників та вимог до них має ґрунтуватися на чітко визначених, науково обґрунтованих критеріях (ознаках).

Із назви законопроекту № 7654 та пояснювальної записки до нього випливає, що основною метою було уніфікувати вимоги до керівників відповідних державних органів. «Уніфікувати» значить «зводити що-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів» [10]. Однак, аналіз змісту законопроекту свідчить, що *поряд із уніфікацією вимог до керівників відповідних державних органів все ж пропонується і певна їх диференціація*. Зокрема, така диференціація має місце відносно вимоги щодо освіти кандидатів: а) до кандидатів на зайняття посад директора Національного антикорупційного бюро України, Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, директора Державного бюро розслідувань, керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури висувається вимога наявності «вищої юридичної освіти за ступенем не нижче спеціаліста, магістра»; б) до кандидатів на зайняття посади директора Бюро економічної безпеки України ставиться вимога наявності «вищої юридичної та/або економічної освіти за ступенем не нижче спеціаліста, магістра». Наведена диференціація зумовлюється особливостями правового статусу відповідного державного органу (Бюро економічної безпеки України), у тому числі напрямками його діяльності. Слідом, у контексті законопроекту № 7654 говорити виключно про уніфікацію вимог до керівників державних органів було б не зовсім правильно.

Позитивним є те, що законопроектом № 7654 пропонується встановити таку вимогу до керівників відповідних державних органів як *«володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови»*. Як видається, реалізація таких законодавчих ініціатив спрямовується: по-перше, на забезпечення подальшого впровадження Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. [11]; по-друге, на узгодження Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. та законів, які регулюють правовий статус відповідних державних органів та їх персоналу, – законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. [3], «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. [4], «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. [5], «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. [6], «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. [7].

Конституційний Суд України у своєму *Рішенні щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р.* підкреслював наступне: «володіння державною мовою на відповідному кваліфікаційному рівні й обов'язковість її застосування кожною посадовою та службовою особою органів державної влади й органів місцевого самоврядування є однією з неодмінних умов для зайняття відповідних посад ... Виокремлення в Конституції України посад Президента України (стаття 103), судді в системі судострою України (стаття 127), судді Конституційного Суду України (стаття 148), умовою для зайняття яких є володіння державною мовою, не означає, що вимога володіти державною мовою на визначеному законодавцем відповідному кваліфікаційному рівні не є обов'язковою для зайняття будь-якої іншої з посад у всій системі публічної влади (в органах державної влади та органах місцевого самоврядування) в Україні, включно з посадами депутата місцевої ради та народного депутата України» [12].

В умовах реформування публічної служби в Україні, що узгоджується із засадами державної мовної політики та спрямовується на впровадження європейських стандартів, важливого значення має вдосконалення законодавчого регулювання вимог до претендентів на вступ на публічної службу стосовно володіння не лише державною (офіційною), а й іноземною мовою (мовами) [1]. Законопроектом № 7654 передбачається встановити таку вимогу до керівників відповідних державних органів як *«володіння англійською мовою на рівні B2 відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти»*. Безперечно, встановлення вимог щодо володіння іноземною мовою для кандидатів на посади керівників державних органів повністю відповідає закріпленому в Конституції України стратегічному курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО, що є особливо актуальним у зв'язку з отриманням Україною статусу держави-кандидата на вступ до ЄС. Водночас, вважаємо, що законодавчі ініціативи в цій сфері мають бути узгоджені з чинними законодавчими підходами та практикою, яка вже застосовується в інших державних органах щодо інших видів публічних службовців. Зокрема, варто підкреслити, що відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. до кандидатів на зайняття посад державної служби категорії «А» встановлено таку вимогу як *«володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи»* [13]. Йдеться про англійську та французьку мови.

Принагідно відзначимо, що законодавчі ініціативи мають системно узгоджуватися із засадами державної політики у сфері володіння та використання іноземної мови в Україні. Підкреслимо, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про застосування англійської мови в Україні» від 04.06.2024 р. вимога щодо обов'язковості володіння англійською мовою встановлюється до осіб, які претендують на зайняття посад: 1) державної служби категорії «А»; 2) державної служби категорій «Б» і «В», перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України; 3) голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників; 4) військовослужбовців офіцерського, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України; 5) поліцейських середнього і вищого складу Національної поліції України, посад начальницького складу інших правоохоронних органів, посад начальницького складу служби цивільного захисту, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України; 6) прокурорів; 7) у податкових та митних органах, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України; 8) керівників, членів виконавчого органу, членів наглядової ради (ради директорів) та інших посадових осіб державних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі; 9) керівників державних наукових установ; 10) керівників закладів вищої освіти; 11) у сфері освіти і науки, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України [14].

Можна згадати й те, що вже неодноразово виникали ініціативи щодо розширення переліку іноземних мов, якими мають володіти кандидати на посади державної служби категорії «А» (вищого корпусу державної служби). Як приклад наведемо проєкт Закону України «Про внесення зміни до статті 20 Закону України «Про державну службу» щодо вимог володіння офіційною мовою Європейського Союзу» (реєстр. № 5642 від 09.06.2021 р.), яким передбачалося розширення переліку іноземних мов до більше ніж двадцяти [15].

Розбудова політичної неупередженості в системі правоохоронних органів України розглядається як один із основних європейських стандартів поліцейської та інших видів правоохоронної діяльності [див.: 16 та ін.]. Законопроектом № 7654 пропонується передбачити таку вимогу до претендентів на зайняття посад керівників відповідних державних органів як *відсутність членства в жодній політичній партії*. Крім того, встановлюється також, що на посаду керівників відповідних державних органів не може

бути призначена особа, яка *«впродовж двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття посади, незалежно від тривалості, входила до складу керівних органів політичної партії або знаходилася у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією»*. Очевидно, що запропоновані законодавчі ініціативи мають на меті формування політично неупередженої, стабільної та ефективної публічної служби в окремих державних органах, а також забезпечення неупередженого та об'єктивного підходу до виконання ними функцій. Політизація правоохоронних органів становить істотну загрозу їх перетворення на інструмент політичної боротьби чинної влади за збереження позицій, ускладнює забезпечення рівних умов для політичної конкуренції та сприяє концентрації влади в руках окремих політичних сил [17].

Приписи щодо деполітизації, подібні до тих, які пропонуються у законопроекті № 7654, можна знайти й у законодавстві європейських держав. Наприклад, у Законі Хорватії «Про запобігання конфлікту інтересів» від 11.02.2011 р. встановлено вимогу до Голови та членів Комісії із запобігання конфлікту інтересів, згідно з якою вони не повинні бути членами політичної партії та не мали входити до складу будь-якої політичної партії протягом п'яти років до висунення кандидатури на відповідну посаду (ст. 33) [18]. У ст. 11 Закону Польщі «Про цивільну службу» від 21.11.2008 р. передбачено, що Головою Цивільної служби Польщі не може бути особа, яка є членом політичної партії або була членом політичної партії протягом останніх п'яти років [19].

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити, що вдосконалення вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах має розглядатись як складова комплексної реформи правоохоронної системи України. Від виваженого вироблення та нормативно-правового врегулювання вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах безпосередньо залежить професійна компетентність керівного складу правоохоронних органів та ефективність таких органів загалом. У цьому сенсі на особливу увагу заслуговує проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів» (реєстр. № 7654 від 10.08.2022 р.), котрий передбачає уніфікацію вимог до таких керівників як директор Національного антикорупційного бюро України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, директор Бюро економічної безпеки України, директор Державного бюро розслідувань та керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Аналіз свідчить про певні недоліки законопроекту № 7654, які мають бути враховані при його вдосконаленні (часткова невідповідність назви законопроекту його змісту; спроба уніфікувати вимоги до керівників державних органів, які мають відмінний правовий статус; поряд із уніфікацією вимог спостерігаються й положення щодо їх диференціації; проблеми юридичної визначеності деяких категорій законопроекту та ін.). Позитивними моментами законопроекту № 7654 можна відзначити курс на розбудову політично неупередженого та професійного керівного корпусу правоохоронних органів України, який володіє та використовує у своїй службовій діяльності не лише державну, а й іноземну мову. Уніфікація вимог до претендентів на зайняття керівних посад в правоохоронних органах має відбуватися з урахуванням специфіки правового статусу відповідних державних органів та не виключати об'єктивно зумовлену їх диференціацію.

Враховуючи динамічний характер реформування правоохоронної системи України та постійну еволюцію законодавства, подальші наукові дослідження у цій сфері можуть бути зосереджені на таких ключових напрямках:

- проведення емпіричних досліджень щодо впливу вже впроваджених уніфікованих вимог на професійну компетентність та доброчесність керівного складу правоохоронних органів, на якість управлінських рішень після ухвалення відповідних законопроектів;

- детальне обґрунтування критеріїв для об'єктивно зумовленої диференціації вимог до керівників різних правоохоронних органів, враховуючи їх специфічний правовий статус та функціональні обов'язки;
- вивчення міжнародного досвіду формування керівного складу правоохоронних органів із акцентом на питання доброчесності, деполітизації та мовної підготовки;
- вивчення механізмів реалізації вимог щодо володіння іноземними мовами, зокрема англійською, для керівного складу, а також розробка програм їх підготовки та підвищення кваліфікації у цьому напрямі.

Використані джерела:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів», реєстр. № 7654 від 10.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40215> (дата звернення: 21.04.2025).
2. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України стосовно уніфікації вимог до керівників окремих державних органів», реєстр. № 7654-1 від 26.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40309> (дата звернення: 21.04.2025).
3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
6. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
7. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 р. № 1-п/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
13. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
14. Про застосування англійської мови в Україні: Закон України від 04.06.2024 р. № 3760-IX, зі змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
15. Проект Закону України «Про внесення зміни до статті 20 Закону України «Про державну службу» щодо вимог володіння офіційною мовою Європейського Союзу», реєстр. № 5642 від 09.06.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/26934> (дата звернення: 21.04.2025).
16. Біла книга деполітизації органів правопорядку та прокуратури: призначення/звільнення керівництва / за ред. Є. О. Крапивіна. Київ: ФОП Буря О.Д., 2023. 62 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Bila_knyga_organiv_provoporyadku.pdf (дата звернення: 21.04.2025).
17. Контроль над правоохоронними органами в Україні: цивільний, але не демократичний. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 4 (52). С. 2–38.
18. Law of Croatia «On prevention of conflict of interest», 11.02.2011. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89266/102500/F310381123/HRV-2011-L-89266.pdf> (дата звернення: 23.04.2025).
19. Law of Poland «On Civil Service» of 21.11.2008. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20082271505> (дата звернення: 23.04.2025).

References:

1. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy stosovno unifikatsii vymoh do kerivnykiv okremykh derzhavnykh orhaniv» [Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding unification of Requirements for Heads of Certain State Bodies"], reiestr. № 7654 vid 10.08.2022 r. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40215> (data zvernennia: 21.04.2025) [in Ukrainian].
2. Proiekt Zakonu Ukrainu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy stosovno unifikatsii vymoh do kerivnykiv okremykh derzhavnykh orhaniv» [Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Unification of Requirements for Heads of Certain State Bodies"], reiestr. № 7654-1 vid 26.08.2022 r. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40309> (data zvernennia: 21.04.2025) [in Ukrainian].
3. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1698-VII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (data zvernennia: 22.04.2025) [in Ukrainian].
4. Pro zapobihannia koruptsii [On Corruption Prevention]: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r., № 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (data zvernennia: 22.04.2025) [in Ukrainian].
5. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office]: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennia: 24.04.2025) [in Ukrainian].
6. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan [On the State Bureau of Investigation]: Zakon Ukrainy vid 12.11.2015 r. № 794-VIII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (data zvernennia: 24.04.2025) [in Ukrainian].
7. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Bureau of Economic Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.01.2021 r., № 1150-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (data zvernennia: 24.04.2025) [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 24.04.2025) [in Ukrainian].
9. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (data zvernennia: 24.04.2025) [in Ukrainian].
10. Velykiy tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005). [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] / ukлад. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
11. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language]: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 r. № 2704-VIII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (data zvernennia: 22.04.2025) [in Ukrainian].
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance of the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" with the Constitution of Ukraine (constitutionality)] vid 14.07.2021 r. № 1-r/2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (data zvernennia: 21.04.2025) [in Ukrainian].
13. Pro derzhavnu sluzhbu [On Civil Service]: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (data zvernennia: 22.04.2025) [in Ukrainian].
14. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini [On the Use of the English Language in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 04.06.2024 r., № 3760-IX, zi zmin. ta dop. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> (data zvernennia: 22.04.2025) [in Ukrainian].
15. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statti 20 Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» shchodo vymoh volodinnia ofitsiinoiu movoiu Yevropeiskoho Soiuzu» [Draft Law of Ukraine "On Amendments to Article 20 of the Law of Ukraine "On Civil Service" regarding the requirements for proficiency in an official language of the European Union], reiestr. № 5642 vid 09.06.2021. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26934> (data zvernennia: 21.04.2025) [in Ukrainian].

16. Bila knyha depolityzatsii orhaniv pravoporiadku ta prokuratury: pryznachennia/zvylennia kerivnytstva (2023). [White Paper on Depoliticization of Law Enforcement and Prosecutor's Offices: Appointment/Dismissal of Leadership] / za red. Ye. O. Krapyvina. Kyiv: FOP Buria O.D. Retrieved from: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Bila_knyga_organiv_provoporyadku.pdf (data zvernennia: 21.04.2025) [in Ukrainian].

17. Kontrol nad pravookhoronnymy orhanamy v Ukraini: tsyvilnyi, ale ne demokratychnyi. Analitchna dopovid Tsentru Razumkova (2004). [Control over human rights organizations in Ukraine: civil, but not democratic. Analytical report of the Razumkov Center]. *Natsionalna bezpeka i oborona*, 4 (52), 2–38 [in Ukrainian].

18. Law of Croatia «On prevention of conflict of interest», 11.02.2011. Retrieved from: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89266/102500/F310381123/HRV-2011-L-89266.pdf> (data zvernennia: 23.04.2025) [in English].

19. Law of Poland «On Civil Service» of 21.11.2008. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20082271505> (data zvernennia: 23.04.2025) [in English].

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2025

Merdova O., Candidate of Law, Professor, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Faculty №2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Rybalkin A., Candidate of Law, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Tyshlek M., PhD in Law, Dean of the Faculty №2, Associate Professor at the Department of State Law and Public Administration (part-time) of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

REQUIREMENTS FOR HEADS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES: AN ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATIVE INITIATIVES

The article is dedicated to the analysis of current legislative initiatives aimed at improving and unifying the requirements for candidates seeking leadership positions in Ukraine's law enforcement agencies. The author emphasizes that enhancing the requirements for candidates for managerial positions in law enforcement agencies should be viewed as a component of the comprehensive reform of Ukraine's law enforcement system. The professional competence of senior officials in such agencies and their overall effectiveness depend on the well-considered development and legal regulation of these requirements. In this context, particular attention is paid to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Unification of Requirements for the Heads of Certain State Bodies» (Reg. No. 7654 dated August 10, 2022), which proposes to unify the requirements for such heads as the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Head of the National Agency on Corruption Prevention, the Director of the Bureau of Economic Security of Ukraine, the Director of the State Bureau of Investigation, and the Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. The article analyzes some shortcomings of Draft Law No. 7654, including the inconsistency between its title and content; the attempt to normatively unify the requirements for heads of state bodies with differing legal statuses; the presence of both unifying and differentiating provisions regarding the requirements; and issues related to the legal clarity of certain terms in the draft law. As positive aspects of Draft Law No. 7654, the author notes the focus on developing a politically impartial leadership corps within Ukraine's law enforcement agencies, which possesses and uses not only the state language but also a foreign language in their professional activities. The article concludes that the unification of requirements for candidates for leadership positions in law enforcement agencies should take into account the specific legal status of the respective state bodies and should not exclude their objectively justified differentiation.

Keywords: public service, requirements, leadership positions, leader, law enforcement agencies, unification, differentiation, draft law.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.101-108>
УДК 342.951

Черкунов О. В., кандидат юридичних наук, докторант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)
e-mail: cherkunov.alex@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-8880-6955>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ

У статті здійснено ґрунтовне дослідження методологічних засад правового аналізу публічної служби в митних органах України, що розглядається як складний державно-правовий феномен у контексті сучасних викликів публічного управління, процесу євроінтеграції та інституційного реформування. Висвітлено ключові проблеми методологічного забезпечення юридичних досліджень у сфері публічної служби й обґрунтовано необхідність переосмислення дослідницьких підходів.

Наголошено на тому, що методологія в юридичному пізнанні не може зводитися лише до сукупності інструментів, а має розглядатися як цілісна система філософських, світоглядних, логічних і спеціально-наукових засад, які визначають внутрішню логіку дослідження, його евристичну глибину та здатність продукувати науково обґрунтовані й практично значущі результати.

У статті доведено, що ефективне правове дослідження публічної служби в митних органах потребує застосування міжметодологічного підходу, який поєднує формально-юридичний, логіко-семантичний, системно-структурний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний, статистичний та інші методи.

Окрему увагу приділено функціональному потенціалу кожного із зазначених методів. Показано, що, наприклад, формально-юридичний метод дає змогу забезпечити аналіз чинного нормативно-правового масиву, тоді як системно-функціональний – дослідити ефективність регуляторного механізму в досягненні стратегічних завдань митної служби. За допомогою порівняльно-правового методу можливо виявити релевантні європейські моделі публічної служби, а методу документального аналізу – дослідити адміністративну практику в її конкретному прояві. Також підкреслюється роль статистичного аналізу як інструмента для оцінювання результативності й динаміки кадрових процесів у митній службі.

Узагальнено, що методологічна багатогранність, адаптивність та орієнтація на комплексне бачення правової дійсності є запорукою наукової повноти й прикладної ефективності дослідження.

Ключові слова: публічна служба, митні органи, правове регулювання, методологія, правове дослідження, формально-юридичний метод, системний підхід, метод публічного адміністрування, євроінтеграція, інституційна спроможність.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи публічного управління, зростання ролі інституційної ефективності й потреби в адаптації до європейських стандартів проблема науково обґрунтованої методології дослідження правового регулювання публічної служби в митних органах набуває особливої актуальності. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених методам правового пізнання та загальним аспектам функціонування публічної служби, досі відчувається дефіцит системного підходу саме до методологічного забезпечення досліджень публічної служби в митних органах. Отже, виникає потреба переосмислення підходів до методології юридичного дослідження в цій сфері з урахуванням складності правової реальності, динаміки інституційних змін і міждисциплінарного характеру самого об'єкта аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах сучасної правової науки проблему методологічного забезпечення дослідження державно-правових явищ, зокрема публічної служби, активно розробляють вітчизняні дослідники. У працях М. П. Будзин-

ського, В. А. Буслинського, С. Д. Гусарева, Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, М. С. Кельмана, О. Г. Мурашина, Г. Я. Пришляк, В. М. Селіванова, О. Д. Тихомирова порушуються питання сутності методології як системи наукового пізнання, визначаються її структурні компоненти, а також окреслюються критерії доцільності застосування тих чи інших методів.

Загальною тенденцією є переосмислення методології не як технічного елемента дослідження, а як цілісної філософсько-наукової конструкції, що визначає логіку, глибину та якість пізнання правової реальності. Зокрема, акцентується на багаторівневому характері методології, що охоплює як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні підходи, а також необхідності індивідуалізації методів відповідно до обраного предмета дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є формулювання й обґрунтування цілісної методологічної моделі правового дослідження публічної служби в митних органах України, що дає змогу подолати фрагментарність чинних підходів і забезпечити міждисциплінарну аналітичну глибину.

На основі аналізу сучасних наукових джерел і правових практик у сфері публічної служби виявлено недостатню розробленість саме методологічних засад її правового аналізу в контексті інституційної трансформації та євроінтеграційних процесів.

Стаття має на меті окреслити сукупність дослідницьких підходів і методів, що є релевантними для дослідження публічної служби в митних органах, уточнити їх функціональне призначення й запропонувати системну рамку їх застосування відповідно до викликів правового регулювання в трансформаційний період.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважує О. В. Хорошенюк, публічна служба за своєю сутністю є, з одного боку, інтегрованим інститутом суспільства, покликаним реагувати на виклики й суперечності соціального розвитку, а з іншого – особливою сферою діяльності людини, що охоплює всі типи державних, комунальних, громадських установ, організацій і підприємств, де забезпечується практична реалізація конституційних гарантій, державної політики та стратегічних і тактичних інтересів суспільства [1, с. 142].

Система публічної служби, як і будь-яка інша соціально-правова система, не є сталою чи раз і назавжди визначеною конструкцією. Її розвиток органічно пов'язаний із динамікою суспільного життя, зміною запитів громадян і трансформацією державної політики. У державах із високим рівнем розвитку громадянського суспільства публічна служба, як правило, ґрунтується на принципах конструктивної взаємодії між її інституційними елементами та засадах соціального партнерства. Така система функціонує в умовах відкритості й підзвітності перед суспільством, що зумовлює її здатність оперативно реагувати на потреби громадян і суспільства загалом [2, с. 101].

У цьому контексті публічна служба в митних органах постає як специфічна організаційно-правова форма реалізації функцій держави у сфері митної справи. Її ключове призначення полягає не лише в адмініструванні митних платежів і виконанні митних формальностей, а й у забезпеченні публічного інтересу шляхом реалізації своїх функцій. З огляду на все більший вплив процесів глобалізації, євроінтеграції та цифровізації, роль публічної служби в митних органах суттєво трансформується, що, своєю чергою, вимагає переосмислення її правового регулювання відповідно до нових викликів.

Формування ефективної моделі публічної служби в системі митних органів неможливе без чіткого науково-методологічного підходу до її вивчення. У правовій науці саме методологія слугує фундаментом для об'єктивного, цілісного й концептуально виваженого аналізу предмета дослідження. У цьому зв'язку надзвичайної ваги набуває про-

блема визначення та класифікації методологічних підходів до дослідження правового регулювання публічної служби в митних органах, а також оцінювання їх евристичної спроможності й прикладного потенціалу в умовах правової трансформації.

Методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики [3, с. 6].

В енциклопедичній літературі термін «метод» тлумачиться у двох значеннях: 1) як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; 2) як прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [4, с. 692].

Як слушно підкреслює В. М. Селіванов, єдиним ефективним засобом формування сучасних соціально-правових механізмів організації й управління суспільними процесами є наукове пізнання об'єктивної дійсності, яка за своєю природою є складною, динамічною та внутрішньо нестабільною. Така природа суспільного життя зумовлює відносність будь-якого наукового знання й прогнозів, зокрема, у правовій сфері. Водночас вона ж вимагає постійного осмислення й удосконалення методологічних засад дослідження, а також оновлення пізнавальних засобів, які використовуються в юридичній науці [5, с. 330].

У юридичній науці поняття «методологія» здебільшого трактується як сукупність теоретичних засад і способів організації наукового пізнання, що забезпечують його внутрішню логіку, цілісність і послідовність [6, с. 26]. При цьому під методологічною основою дослідження варто розуміти систему базових положень, які не виводяться із самого дослідження, а існують поза ним як передумови наукового аналізу [7, с. 14–15]. Саме вони визначають підхід до предмета, характер застосовуваних методів та обсяг допустимих узагальнень.

У науковій літературі методологія юридичної науки розглядається як багатогранне утворення, що охоплює як систему наукових підходів, методів, прийомів і засобів дослідження, так і вчення про їх застосування у сфері пізнання державно-правових явищ. Так, М. С. Кельман та О. Г. Мурашин акцентують на двоєдиному розумінні методології – як практичного інструментарію дослідження та як теоретичного вчення про його застосування [8, с. 20].

Г. Я. Пришляк, у свою чергу, підкреслює, що методологія сучасної юридичної науки – це не статична конструкція, а сукупність теоретичних засад, логічних прийомів і конкретних способів дослідження, яка здатна адаптуватися до специфіки кожного окремого державно-правового феномену. У процесі вивчення таких явищ, на її думку, нерідко формується унікальна, контекстуально зумовлена методологічна модель [9, с. 37].

Найширший підхід демонструють С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров, розглядаючи методологію як складне багаторівневе утворення. До її змісту вони зараховують структуру правового знання, закономірності розвитку правових теорій, понятійний апарат науки, типологію методів, наукову мову, а також методики, процедури й форми формалізації дослідницької діяльності [10, с. 68].

Таким чином, сучасне уявлення про методологію юридичної науки поєднує як загальнонауковий, так і спеціально-юридичний рівень пізнання, забезпечуючи цілісне розуміння предмета дослідження, обґрунтованість його висновків і релевантність практичному застосуванню.

У сучасній юридичній науці методологія розглядається не лише як сукупність абстрактних теоретичних принципів чи формальний інструментарій дослідника, а як цілісна концептуальна основа, що охоплює світоглядні засади, понятійний апарат,

логіку побудови наукового пізнання й технології його практичного застосування. Методологія є своєрідною інтелектуальною рамкою, у межах якої здійснюється наукове пізнання державно-правових явищ. Вона визначає не тільки те, що саме підлягає дослідженню, а й те, як саме варто осмислювати предмет дослідження з огляду на його системну складність, динамічність і взаємозв'язок із соціально-політичними процесами.

На нашу думку, методологія юридичного дослідження – це інтегрована система світоглядних, загальнонаукових і спеціально-юридичних принципів, підходів і способів наукового пізнання, що забезпечують концептуальну цілісність, внутрішню логічність та евристичну продуктивність дослідження правової дійсності, зокрема державно-правових явищ. Вона включає як теоретичне вчення про методи, так і практичні механізми їх застосування в конкретному дослідницькому контексті.

Термін «метод», у свою чергу, варто тлумачити як структурований і цілеспрямований спосіб пізнання правової реальності, що дає змогу виявити закономірності її функціонування, систематизувати емпіричні й теоретичні дані та сформулювати обґрунтовані висновки й наукові прогнози. Метод – це не просто техніка чи прийом, а свідомо обраний дослідницький шлях, зумовлений природою об'єкта, завданнями дослідження й методологічними орієнтирами, на які спирається дослідник.

Отже, методологія й метод співвідносяться як теоретичний каркас і практичний інструмент: перша окреслює філософію й логіку дослідження, а другий реалізує її у формі конкретних аналітичних дій. Їх взаємозв'язок є принципово важливим для забезпечення наукової обґрунтованості, структурної завершеності й ціннісної релевантності юридичного знання.

Сучасна наукова дискусія довкола методології правових досліджень засвідчує її багатовимірне значення. Як слушно підкреслюється в юридичній літературі, методологія не обмежується лише технічним забезпеченням процесу пізнання. Вона є водночас і теорією організації дослідницької діяльності, і системою гносеологічних орієнтирів, що формують світогляд дослідника, забезпечують усвідомлення предмета дослідження й визначають межі його пізнання [11, с. 217]. Така багатокомпонентність методології дає змогу інтегрувати філософські, логічні й інструментальні компоненти пізнання в єдину структуру, яка слугує науково обґрунтованою основою правового аналізу.

Практика застосування методології в дослідженнях, присвячених публічній службі, зокрема в контексті службово-трудових правовідносин державних службовців, демонструє переваги комплексного підходу до вибору методів. У наукових роботах простежується використання логіко-семантичного методу для поглиблення змісту правових понять, методу сходження від абстрактного до конкретного – для виявлення системного характеру державно-службових інститутів, а також класифікаційного, системно-структурного й функціонального методів – для побудови внутрішньої моделі правовідносин. Застосування методів документального аналізу і статистики дає змогу дослідити фактичні аспекти правового статусу службовців, тоді як порівняльно-правовий і структурно-логічний методи – виокремити напрями реформування правового регулювання службово-трудових відносин [12, с. 5].

Комплексне методологічне забезпечення застосовується й у сфері адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення Національної поліції України. Дослідження в цій площині базується на широкому арсеналі методів: історико-правовий – дає змогу простежити еволюцію відповідних правових інститутів; діалектичний – розкриває внутрішні суперечності правових категорій і понять; логіко-семантичний і метод переходу від загального до окремого – допомагають конкретизувати

предмет дослідження. Також застосовуються методи системного підходу, класифікації, індукції, порівняльно-правового аналізу, компаративного дослідження й документального аналізу. Усі ці методи сприяють глибокому розкриттю структурно-функціональних характеристик правового регулювання й адаптації зарубіжного досвіду до національного контексту [13, с. 8].

Комплексність, динамічність і міждисциплінарність феномена публічної служби в митних органах зумовлюють необхідність використання багаторівневої методології, що поєднує як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи. Застосування методів має бути не механічним, а функціонально вмотивованим – виходячи зі специфіки об'єкта, предмета й мети дослідження.

У межах наукового дослідження публічної служби в митних органах доцільно спиратися на такі ключові методи: 1) формально-юридичний метод є базовим для будь-якого правового дослідження. Він дає змогу проаналізувати нормативно-правові акти, що регламентують статус публічних службовців у митних органах, зокрема Закон України «Про державну службу», Митний кодекс України й підзаконні нормативно-правові акти. За допомогою цього методу визначається структура, внутрішня логіка й системна узгодженість нормативних положень; 2) системно-структурний метод дає змогу розглядати публічну службу в митних органах як цілісну правову систему з її внутрішніми елементами: суб'єктами, функціями, процедурами, механізмами відповідальності. Він допомагає виявити структурні взаємозв'язки між елементами правового інституту, а також дослідити ієрархію норм, органів і механізмів реалізації публічної служби; 3) системно-функціональний метод, акцент у якому ставиться на виконуваних функції, які реалізуються через правове регулювання публічної служби. За його допомогою можна з'ясувати, якою мірою чинне правове забезпечення відповідає стратегічним та оперативним функціям митної служби – забезпеченню митного контролю, адмініструванню митних платежів, захисту інтересів держави тощо; 4) порівняльно-правовий метод дає можливість зіставити національне правове регулювання публічної служби в митних органах із відповідними моделями, наприклад, країн Європейського Союзу, виявити як спільні риси (універсальні стандарти публічної служби), так і специфіку правового механізму, а також сформулювати рекомендації щодо імплементації кращих міжнародних практик; 5) історико-правовий метод дає змогу дослідити етапи становлення і трансформації правового регулювання публічної служби в митних органах України. Завдяки цьому методу простежується, як змінювалося нормативне підґрунтя, правовий статус посадової особи митного органу, функціональне навантаження служби в різні історичні періоди – від радянської моделі до сучасної євроінтеграційної парадигми; 6) логіко-семантичний метод має фундаментальне значення для уточнення змісту базових понять, таких як «публічна служба», «посадова особа», «професійна етика», «публічний інтерес», «функції митних органів». У його межах аналізуються значення термінів у правових актах і науковій літературі, що сприяє формуванню точного понятійного апарату; 7) діалектичний метод застосовується для розуміння суперечливості й змінності правового регулювання. Наприклад, із його допомогою можна осмислити, як суспільні трансформації (війна, реформи, цифровізація) впливають на зміст і функції публічної служби в митних органах, а також виявити внутрішні суперечності між нормами, їх відставання від потреб практики; 8) метод класифікації є важливим у процесі типологізації публічних службовців, правових норм, організаційних моделей митної служби тощо, дає змогу систематизувати матеріал і вивести аналітичні узагальнення на основі логічно впорядкованих груп; 9) метод документального аналізу дає можливість дослідити не лише нормативно-правові джерела, а й внутрішні документи Держмитслужби, посадові інструкції, накази, положення про структурні

підрозділи й подалі, що забезпечує розуміння практичного функціонування правового регулювання; 10) статистичний метод допомагає виявити кількісні закономірності, наприклад, динаміку плинності кадрів, порушень дисципліни, рівень мотивації та професійної ефективності посадових осіб митних органів, дані статистики дають змогу об'єктивувати наукові висновки.

Застосування зазначених методів у сукупності не лише забезпечує багатогранний аналіз предмета дослідження, а й дає змогу сформулювати обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації для вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах. Такий міжметодологічний підхід уможливорює не ізольоване вивчення норм, а цілісне осмислення функціонування правового механізму як складної, відкритої та динамічної системи.

Висновки. Дослідження дало змогу сформулювати методологічну модель правового аналізу публічної служби в митних органах як цілісної інституційної системи.

Обґрунтовано, що для забезпечення наукової повноти й прикладної ефективності правового дослідження необхідним є поєднання формально-юридичного, системно-функціонального, порівняльно-правового, історико-правового, статистичного й інших методів у межах міжметодологічного підходу.

Запропонована методологічна рамка дає змогу подолати фрагментарність наявних дослідницьких практик, забезпечити релевантність правового аналізу сучасним викликам публічного управління, євроінтеграції та цифрової трансформації, а також сформулювати концептуальні орієнтири для вдосконалення регулювання публічної служби в митних органах.

Практична значущість запропонованого підходу полягає у створенні підґрунтя для модернізації нормативного забезпечення митної служби й підвищення її інституційної спроможності. Комплексне методологічне забезпечення дає змогу уникнути редукаціонізму під час аналізу правових явищ у динамічному соціально-правовому середовищі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні галузевих методик правового аналізу інституцій публічної служби, адаптації методології до цифрового правового середовища, а також поглибленні міждисциплінарного діалогу між правовою наукою, публічним адмініструванням та соціологією управління.

Окрему увагу варто приділити розробленню індикаторів ефективності правового регулювання в публічній службі, що можуть ґрунтуватися на синтезі правових, статистичних та управлінських даних.

Використані джерела:

1. Хорошенко О. В. Моделі організації публічної служби: порівняльний аналіз та пропозиції для України. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 140–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_18.
2. Сergygin S., Pysmennyi I., Lipovska H. Трансформація публічної служби в інститут суспільної взаємодії в умовах глобальної світової кризи. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8. № 3. DOI: <https://doi.org/10.15421/152073>.
3. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда, А. А. Бурячка, В. О. Винника, Г. М. Гнатюка та ін. Київ, 1973. Т. 4. 840 с.
5. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ, 2002. 724 с.
6. Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків, 2009. 584 с.
7. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітньо-кваліфікаційного

рівня «магістр» спеціальностей: «Облік і аудит», «Менеджмент організацій», «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Харків, 2011. 76 с.

8. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ, 2005. 607 с.

9. Пришляк Г. Я. Методологія дослідження демократичного контролю в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 1. С. 35–37.

10. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ, 2005. 655 с.

11. Занфірова Т. А. Методологічні засади трудових правовідносин у філософії права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.12. Запоріжжя, 2011. 461 с.

12. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2005. 39 с.

13. Будзинський М. П. Адміністративно-правове регулювання у сфері кадрового забезпечення Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2008. 20 с.

References:

1. Khoroshenyuk, O. V. (2014). Modeli orhanizatsii publichnoi sluzhby: porivnialnyi analiz ta propozyitsii dlia Ukrainy [Models of public service organization: comparative analysis and proposals for Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, (1), 140–150. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_18 [in Ukrainian].

2. Seriogin, S., Pysmennyi, I., & Lypovska, N. (2020). Transformatsiia publichnoi sluzhby v instytut suspilnoi vzaïmodii v umovakh hlobalnoi svitovoi kryzy [Transformation of public service into an institution of social interaction under conditions of the global crisis]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration*, 8 (3). <https://doi.org/10.15421/152073> [in Ukrainian].

3. Kostytskyi, M. V. (2013). Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky [Some issues of legal science methodology]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, (1), 3–11 [in Ukrainian].

4. Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (1973). Vol. 4. Bilodid, I. K., Buriachok, A. A., Vynnyk, V. O., Hnatiuk, H. M., et al. (Eds.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

5. Selivanov, V. M. (2002). Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni aspekty [Law and power of sovereign Ukraine: methodological aspects]: Monohrafiia. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

6. Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [General theory of state and law: textbook for law students]: Pidruchnyk. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Rassokha, I. M. (2011). Konspekt lektsii z navchalnoi dystsypliny «Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen» [Lecture notes on the academic discipline «Methodology and organization of scientific research»]: Navchalnyi posibnyk. Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].

8. Kelman, M. S., & Murashyn, O. H. (2005). Zahalna teoriia derzhavy ta prava [General theory of state and law]: Pidruchnyk. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

9. Pryshliak, H. Ya. (2013). Metodolohiia doslidzhennia demokratychnoho kontroliu v Ukraini [Methodology of research on democratic control in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, (1), 35–37 [in Ukrainian].

10. Husariev, S. D., & Tykhomyrov, O. D. (2005). Yurydychna deontolohiia (osnovy yurydychnoi diialnosti) [Legal deontology (fundamentals of legal activity)]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

11. Zanfirova, T. A. (2011). Metodolohichni zasady trudovykh pravovidnosyn u filosofii prava [Methodological foundations of labor legal relations in the philosophy of law]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

12. Inshyn, M. I. (2005). Problemy pravovoho rehuliuвання pratsi derzhavnykh sluzhbovtiv Ukrainy [Problems of legal regulation of public servants' labor]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv [in Ukrainian].

13. Budzynskyi, M. P. (2008). Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi kadrovoho zabezpechennia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative and legal regulation in the field of personnel support of the National Police of Ukraine]. *Extended abstract of Candidates thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Cherkunov O., Candidate of Law, Postdoctoral Student at the Department of Administrative, Financial, and Information Law of the State University "Uzhhorod National University" (Uzhhorod, Ukraine)

METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING LEGAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES

This article presents an in-depth exploration of the methodological foundations for legal analysis of public service within the customs authorities of Ukraine. The customs public service is examined as a complex legal and administrative phenomenon, situated within the broader context of contemporary challenges in public governance, European integration, and institutional reform. The study identifies key issues concerning the methodological framework of legal research in the sphere of public service.

It is emphasized that legal methodology should not be reduced to a mere collection of technical tools. Rather, it must be understood as a coherent system of philosophical, epistemological, logical, and disciplinary principles that shape the internal logic of inquiry, define its heuristic capacity, and determine its ability to generate scientifically grounded and practically meaningful outcomes. The article argues that effective legal inquiry into customs public service requires a trans-methodological approach that integrates formal-legal, logical-semantic, system-structural, system-functional, comparative-legal, historical-legal, dialectical, and statistical methods, among others.

Particular attention is paid to the functional potential of each of these methodological tools. For instance, the formal-legal method allows for a precise analysis of the current regulatory framework, whereas the system-functional approach enables an assessment of the effectiveness of legal regulation in achieving the strategic goals of the customs service. The comparative-legal method helps identify relevant European models of public service, while document analysis provides insight into the specific manifestations of administrative practice. The role of statistical analysis is also highlighted, especially in evaluating performance and the dynamics of human resource processes within the customs system.

Keywords: public service, customs authorities, legal regulation, methodology, legal research, formal legal method, system-based approach, public administration approach, European integration, institutional capacity.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.109-116>
УДК 342.951:351.743(477)

Шлега Д. О., аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)
e-mail: denis02062026@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-6467-1185>

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексне дослідження принципів, які лежать в основі організації та діяльності Національної гвардії України – військового формування з правоохоронними функціями, що є невід’ємною складовою сектору безпеки і оборони держави. Розкрито значення принципів як фундаментальних засад, що забезпечують узгодженість, правову визначеність та ефективність функціонування військового формування з правоохоронними функціями в умовах воєнного стану.

Автором проаналізовано зміст чинного Закону України «Про Національну гвардію України», зокрема статтю 3, яка формально визначає основні принципи діяльності цього формування. Дослідження засвідчило, що наявна редакція не повною мірою відображає практичні потреби та правові реалії функціонування Національної гвардії України, не забезпечує достатньої нормативної чіткості для реалізації її повноважень. Частина принципів є надто загальними або повторює загально-правові положення, не враховуючи специфіки подвійного – військового та правоохоронного – характеру формування.

У статті запропоновано розширити перелік принципів організації та діяльності Національної гвардії України, орієнтуючись на міжнародну практику функціонування аналогічних формувань, принципи демократичного контролю, гнучкість у реагуванні на надзвичайні ситуації та верховенство права. Обґрунтовано доцільність внесення змін до чинного законодавства, зокрема нової редакції статті 3 Закону, яка б включала систематизований перелік принципів, актуалізованих відповідно до сучасних безпекових викликів.

Зроблено висновок, що оновлення принципів діяльності Національної гвардії України сприятиме не лише вдосконаленню її правового статусу, а й підвищенню ефективності взаємодії з іншими суб’єктами сектору безпеки та оборони, забезпеченню публічного порядку, захисту конституційного ладу, прав і свобод громадян. Запропоновані положення можуть бути використані для подальшої законодавчої модернізації та уніфікації підходів до регулювання діяльності в системі безпеки держави.

Ключові слова: Національна гвардія України, принципи діяльності, організація, безпека, правове регулювання, воєнний стан, реформування, публічний порядок, демократичний контроль.

Постановка проблеми. Сучасні виклики у безпековому секторі, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми загрозами, обумовлюють необхідність ефективного функціонування всіх елементів сектору безпеки і оборони України. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Національної гвардії України – військового формування з правоохоронними функціями, яке виконує завдання із забезпечення громадського порядку, державної безпеки та захисту суверенітету й територіальної цілісності країни.

Правові засади організації та функціонування Національної гвардії України визначено Законом України «Про Національну гвардію України». Водночас аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність чіткого, системного та вичерпного формулювання принципів її організації та діяльності, що ускладнює реалізацію основних функцій формування, особливо в умовах воєнного стану. Частина принципів має декларативний характер або дублює загально-правові підходи, не враховуючи специфіку діяльності Національної гвардії як суб’єкта з подвійним, військовим і правоохоронним статусом.

Недостатня нормативна визначеність і практична узагальненість принципів організації та діяльності Національної гвардії України призводить до фрагментарного підходу в реалізації її завдань, що знижує ефективність функціонування цього органу в умовах підвищених ризиків і загроз. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в науковому обґрунтуванні, систематизації та конкретизації принципів, які мають бути покладені в основу законодавчого регулювання діяльності Національної гвардії України, з урахуванням сучасних вимог безпекової політики держави та міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання діяльності Національної гвардії України неодноразово ставали предметом досліджень у роботах вітчизняних науковців. Так, у працях О. М. Бандурки, В. К. Колпакова, О. Ф. Кобзаря та І. Д. Пастуха розглядалися загальні засади функціонування правоохоронних органів, зокрема в умовах реформування сектору безпеки та оборони. Д. А. Морквін та Є. Ю. Соболев, акцентували увагу на особливостях правового статусу Національної гвардії України в системі Міністерства внутрішніх справ України та її взаємодії з іншими органами та підрозділами. Водночас, більшість робіт зосереджено на адміністративно-правовому статусі Національної гвардії України або на окремих аспектах її повноважень, що залишає поза увагою питання змісту та значення принципів, покладених в основу її діяльності. Системне осмислення й оновлення цих принципів у контексті сучасних викликів реальної війни та реформування сектору безпеки і оборони є недостатньо дослідженим, що зумовлює актуальність обраної тематики.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз принципів організації та діяльності Національної гвардії України, виявлення прогалин у законодавстві, а також формулювання пропозицій щодо їх удосконалення

Виклад основного матеріалу. Принципи організації та діяльності Національної гвардії України, віддзеркалюючись у нормах права, пронизують все організаційно-правове поле побудови та сфери її діяльності, у тому числі й Міністерства внутрішніх справ України, виступають «синтезуючими» засадами та об'єднуючими внутрішньо-організаційними зв'язками; ідеологічною основою формування, становлення і функціонування правових явищ у правоохоронній діяльності. Згідно із Законом України «Про Національну гвардію України» (ст. 3) до таких відносяться наступні:

1. Верховенство права.

Принцип верховенства права закріплений у ст. 8 Конституції України [1], а його офіційне тлумачення можна знайти у Рішенні Конституційного суду від 02 листопада 2004 [2] у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності ст. 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). «Цей принцип вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [2].

Національна гвардія України у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [4].

2. Забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Такий принцип діяльності має безпосередній конституційний зміст. Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1].

Під час виконання своїх завдань Національна гвардія України забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону «Про Національну гвардію України» у діяльності Національної гвардії України забороняється застосування тортур, катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [4]. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. Військовослужбовцям категорично заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій необхідно негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження військовослужбовцями керівник органу військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України та органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. Крім цього, у діяльності Національної гвардії України забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [4].

3. Позапартійність.

Вплив будь-яких зовнішніх політичних інтересів на функціонування Національної гвардії України є недопустимим, що забезпечує її інституційну неупередженість. Вона забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. В органах військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України та органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Військовослужбовцям Національної гвардії України заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях [4].

4. Безперервність.

Зазначений принцип є одним із фундаментальних у повсякденній діяльності Національної гвардії України, який передбачає постійне, безперервне та цілодобове виконання завдань, покладених на це військове формування з правоохоронними функціями. Це означає, що охорона громадського порядку, захист прав і свобод людини, боротьба зі злочинністю та реагування на загрози безпеці держави здійснюються незалежно від часу доби, дня тижня чи офіційного статусу дати (вихідний, святковий чи неробочий день). Зокрема, відповідно до цього принципу, органи та підрозділи Національної гвардії України не мають права відмовити у розгляді звернення громадян або юридичних осіб з питань, що стосуються захисту їхніх прав та інтересів, під приводом закінчення робочого дня або наявності вихідного.

Безперервність у діяльності формування забезпечується, зокрема, через організацію чергувань, оперативних змін, створення мобільних груп реагування, постійне функціонування чергових частин та командних пунктів. Це гарантує здатність в будь-який момент часу, приймати звернення, фіксувати події, реагувати на правопорушення або надзвичайні ситуації. Відповідний підхід обумовлений суспільною необхідністю, адже протиправні дії можуть мати місце у будь-який час, і зволікання з реагуванням на них може призвести до тяжких наслідків. Отже, принцип безперервності забезпечує реальне, а не формальне виконання функцій держави у сфері безпеки та оборони, сприяючи довірі населення до державних інституцій.

5. Законність.

Усі організаційно-правові форми та методи виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій мають здійснюватися у режимі чіткого і неухильного дотримання та виконання приписів законодавства [5, с. 57].

Національна гвардія України працює виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Дотримання принципу законності стосовно Національної гвардії України має дві сторони. Зовнішня, полягає в тому, що кожний військовослужбовець, виконуючи покладені на нього функціональні обов'язки, має суворо керуватися нормами права й враховувати інтереси громадянина, держави, суспільства. Внутрішня сторона принципу законності в цій роботі передбачає забезпечення прав та законних інтересів самих військовослужбовців під час проходження ними служби. Під час дії воєнного стану Національна гвардія України діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1; 6].

В. В. Василевич обґрунтовано вважає, що на нормативному рівні принцип законності повинен мати такий вигляд: «Діяльність суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням реалізується у суворій відповідності до вимог законодавства України. Заходи запобігання кримінальним правопорушенням застосовуються при наявності встановлених законодавством України підстав при неухильному дотриманні прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони застосовуються. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою, в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина» [7, с. 420].

Як у зв'язку з цим зазначено у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», суди у таких випадках мають з'ясовувати всі фактичні обставини справи; службове становище і коло повноважень особи тощо, та вимагати від органів досудового розслідування долучення до матеріалів кримінальних проваджень копій нормативно-правових актів, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи [8, с. 254] (у контексті змісту принципу законності – визначати законність дій чи бездіяльності такої особи). Відповідні роз'яснення потрібно враховувати при написанні наукових коментарів, навчальних посібників, рекомендацій з питань правоохоронної діяльності, у виді так званого розширеного тлумачення норм права, що тільки підвищить як рівень, так і ефективність запобігання кримінальним та іншим правопорушенням.

6. Відкритість для демократичного цивільного контролю.

Національна гвардія України здійснює свою діяльність на засадах відкритості для суспільства в межах, визначених Конституцією України та законами України. Поряд із цим, забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України [4].

Взаємодія уповноважених органів з громадськістю (громадськими об'єднаннями) є однією з основних форм забезпечення підзвітності влади. Т. В. Хабарова вважає, що даний принцип досягається шляхом залучення громадськості до процесу прийняття рішень, вироблення напрямів державної політики та здійснення громадського контролю за різними сферами діяльності влади [10, с. 88]. Основними складовими втілення принципу відкритості для демократичного цивільного контролю є: інформування, консультації з громадськістю та активна участь громадськості.

7. Відповідальність.

Принцип відповідальності реалізується в дотриманні норм права та обов'язковій реакції уповноважених осіб на правопорушення у вигляді осуду та застосуванні справедливих заходів юридичної відповідальності. На переконання А. А. Корнієнка, принцип відповідальності обумовлює ефективність процесу реалізації заходів юридичної відповідальності; є орієнтиром та метою діяльності уповноважених на реалізацію юридичної відповідальності суб'єктів та критерієм оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів [12, с. 14].

На слушну думку М. І. Балана та О. В. Кривенко, принцип відповідальності військовослужбовців ґрунтується на засадах єдиноначальності та доброчесності у взаємовідносинах між командирами (начальниками) і підлеглими і полягає у наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладанні на нього персональної відповідальності перед державою за належну й ефективну підготовку і виконання військовою частиною (підрозділом) завдань за призначенням; особистій відповідальності кожного військовослужбовця, незалежно від його посади та військового звання, за доброчесне виконання покладених на нього обов'язків військової служби; відповідальності за збереження державної таємниці [13, с. 54].

Водночас, на наш погляд, як і на переконання інших науковців, значну роль в організації та діяльності Національної гвардії України повинні відігравати і інші науково обґрунтовані принципи, зокрема самостійності, оперативності, координації дій та спадковості.

Наприклад, принцип *самостійності* в організації і діяльності Національної гвардії України виражається в недопущенні впливу в будь-якій формі державних органів чи їх представників на прийняття рішень чи перешкоджання діяльності. Принцип *оперативності*, у свою чергу, охоплює вимогу мінімізації часу між виявленням загроз або підстав для застосування заходів державного примусу та їх фактичною реалізацією. Національна гвардія України діє в умовах *мінливої* оперативної обстановки, у тому числі в межах надзвичайних ситуацій (масові заворушення, бойові дії, терористичні загрози, техногенні катастрофи тощо). З огляду на широкий спектр заходів, що можуть застосовуватись Національною гвардією України, та їхню неоднорідність, неможливо розробити універсальну рекомендацію щодо реалізації цього принципу. Очевидно, що фактор часу відіграє різну роль залежно від виду заходів: у профілактичних заходах і заходах припинення його значення відрізняється. Тим паче, що часовий аспект є ключовою умовою законності заходів та слугує показником ефективності їхнього застосування. Втім, науковці зазначають, що в умовах різноманітності ситуацій неможливо

виробити єдиний часовий норматив реалізації заходів, проте критично важливо, щоби кожне рішення приймалося без невинуватених зволікань, у межах розумного часу та в об'єктивній залежності від виду загрози [14].

Принцип *координації дій* в організації та діяльності Національної гвардії України передбачає, що вона не втручається в поточну та оперативну діяльність інших військових формувань і правоохоронних органів. Важливою умовою цього принципу є самостійність у межах наданих повноважень під час виконання узгоджених рішень і рекомендацій, а також реалізації відповідних заходів. Спільність завдань, які стоять перед Національною гвардією та іншими правоохоронними органами, їхня тісна взаємодія у процесі їх виконання, чітке розмежування компетенцій і методів діяльності, а також адміністративна незалежність один від одного беззаперечно свідчать про необхідність координації дій зазначених органів [15, с. 150–151; 16].

Принципом *спадковості* слід також доповнити основні засади організації та діяльності Національної гвардії України, який передбачає практичну передачу позитивного досвіду щодо форм і методів роботи. Звісно, що реформування військових формувань з правоохоронними функціями та самих правоохоронних органів відповідає потребам часу, однак цей процес має проходити поступово, зі збереженням найкращих традицій та цінних кадрів.

Висновки. Отже, аналіз положень Закону України «Про Національну гвардію України», який визначає правові засади організації та діяльності цього військового формування з правоохоронними функціями, його структуру, функції та повноваження, засвідчив наявність певних прогалин у нормативно-правовому регулюванні. Незважаючи на те, що закон закріплює основні принципи діяльності Національної гвардії України, їх формулювання є недостатньо деталізованим для забезпечення чіткого дотримання законності та ефективного виконання покладених завдань. Це негативно позначається на рівні організаційної цілісності та комплексності реалізації функцій Національної гвардії України, особливо в умовах воєнного стану, коли ефективність функціонування сил безпеки і оборони є критично важливою. У зв'язку з цим постає об'єктивна необхідність удосконалення законодавчих норм, зокрема шляхом доповнення статті 3 Закону України «Про Національну гвардію України» додатковими принципами. Запропоновані зміни сприятимуть підвищенню правової визначеності, організаційної ефективності та адаптивності Національної гвардії України до нових викликів, що, своєю чергою, посилить її спроможність діяти як надійна складова сектору безпеки й оборони держави.

Використані джерела:

1. Конституція України : Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : справа № 1-33/2004 від 02.11.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
3. Морквін Д. А., Гох І. М. Основні засади та принципи діяльності Національної гвардії України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С.34–37. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/5.pdf
4. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 берез. 2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18/print>
5. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: НЮАУ, 2011. 120 с.
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print>
7. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.

8. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 254–258.

9. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне прогнозування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

10. Хабарова Т. В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 216 с.

11. Христинченко Н. П. Принципи відкритості у діяльності органів виконавчої влади: проблеми реалізації. *Наше право*. 2013. № 7. С. 47–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_7_10.

12. Корнієнко А. А. Невідворотність як принцип юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 20 с.

13. Балан М. І., Кривенко О. В. Науково-практичні підходи до законодавчого забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України. *Чесць і закон*. 2020. № 3 (74). С. 51–57.

14. Мартинюк Р. В. Оперативне реагування правоохоронних органів у системі забезпечення публічної безпеки. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 68–72. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/431>

15. Коваленко А. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 455 с.

16. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків, 2017. 360 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Fundamental Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannya) : sprava № 1-33/2004 vid 02.11.2004 r. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court): case No. 1-33/2004 of 02.11.2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].

3. Morkvin, D. A., Hohh, I. M. (2023). Osnovni zasady ta pryntsypy diialnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basic principles and activities of the National Guard of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 10, 34–37. Retrieved from: http://lsej.org.ua/10_2023/5.pdf [in Ukrainian].

4. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 berez. 2014 r. № 876-VII [On the National Guard of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2014 No. 876-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18/print> [in Ukrainian].

5. Holina, V. V. (2011). Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posib. Kharkiv: NLUAU [in Ukrainian].

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 12, 2015 No. 389-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print> [in Ukrainian].

7. Vasylevych, V. V. (2020). Kryminolohichna polityka Ukrainy [Criminological policy of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 hrudnia 2003 roku № 15 [On judicial practice in cases of abuse of power or official authority: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated December 26, 2003 No. 15]. *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnykh spravakh* / uporiad. V. V. Rozhnova, A. S. Syzonenko, L. D. Udalova (2011). Kyiv: PALY-VOДА А.В., S. 254–258 [in Ukrainian].

9. Holina, V. V., Lukashevych, S. Yu., Kolodiazhnyi, M. H. (2012). Derzhavne prohnozuvannia i rehionalne planuvannia zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini [State forecasting and regional planning of crime prevention measures in Ukraine] / za zah. red. V. V. Holiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Khabarova, T. V. (2017). Administratyvno-protsesualni zasady zapobihannia koruptsii v Ukraini [Administrative and procedural principles of preventing corruption in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Khrystynchenko, N. P. (2013). Pryntsypy vidkrytosti u diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: problemy realizatsii [Principles of openness in the activities of executive bodies: implementation problems]. *Nashe pravo*. № 7. S. 47–52. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_7_10 [in Ukrainian].
12. Korniienko, A. A. (2014). Nevidvorotnist yak pryntsyyp yurydychnoi vidpovidalnosti [Inevitability as a principle of legal responsibility]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Balan, M. I., Kryvenko, O. V. (2020). Naukovo-praktychni pidkhody do zakonodavchoho zabezpechennia sluzhbovo-boiovoi diialnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Scientific and practical approaches to legislative support for the service and combat activities of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon*. № 3 (74). S. 51–57 [in Ukrainian].
14. Martyniuk, R. V. (2021). Operatyvne reahuvannia pravookhoronnykh orhaniv u systemi zabezpechennia publichnoi bezpeky [Prompt response of law enforcement agencies in the public safety system]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (81). S. 68–72. Retrieved from: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/431> [in Ukrainian].
15. Kovalenko, A. V. (2020). Teoretyko-prykladni zasady kryminolohichnoho zabezpechennia politseiskoi diialnosti v Ukraini [Theoretical and applied principles of criminological support for police activities in Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
16. Beschastnyi, V. M. (2017). Kryminolohichne zabezpechennia protydyi zlochynnosti v Ukraini [Criminological support for combating crime in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2025

Shleha D., Postgraduate Student at the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2 of the at Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyonytskyi, Ukraine)

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND OPERATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The article presents a comprehensive study of the principles underlying the organization and operation of the National Guard of Ukraine—a military formation with law enforcement functions that constitutes an integral part of the state's security and defense sector. The principles are examined as fundamental foundations that ensure coherence, legal certainty, and operational effectiveness of this military formation under martial law.

The author analyzes the content of the current Law of Ukraine «On the National Guard of Ukraine» with particular focus on Article 3, which formally defines the basic principles of the Guard's activities. The study demonstrates that the current wording does not fully reflect the practical needs and legal realities of the National Guard's functioning and lacks sufficient normative clarity for the proper exercise of its powers. Some of the principles are overly general or duplicate general legal provisions, without considering the dual nature—military and law enforcement—of the institution.

The article proposes expanding the list of principles governing the organization and activities of the National Guard of Ukraine, guided by international practice in the functioning of similar formations, principles of democratic oversight, responsiveness to emergencies, and the rule of law. The author substantiates the necessity of amending the current legislation, in particular by introducing a revised version of Article 3 of the Law, which would include a systematized list of principles updated in accordance with modern security challenges.

The study concludes that updating the principles of the National Guard's activity would not only improve its legal status but also enhance its interaction with other entities in the security and defense sector, ensure public order, protect the constitutional system, and safeguard citizens' rights and freedoms. The proposed provisions may serve as a basis for further legislative modernization and unification of approaches to the regulation of security sector institutions.

Keywords: National Guard of Ukraine, principles of activity, organization, security, legal regulation, martial law, reform, public order, democratic oversight.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.117-125>
УДК 343.98

Євсюков О. Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, Україна)

e-mail: a.evsyukov1971@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3554-8848>

ВИРІШЕННЯ КОМПЛЕКСНОЮ ВІЙСЬКОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ЗАВДАНЬ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПРОПАГАНДИ

У статті проаналізовано публікаційні дослідження судових експертів щодо деструктивної пропаганди через поширення наочних, звукових і відеозвукових матеріалів, що сьогодні виконують експерти в межах комплексних судових експертиз. Наголошено на тому, що зазначені судово-експертні дослідження стали пріоритетними для національної безпеки нашої держави.

Висвітлено сутність понять «психологічна війна» та «психологічна операція», подано їх характерологічний опис. Акцентовано на активному використанні інформаційної деструктивної пропаганди іншими країнами як складника в сучасних гібридних війнах.

Узагальнено визначення деструктивної пропаганди як систематизованої та цілеспрямованої діяльності інших країн щодо поширення ідей (інформації) за допомогою різних засобів, спрямованої на думки, почуття, стани, ставлення й поведінку з метою підризу позицій протилежної сторони.

Уперше рекомендовано вирішення комплексною військово-психологічною експертизою завдань щодо оцінювання впливу деструктивної пропаганди як складника гібридної війни, з метою збереження бойового потенціалу й могутності Збройних Сил України й інших військових формувань, а також для зміцнення національної безпеки нашої країни. Зазначено, що в інтегрованому вигляді за допомогою комплексної судової військово-психологічної експертизи буде досліджено як військово-управлінську, так і поведінкову діяльність конкретної людини з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей.

Рекомендовано доповнити чинний перелік комплексних судово-експертних досліджень поведінкових актів людини, пов'язаних із особливостями психічного відображення нею розслідуваної події, комплексною військово-психологічною експертизою.

Зазначено перспективи подальших розвідок у вигляді конкретизації об'єкта, предмета й завдань комплексної військово-психологічної експертизи. Під час роботи над статтею застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання.

Ключові слова: національна безпека, військова експертиза, деструктивний вплив, психологічна війна, психологічна операція, судово-експертні дослідження, поведінкові акти.

Постановка проблеми. Питанню національної безпеки завжди приділялося багато уваги в будь-якій державі. В Україні зазначену проблему останніми роками можна назвати пріоритетною та пов'язаною з військовими діями на території нашої держави. Проблемні питання, які поставали перед Збройними Силами України й іншими військовими формуваннями під час розслідувань дій або бездіяльності командирів і начальників, зумовили ввести в дію у 2015 році Наказом Міністерства юстиції України новий вид судової експертизи – військової. Відповідно до п. 9.1 розділу IX Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення

судових експертиз та експертних досліджень, основними завданнями військової експертизи є «встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)» [1]. На нашу думку, зазначені завдання відображають переважно управлінську (командно-розпорядчу) сферу дослідження, що звужує принцип «повноти» судово-експертної діяльності, який зазначений у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» [2]. У потенціалі бойової могутності Збройних Сил України й інших військових формувань і в діяльності, яку вони здійснюють, особливого значення набуває людський фактор. Також потрібно враховувати й сучасний інформаційний вплив деструктивної пропаганди з боку інших країн. Як військові, так і представники інших силових структур і підрозділів можуть бути об'єктами, на які спрямована деструктивна пропаганда інших країн. Отже, судово-експертні дослідження такого виду мають здійснюватися на підставі сукупності галузевих спеціальних знань, а саме військових і психологічних, тобто комплексно. Саме в такому комплексному судово-експертному дослідженні буде оцінено інформаційний вплив деструктивної пропаганди інших країн у сучасних гібридних війнах, що підвищить морально-психологічний стан військових і національну безпеку нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Військова судова експертиза – порівняно молодий вид судово-експертних досліджень. Орієнтовний перелік питань, що вирішує військова експертиза, зазначено в п. 9.2 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [1]. Зазначений перелік питань, на наш погляд, вирішує завдання переважно військового менеджменту.

Структурні складники військової експертизи в Україні (предмет, об'єкти, завдання та спеціальні знання) проаналізував у дослідженні О. Жеребко [3]. Автор констатує, що в Україні є дефіцит науково-методичного забезпечення військових експертиз, і зазначає, що проведення військових експертиз здійснюють такі установи, як Дніпропетровський, Київський, Львівський НДІСЕ й ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Деструктивну пропаганду через поширення наочних, звукових і відеозвукових матеріалів сьогодні досліджують експерти в межах комплексних судових експертиз, а саме психолого-лінгвістичної та психолого-мистецтвознавчої. Експерти Українського НДІ спеціальної техніки та судових експертиз В. Біла й А. Сидорчук вивчали публічні заклики як доказ фактів колабораційної діяльності в семантико-текстуальних експертизах [6]. Експерти-фахівці ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» приділили увагу таким аспектам: Є. Ковкіна та К. Зайчик – лінгвістичним дослідженням інформації щодо виправдовування або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України [5]; Н. Піддубна й В. Переяслов – креолізованим текстам з емблематикою російської агресії в семантико-текстуальній експертизі мовлення [8]. Співробітники Полтавського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Ю. Браїлко й Н. Кисла втвчали проблеми дефініції терміна «глюорифікація» в юридичній терміно-системі [9]; Т. Єгорова – актуальні питання експертного психологічного дослідження в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України [7]. Експерти Сумського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» І. Савченко

й О. Сидоренко – етичні засади лінгвістичної експертизи текстів воєнної тематики [10]; С. Науменко й О. Кумеда – питання про об'єкти лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи в умовах війни Росії проти України [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує актуальність судово-експертних досліджень щодо деструктивної пропаганди інших країн в умовах сучасних гібридних війн. Можна навіть наголосити, що зазначені судово-експертні дослідження стали пріоритетними для національної безпеки нашої держави.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування завдань щодо оцінювання впливу деструктивної пропаганди інших країн як складника гібридної війни за допомоги комплексної військово-психологічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. У сучасних українських реаліях, на нашу думку, спектр судово-психологічної експертизи з дослідження деструктивної пропаганди інших країн розширюють наукові здобутки відомого українського вченого В. В. Ягупова в галузі військової психології. Науковець приділив увагу питанню психологічних війн і їх складникам – операціям. Так, автор зазначає: «В термінологічному словнику армії США (1950) дається таке визначення психологічної війни: «Психологічна війна – це планомірне використання державою в період війни або надзвичайного стану засобів пропаганди з метою впливу на думки, емоції, позиції та поведінку організованих ворожих, нейтральних і дружніх груп таким чином, щоб сприяти досягненню своєї національної політики та визначених цілей» [4, с. 59]. Надалі вчений зазначає, що психологічна війна проводиться як у мирний, так і у воєнний час, і наводить приклади її організації та уваги до неї уряду США й країн-учасників НАТО. Далі, посиляючись на Польовий статут армії США РМ-33-1, В. В. Ягупов зазначає: «В основі психологічної війни лежать *психологічні операції* – планова пропагандивна і психологічна діяльність у мирний і воєнний час, яка розрахована на ворожі, нейтральні та дружні аудиторії з метою формування їх позитивного ставлення для досягнення як політичних, так і воєнних національних цілей держав Північноатлантичної співдружності» [4, с. 59]. Визначаючи одну з головних особливостей бойових дій у сучасній війні, науковець наголошує: «...Однією з головних особливостей сучасних бойових дій у сучасній війні є широкомасштабне використання методів психологічного приголомшення супротивника, зміни думок, переконань, ціннісних орієнтацій, почуттів населення і військ дружніх і нейтральних держав. З цією метою використовуються як сучасна бойова зброя (у тому числі й психотропна), так і прості прийоми впливу на почуття, волю, свідомість і підсвідомість людей. Форми та методи цієї боротьби розробляються відповідними державними установами сучасних розвинених країн у межах ведення психологічної війни» [4, с. 58].

Тобто деструктивну пропаганду можна визначити як систематизовану й цілеспрямовану діяльність інших країн щодо поширення ідей (інформації) за допомогою різних засобів, спрямовану на думки, почуття, стани, ставлення й поведінку з метою підриву позицій протилежної сторони.

Здійснюючи характерологічний опис психологічної операції, учений зазначає таке: «Об'єктами психологічних операцій є населення, армії, уряди ворожих, дружніх і нейтральних держав, а в деяких випадках – населення та армія своєї держави.

Основні форми психологічних операцій:

– *пропагандистські дії* – це систематизоване, цілеспрямоване поширення ідей за допомогою різноманітних засобів зв'язку та інформації з метою впливу на думки, почуття, стани і ставлення або поведінку для досягнення прямої чи опосередкованої користі для своєї країни (наприклад, виходячи з об'єктивності інформації, виокремлюють білу, сіру, брехливу пропаганду);

– *психологічні дії* – це різні політичні, економічні та інші дії, спрямовані на підрив позицій протилежної сторони та зміцнення власних позицій.

Завдання психологічних операцій:

1. Переконавання супротивника у правильності, необхідності військового втручання.
2. Вплив на військово-політичне керівництво супротивника і його союзників з метою їхньої відмови від війни.
3. Підтримка внутрішньої опозиції супротивника.
4. Підтримка та керування дисидентськими рухами.
5. Вплив на населення дружніх країн.
6. Сприяння розвитку позитивного ставлення населення нейтральних держав.
7. Підрив морального духу супротивника.
8. Зниження боєздатності супротивника.
9. Аналітична робота щодо виявлення слабких місць супротивника та доведення цієї інформації до власних командирів.
10. Протидія інформаційному впливу супротивника тощо.

Тематика психологічних операцій: розкол, неминучість, закономірність конкретних дій.

Основні методи психологічних операцій:

- метод поширення наочних, звукових і відеозвукових пропагандивних матеріалів;
- методи здійснення практичних дій – інсценування повстанських дій, саботажу, демонстрація сили, масові мітинги тощо...» [4, с. 59].

Отже, учений характеризує пропаганду як систематизовану, цілеспрямовану діяльність з метою впливу на думки, почуття, стани і ставлення або поведінку як у мирний, так і у воєнний час.

З погляду на джерело, яке може призводити до загрози національної безпеки нашої держави останніми роками, Т. Єгоров зазначає таке: «РФ, переслідуючи свою стратегічну мету, ще до повномасштабного воєнного вторгнення системно здійснювала різноманітні інформаційно-психологічні інтервенції, створюючи загрозу державній безпеці України. У чинному законодавстві України поняття «інформаційна безпека» охоплює багато складників, серед яких є суто психологічні, а саме деструктивний інформаційний вплив засобами інформаційно-психологічної спеціальної операції (далі – ІПСО). Актуальність науково-практичного вивчення російської ІПСО проти України зумовлена тим, що вона як психологічна зброя агресора спрямована на досягнення стратегічної мети – тектонічних, смислових зсувів в українських культурних та історичних цінностях» [7, с. 122].

Як ми зазначали вище, людський потенціал у зазначеному питанні відіграє провідну роль. Саме певні військові командири (посадовці), виконуючи свої обов'язки, прямо або опосередковано впливають на морально-психологічний стан підрозділів і їхню діяльність щодо захисту територіальної цілісності нашої держави. На нашу думку, стосовно оцінювання зазначеної вище діяльності щодо компетентності окремих осіб, то це завдання військової експертизи. З погляду на поведінкові акти людини, пов'язані з особливостями психічного відображення, це має бути комплексне судово-військово-психологічне експертне дослідження.

Дослідженню теоретичних, методологічних, процесуальних і практичних положень комплексних судово-експертних досліджень велику увагу приділила в монографії «Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика» Е. Б. Сімакова-Єфремян. Учена проаналізувала інтеграційні процеси, що відбуваються в судовій експертизі, виявила їх основні тенденції й проблеми, розробила класифікаційні питання та систематику цих досліджень, розкрила сутність комплексних судово-експертних

досліджень за предметом інтеграції спеціальних знань, їх завдання, об'єкти, суб'єкти, методологічні засади їх проведення. Авторка запропонувала шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності й нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення комплексних судових експертиз [12].

Окремим параграфом у монографії Е. Б. Сімакова-Єфремян подала загальні методичні положення комплексних судово-експертних досліджень поведінкових актів людини, пов'язаних з особливостями психічного відображення нею розслідуваної події. До зазначених комплексних судово-експертних досліджень науковиця справедливо зараховує такі: комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, комплексну судово-медичну, психіатричну та психологічну (сексолого-психологінчу) експертизу, комплексну судову медико-психологічну експертизу, комплексну судову психологічну й інженерно-технічну експертизу, комплексну судову психолого-почеркознавчу експертизу, комплексну судову психолого-лінгвістичну (авторознавчу) експертизу, комплексну судову психолого-мистецтвознавчу експертизу [12].

Виконання в умовах воєнного стану пріоритетних судово-експертних досліджень щодо деструктивної пропаганди потребує доповнення зазначеного переліку комплексних судово-експертних досліджень, а саме військово-психологічною, тому що морально-психологічне забезпечення повсякденної діяльності військ завжди крокувало пліч-о-пліч з командно-розпорядчим. Виконуючи завдання щодо обороноспроможності України, на нашу думку, орган (особа), який (яка) призначає (залучає експерта) у військових питаннях, має також урахувати психологічний складник поведінкової діяльності людини, відповідно до якого призначається судово-експертне дослідження. Тому в дослідженнях поведінкових актів людини, пов'язаних із особливостями психічного відображення нею розслідуваної події та питаннях, де на особистість, яка віддавала накази (розпорядження) або особистість(ості), які їх виконувала (ігнорувала), міг бути здійснений інформаційний вплив деструктивної пропаганди інших країн, необхідно виконання комплексних військово-психологічних судових експертних досліджень з можливістю оцінити потенціал зазначеного деструктивного впливу пропаганди іншої країни (її представників) на когнітивну, емоційну, мотивувальну сфери й соціальні стереотипи. Завдання зазначеної комплексної військово-психологічної експертизи набудуть інтегрованого характеру, що передбачає всебічне дослідження (принцип «повноти») не тільки самої управлінської діяльності військової сфери, а і її індивідуально-психологічного особистісного складника.

Висновки. Судова експертиза в нашій державі нестримно розвивається. Про зазначений факт свідчать нові види судових експертиз, зокрема військова, і велика кількість актуальних публікаційних робіт. У сучасних умовах гібридних війн судова військова експертиза потребує особливої уваги щодо дотримання всіх принципів її виконання. Ми рекомендуємо вирішення за допомогою комплексної військово-психологічної експертизи завдань щодо оцінювання впливу деструктивної пропаганди інших країн як складника гібридної війни з метою збереження бойового потенціалу й могутності Збройних Сил України й інших військових формувань. Зазначимо, що в інтегрованому вигляді завдяки комплексній судовій військово-психологічній експертизі буде досліджено як військово-управлінську діяльність, так і поведінкову діяльність конкретної людини з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей.

Рекомендовано доповнити чинний перелік комплексних судово-експертних досліджень поведінкових актів людини, пов'язаних з особливостями психічного відображення нею розслідуваної події, комплексною військово-психологічною експертизою.

Під час роботи над статтею застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання.

Перспективи подальших розвідок щодо зазначеного питання полягають у конкретизації об'єкта, предмета й завдань комплексної військово-психологічної експертизи.

Використані джерела:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

3. Жеребко О. Військові експертизи в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 124–126.

4. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник для студ. вищих навч. закл. Київ : ВК ТОВ «Тандем», 2004. 656 с.

5. Ковкіна Є., Зайчик К. Лінгвістичні дослідження інформації щодо виправдовування або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 145–147.

6. Біла В., Сидорчук А. Публічні заклики як доказ фактів колабораційної діяльності в семантико-текстуальних експертизах. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 68–69.

7. Єгорова Т. Актуальні питання експертного психологічного дослідження у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 122–124.

8. Піддубна Н., Переяслов В., Ткач О. Креолізовані тексти з емблематикою російської агресії в семантико-текстуальній експертизі мовлення. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 242–244.

9. Браїлко Ю., Кисла Н. Термін «глорифікація» в юридичній терміносистемі: проблема дефініції. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 86–88.

10. Савченко І., Сидоренко О. Лінгвістична експертиза текстів воєнної тематики: етичні засади. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 270–272.

11. Науменко С., Кумеда О. До питання про об'єкти лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи в умовах війни Росії проти України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних

учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 200–201.

12. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.

References:

1. Instruksia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen [Instructions on appointment and conduct of forensic examinations and expert studies], nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy (8 Oct 1998) № 53/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu : pryiniaty 25 liut. 1994 roku № 4038-XII (zi zmin. ta dopov.) [Law of Ukraine On forensic expertise]: activity from Feb 25 1994 No. 4038-XII (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].

3. Zhrebko, O. (2023). Viyskovi ekspertyzy v Ukrayini [Military expertise in Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 124–126). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» [in Ukrainian].

4. Yahupov, V. V. (2004). *Viyskova psykholohiya [Military psychology]* Kyiv : VK TOV «Tandem» [in Ukrainian].

5. Kovkina, Ye., & Zaychyk, K. (2023). Linhvistychni doslidzhennya informatsiyi shchodo vypravdovuvannya abo zaperechennya zbroynoyi ahresiyi Rosiyskoyi Federatsiyi proty Ukrayiny [Linguistic research of information on justification or denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 145–147). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» [in Ukrainian].

6. Bila, V., & Sydorchuk, A. (2023). Publichni zaklyky yak dokaz faktiv kolaboratsiynoyi diyal-nosti v semantyko-tekstualnykh ekspertyzakh [Public appeals as evidence of collaborative activity in semantic and textual examinations]. *Aktualni pytannia sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Sci-entific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 68–69). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» [in Ukrainian].

7. Yehorova, T. (2023). Aktualni pytannia ekspertnoho psykholohichnoho doslidzhennya u kry-minalnykh provadzhennyakh shchodo zlochyniv proty informatsiynoyi bezpeky Ukrayiny [Current issues of expert psychological research in criminal proceedings regarding crimes against the infor-mation security of Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Salt-evsky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 122–124). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» [in Ukrainian].

8. Piddubna, N., Pereyaslov, V., & Tkach, O. (2023). Kreolizovani teksty z emblematykoyu rosiyskoyi ahresiyi v semantyko-tekstualniy ekspertyzi movlennya [Creolized texts with emblematic elements of Russian aggression in semantic and textual examination of speech]. *Aktualni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 242–244). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokarius» [in Ukrainian].

9. Brayilko, Yu., & Kysla, N. (2023). Termin «hloryfikatsiya» v yurydychniy terminosystemi: problema definitsiyi [The term «glorification» in the legal terminology system: the problem of definition]. *Aktualni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 86–88). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokarius» [in Ukrainian].

10. Savchenko, I., & Sydorenko, O. (2023). Lihvistychna ekspertyza tekstiv voyennoyi tematyky: etychni zasady [Linguistic examination of military texts: ethical principles] *Aktualni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 270–272). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokarius» [in Ukrainian].

11. Naumenko, S., & Kumeda, O. (2023). Do pytannya pro obyekty lihvistychnoyi (seman-tyko-tekstualnoyi) ekspertyzy v umovakh viyny Rosiyi proty Ukrayiny [On the question of objects of linguistic (semantic-textual) examination in the context of Russia's war against Ukraine]. *Aktualni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky – Current issues of forensics and criminalistics*. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileyiv vydatnykh uchenykh : 95-richchya vid dnya narodzhennya L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannya») i 105-richchya vid dnya narodzhennya M. V. Saltevs-koho (Kharkiv, 19.05.2023) – International Scientific and Practical Conference on the occasion of the anniversaries of outstanding scientists: the 95th anniversary of the birth of L. Yu. Arotsker («Arotsker Readings») and the 105th anniversary of the birth of M. V. Saltevs-ky (Kharkiv, 19.05.2023). (pp. 200–201). Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokarius» [in Ukrainian].

12. Simakova-Yefremyan, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennya: teoriya ta praktyka* [Comprehensive forensic research: theory and practice] Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.04.2025

Yevsiukov O., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher, Forensic Expert of the National Scientific Center “Institute of Forensic Expertise named after Honored Professor M. S. Bokarius” (Kharkiv, Ukraine)

SOLVING THE TASKS OF ASSESSING THE IMPACT OF DESTRUCTIVE PROPAGANDA BY COMPREHENSIVE MILITARY PSYCHOLOGICAL EXPERTISE

An analysis of published studies by forensic experts on destructive propaganda through the dissemination of visual, audio and video-audio materials, which are currently carried out by experts within the framework of complex forensic examinations, was carried out. It was emphasized that these forensic studies have become a priority for the national security of our state.

The essence of the concepts of “psychological warfare” and “psychological operation” and their characteristic description were highlighted. The active use of information destructive propaganda by other countries as a component of modern hybrid wars was emphasized.

The definition of destructive propaganda as a systematic and purposeful activity of other countries to disseminate ideas (information) using various means, aimed at thoughts, feelings, states, attitudes and behavior in order to undermine the positions of the opposing side is generalized.

For the first time, it is recommended to solve the tasks of assessing the impact of destructive propaganda as a component of hybrid warfare by means of a comprehensive military-psychological examination in order to preserve the combat potential and power of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as to strengthen the national security of our state. It is noted that in an integrated form, a comprehensive forensic military-psychological examination will conduct a study of both military-management activities and the behavioral activities of a specific person, taking into account their individual psychological characteristics.

It is recommended to supplement the existing list of comprehensive forensic studies of human behavioral acts related to the features of their mental reflection of the event under investigation by a comprehensive military-psychological examination.

The prospects for further investigations are indicated in the form of specifying the object, subject and tasks of a comprehensive military-psychological examination. During the work on the article, general, separate and special methods of cognition were used.

Keywords: national security, military expertise, destructive influence, psychological warfare, psychological operation, forensic expert studies, behavioral acts.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.126-135>
УДК 343.14

Єрменчук О. П., доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: eop242012@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5722-7183>

Арешонков В. В., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: areshonkov@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1776-1220>

Атаманчук В. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: atamanchykvlad@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1464-7871>

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

У статті розглядається проблематика застосування тимчасового доступу до речей і документів як одного з важливих процесуальних інструментів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із сурогатним материнством. Проаналізовано особливості застосування цієї процесуальної дії в умовах специфічних обставин таких проваджень, визначено коло документів і речей, до яких найчастіше звертаються правоохоронні органи в процесі розслідування. Особливу увагу приділено аналізу практики застосування норм Кримінального процесуального кодексу України щодо тимчасового доступу до речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, зокрема медичну таємницю й персональні дані.

З'ясовано, що серед документів, які мають найбільше значення для доказування у справах про злочини у сфері сурогатного материнства, найбільш часто зустрічаються медичні документи (історії хвороб, медичні свідоцтва про народження, журнали обліку й використання біологічного матеріалу), нотаріальні документи (договори про сурогатне материнство, довіреності, реєстри нотаріальних дій), а також документи цивільного стану (свідоцтва про народження, шлюб тощо). Не менш важливими є фінансові документи, які дають змогу встановити наявність чи відсутність фактів отримання неправомірної вигоди або незаконних розрахунків, а також інформація з електронних пристроїв, що може містити докази у формі особистого листування, фото- й відеоматеріалів.

У статті наголошено, що слідчі часто стикаються з юридичними колізіями щодо доступу до інформації, яка містить охоронювану законом таємницю. Це потребує ретельного дотримання балансу між необхідністю ефективного розслідування кримінальних правопорушень і забезпеченням прав і свобод людини, зокрема права на конфіденційність. У цьому контексті також підкреслюється значення міжнародного співробітництва, оскільки злочини у сфері сурогатного материнства нерідко мають транснаціональний характер.

Підкреслено необхідність чіткої правової регламентації та належного правозастосування тимчасового доступу до речей і документів, що забезпечить належну якість досудового розслідування й дасть змогу уникнути порушення прав громадян.

Ключові слова: кримінальне провадження, тимчасовий доступ, доказування, досудове розслідування, процесуальні дії, електронні докази, судова практика, підrobлення документів, торгівля людьми.

Постановка проблеми. Сурогатне материнство є складним і багатогранним правовим явищем, яке викликає значні дискусії в юридичній науці та правозастосовній практиці. З одного боку, воно забезпечує можливість подружнім парам або самотніми особам стати біологічними батьками, а з іншого – створює значні ризики щодо вчинення кримінальних правопорушень (торгівлі людьми, незаконного усиновлення, підроблення документів, шахрайства, порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини).

У зв'язку з цим питання кримінально-правового регулювання сфери сурогатного материнства набуває особливої актуальності, зокрема щодо механізмів збирання доказів у таких кримінальних провадженнях.

Одним із ключових інструментів доказування в кримінальному провадженні є тимчасовий доступ до речей і документів, який дає змогу органам досудового розслідування отримувати необхідну інформацію для встановлення істини у справі. У контексті кримінальних проваджень, пов'язаних із сурогатним материнством, цей процес є особливо чутливим, оскільки зачіпає персональні дані батьків, сурогатних матерів, медичних установ і юридичних компаній, що беруть участь у відповідних програмах.

Незважаючи на важливість тимчасового доступу до речей і документів, його правозастосування в кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства стикається з низкою правових колізій і практичних труднощів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства є доволі вузькою та малодослідженою в українській і міжнародній юридичній літературі. Водночас питання правового регулювання сурогатного материнства, особливостей кримінального переслідування порушень у цій сфері, а також процесуальних аспектів збирання доказів у кримінальному провадженні були предметом досліджень таких учених, як А. В. Андрушко, А. А. Вознюк, О. О. Гриньків, Я. О. Дякін, Е. Р. Костик, А. О. Ляш, В. І. Оперук, Н. О. Сербіна, І. О. Сухачова, Я. О. Триньова, В. Чечерський та інші. Разом із тим питання тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення правових аспектів та особливостей застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із сурогатним материнством, з урахуванням національного й міжнародного законодавства, судової практики та доктринальних підходів.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових процесуальних дій і водночас важливим заходом забезпечення кримінального провадження, що здійснюється правоохоронними органами під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень, є тимчасовий доступ до речей і документів, який дає змогу отримати необхідні дані для розкриття злочинів у цій сфері.

Відповідно до ст. 159 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення [1].

Тимчасовий доступ до речей і документів не є інструментом збирання доказів, а тому його застосування можливо виключно за умови, коли сторона кримінального провадження стала перед труднощами в збиранні доказів, якщо, зокрема, володільці

речей і документів відмовляються добровільно надати необхідні докази, на що звертає увагу й Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду в постановках від 08.02.2023 у справі № 740/3412/20 (провадження № 51-2768км22), від 17.07.2023 у справі № 130/1781/22 (провадження № 51-3155км23) [2].

Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із сурогатним материнством, має особливості, зумовлені специфікою доказової бази. Як показує практика, до переліку документів, які становлять інтерес для слідства, належать оригінали заяв сурогатних матерів, копії паспортів, свідоцтв про шлюб або розлучення, нотаріально засвідчені договори про сурогатне материнство, довідки про генетичну спорідненість батьків із плодами, заяви пацієнтів щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, медична документація, а також журнали обліку та зберігання біологічного матеріалу (сперми, ембріонів, яйцеклітин тощо).

За результатами вивчення судової практики встановлено, що в досліджуваній категорії кримінальних проваджень тимчасовий доступ стосувався таких документів:

- документів, які стали підставою для реєстрації новонародженої особи [3];
- історій хвороб та інших медичних документів, квитанцій про сплату коштів за цей вид медичних послуг, нотаріально посвідчених договорів про сурогатне материнство, що укладені вищевказаними особами й відповідним медичним центром [4];
- документів, що стосуються договору (підстав, оплат, книг реєстрації, отримання, результатів проведених досліджень, біологічних матеріалів, які надавалися на дослідження, тощо) [5];
- копій медичної документації стосовно подружжя [6];
- матеріалів реєстраційної справи приватного підприємства [7];
- обмінних карт, відомостей жіночої консультації про вагітну (талон 1), «відомостей пологового будинку, пологового відділення лікарні про породіллю» (талон 2), «відомостей пологового будинку, пологового відділення лікарні про новонародженого» (талон 3), затверджених Інструкцією щодо заповнення форми первинної облікової документації № 113/о «Обмінна карта пологового будинку, пологового відділення лікарні», історій пологів (форма № 096/о), індивідуальних карт вагітної та породіллі (форма № 111/о), історій розвитку дитини (форма № 112/о), медичних карт амбулаторного хворого форма № 025/о, медичних свідоцтв про народження форма № 103/о, інформації щодо отримання довідок для призначення й виплати державної допомоги у зв'язку з вагітністю й пологами [8];
- документів щодо наявності ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики юридичних осіб, щодо проходження акредитації в МОЗ України юридичними особами, щодо проведення планових і позапланових перевірок МОЗ України юридичних осіб [9];
- виписки по розрахункових рахунках, рахунка установи уповноваженого банку, з розшифровуванням опису фінансової операції, дати проведення операції, суми, контрагентів, на рахунки яких перераховувалися кошти з указанного рахунка, і контрагентів, з рахунків яких перераховувалися кошти на цей рахунок, з відображенням таких рахунків, а також місця зняття коштів з указанного рахунка (адреса банкоматів), фото- й відеоматеріалів із банкоматів, у яких знімали кошти з указанного рахунка, за період часу з 01.01.2020 по день пред'явлення ухвали до виконання; копій документів, які стали підставою для відкриття розрахункових рахунків, рахунка установи уповноваженого банку й документів, які підтверджують право розпорядження особами вищевказаним рахунком [10];
- нотаріальних документів щодо посвідчення нотаріусом довіреності в реєстрі нотаріальних дій; документів, які надавалися приватному нотаріусу для вчинення нотарі-

альних дій; завірених копій окремих сторінок книг і журналів, заведених приватним нотаріусом, які містять інформацію щодо реєстрації нотаріальних дій [11];

- документів щодо обліку (спостереження) вагітності (постановки на облік, журналів реєстрації, реєстрації вхідних, вихідних документів, інших документів) [12];

- документів, що стали підставою для реєстрації (оформлення, постановки на облік, тощо) автомобіля [13];

- документації стосовно іноземних громадян і громадян України щодо сурогатного материнства, переговорного процесу з приводу сурогатного материнства й медичну документацію щодо практики сурогатного материнства, яка застосовується в Україні та яка заборонена італійським законодавством [14].

Наукові дослідження вчених [15; 16; 17; 18] засвідчують, що більшість зазначених документів має значення для відмежування випадків законного застосування програм сурогатного материнства від торгівлі людьми й інших кримінальних правопорушень у цій сфері.

Як свідчить судова практика, ці документи можуть бути не лише в медичних центрах [9], а й у нотаріуса [11], у банку [10] тощо.

Відповідно до розглянутих ухвал, у кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства правоохоронні органи часто фіксують порушення законодавства, зокрема внесення посадовими особами медичних закладів та інших установ неправдивих відомостей щодо генетичної спорідненості між дитиною та її батьками, використання підrobлених документів для незаконної реєстрації народження дітей, а також маніпуляції з електронними даними щодо дат народження або іншої важливої інформації.

Так, в ухвалі Шевченківського районного суду міста Києва від 23 березня 2017 р. (справа № 761/9468/17) слідчий суддя надав прокурору право тимчасового доступу до речей і документів (інформації) з можливістю вилучити їх оригінали й належним чином завірених копії, які перебувають у володінні ТОВ «ІНФОРМАЦІЯ_1», а саме: документи щодо проведення допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства в інтересах подружніх пар, зокрема оригінали заяв сурогатних матерів; копії паспортів сурогатних матерів; копії свідоцтв про шлюб або про розлучення сурогатних матерів (крім одиноких жінок); копії свідоцтв про народження дитини (дітей); копії письмових згод чоловіків сурогатних матерів на їх участь у програмі сурогатного материнства; копії заяв пацієнтів щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій; копії паспортів пацієнтів; копії свідоцтв про шлюб пацієнтів; нотаріально засвідчені копії письмових спільних договорів між сурогатними матерями та подружжям; оригінали довідок про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом; копії медичних документів, на підставі яких встановлювався діагноз «безпліддя I ступеня» пацієнтки (у разі їх наявності); копії заяв на проведення редукції ембріонів; копії сторінок журналу обліку, зберігання та використання сперми пацієнтів, біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка, що підлягають кріоконсервуванню (які стосуються вищевказаних подружніх пар); копії сторінок журналу обліку, зберігання та використання кріоконсервованої тканини яєчника (які стосуються вищевказаних подружніх пар); копії заяв на розморожування сперми, ооцитів, оваріальної тканини чи біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка; копії заяв на розморожування й перенесення ембріонів; копії актів про передачу кріоконсервованих ембріонів/ооцитів/сперми/тканини яєчника/яєчка або його придатка [19].

У певних випадках виникає необхідність у тимчасовому доступі до матеріалів іншого кримінального провадження, яке проводиться паралельно і стосується тих самих обставин кримінально протиправної діяльності.

Наприклад, слідчий суддя надав дозвіл старшому слідчому в ОВС ГСУ НП України на тимчасовий доступ до оригіналів матеріалів кримінального провадження, а саме: ухвали, протоколу за результатами проведення негласної слідчої розшукової дії – зняття інформації з електронних інформаційних систем, копії сертифіката на здійснення перекладу [20].

В іншому випадку йшлося про надання дозволу слідчому на тимчасовий доступ до оригіналів документів з можливістю вилучення належним чином завірених копій, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження й перебувають у володінні СВ Оболонського УП ГУНП у м. Києві, а саме: супровідного листа про направлення розсекречених матеріалів НСРД, протоколів за результатами проведення спостереження за особою та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, заяви про залучення як потерпілого, пам'ятки потерпілого, постанови про визнання потерпілим протокол допиту потерпілого, протоколів проведення особи для впізнання, постанови про відібрання біологічних зразків, протоколу відібрання біологічних зразків і біологічних зразків, які поміщено до паперового конверта, на який нанесено пояснювальні написи, клопотання про надання дозволу на проведення обшуку в медичному центрі, ухвали про дозвіл на проведення обшуку в медичному центрі, доручення на проведення обшуку, протоколу проведення обшуку з оригіналами вилучених документів у медичному центрі, клопотання про тимчасовий доступ до документів, які знаходяться у володінні медичного центру, копії протоколів допиту підозрюваних, витягу з кримінального провадження [2].

Сучасні технології зумовлюють потребу в доступі до інформації з мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерних систем, що містять особисте листування й іншу інформацію приватного характеру, яка може охоплювати докази щодо намірів фігурантів кримінального провадження. У подібних ситуаціях слідчий звертається до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до інформації, що міститься у відповідних мобільних телефонах або інших пристроях, які, як правило, визнаються речовими доказами в кримінальному провадженні.

Як відомо, учасники організованих груп і злочинних організацій з метою недопущення викриття їхньої кримінально протиправної діяльності у сфері сурогатного материнства й притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми чи вчинення інших кримінальних правопорушень застосовують заходи конспірації. Передусім існує потреба в приховуванні відомостей про перебування сурогатної матері у фіктивному шлюбі з іноземцем-замовником, про наявність у них спільної біологічної дитини [21]. Так, учасники злочинної організації вказали сурогатній матері на необхідність дотримання заходів конспірації, зокрема заборону повідомлення третім особам про настання вагітності, участь у програмі сурогатного материнства, постановку на лікарський облік для спостереження за перебігом вагітності в інших лікарів, окрім визначених ними клінік [22].

У зв'язку з цим виникають питання щодо одержання доступу до особистого листування особи й інших записів особистого характеру, які містяться в мобільних телефонах підозрюваних. Так, з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, установлення наявності чи відсутності фактів порушення законодавства, а також складу кримінального правопорушення виникла необхідність в отриманні тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, а саме до особистого листування особи й інших записів особистого характеру, які знаходяться в мобільному телефоні, який фактично належить ОСОБА_5 і був вилучений під час обшуку [23].

Досліджувані делікти в певних випадках мають транснаціональний характер, а тому тимчасовий доступ може здійснюватися в контексті виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги в кримінальній справі.

Наприклад, під час розгляду запиту встановлено, що компетентним органом Італійської Республіки розслідується кримінальна справа стосовно ОСОБА_4 й ОСОБА_5 за вчинення правопорушення, передбаченого ст. ст. 110, 48, 567 ко. 2 КК Італії. Указані особи шляхом уведення в оману офіцера цивільного стану муніципалітету Сан-Вітоаль-Тальяменто змусили його змінити сімейний стан новонародженої ОСОБА_6, зареєструвавши її як народжену від батьків ОСОБА_4 й ОСОБА_5, а дитина народилася за допомогою методики сурогатного материнства. У цьому провадженні слідчий суддя надав прокурорам, які здійснюють виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги в кримінальній справі № 5246/2022, тимчасовий доступ до документів, які містять охоронювану законом таємницю, а саме на отримання в ТОВ «ІНФОРМАЦІЯ_1», копії медичної документації стосовно ОСОБА_8 [6].

На особливу увагу заслуговує питання охоронюваної законом таємниці, яке постає під час проведення тимчасового доступу. За нормами ст. 163 КПК України, слідчий суддя надає дозвіл на доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю (зокрема медичну), лише тоді, коли сторона кримінального провадження доведе можливість використання інформації, що міститься в цих документах, як доказів і неможливість установлення обставин кримінального провадження іншим шляхом. Це вимагає від органів слідства серйозної підготовки, переконливого обґрунтування необхідності вилучення таких документів та інформації.

Висновки. Таким чином, тимчасовий доступ до документів і речей у кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства є дієвим і необхідним процесуальним інструментом, який дає змогу правоохоронним органам виявляти й документувати злочини в цій чутливій і складній для розслідування сфері. Водночас уживання цього заходу вимагає уважного дотримання норм кримінального процесуального законодавства, особливо щодо правового захисту конфіденційної інформації.

Особливість таких проваджень полягає в необхідності ретельного збирання доказової бази, яка часто включає конфіденційні медичні документи, нотаріально засвідчені угоди, а також інформацію з електронних носіїв.

Найбільш затребуваними категоріями документів, що підлягають тимчасовому доступу й вилученню, є такі:

- медична документація (історії хвороб, журнали реєстрації біологічного матеріалу, довідки про генетичну спорідненість, картки обліку вагітності й народження дітей);
- нотаріальні документи (угоди про сурогатне материнство, довіреності, договори, реєстри нотаріальних дій);
- документи цивільного стану (свідоцтва про народження, паспорти, свідоцтва про шлюб);
- фінансові документи (виписки з банківських рахунків, платіжні документи);
- інформація з електронних пристроїв (особисте листування, повідомлення, фото- й відеоматеріали);
- документи щодо діяльності юридичних осіб (ліцензії, акредитації, результати перевірок МОЗ України).

Практика свідчить про наявність складних правових колізій і проблем, пов'язаних із балансом між потребами слідства й захистом особистих прав громадян, зокрема медичної таємниці та персональних даних. Тому вживання заходу тимчасового доступу вимагає особливої уваги до дотримання процесуальних норм та обґрунтованості втручання у права особи.

Крім того, з огляду на транснаціональний характер злочинів, пов'язаних із сурогатним материнством, доцільним є посилення міжнародної співпраці правоохоронних органів для ефективного розслідування таких правопорушень, що підтверджує аналіз судової практики.

Ефективність тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях щодо сурогатного материнства залежить від чіткої правової регламентації, належного правозастосування й дотримання балансу між необхідністю розслідування кримінальних правопорушень і забезпеченням прав і свобод людини.

У подальших наукових розвідках доцільно зосередити увагу на вдосконаленні правового механізму тимчасового доступу до конфіденційної інформації, зокрема медичної та електронної, в умовах кримінальних проваджень щодо сурогатного материнства. Крім того, перспективним є аналіз міжнародного досвіду правового регулювання цієї сфери, а також формування єдиної практики застосування відповідних процесуальних норм.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.02.2025).
2. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 18 квіт. 2024 р. Справа № 756/4434/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118767722> (дата звернення: 11.02.2025).
3. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 12 січ. 2024 р. Справа № 756/381/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116276462> (дата звернення: 11.02.2025).
4. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 18 верес. 2024 р. Справа № 757/41745/24-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123847157> (дата звернення: 11.02.2025).
5. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 13 жовт. 2023 р. Справа № 212/8268/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114146711> (дата звернення: 11.02.2025).
6. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 8 верес. 2023 р. Справа № 757/37214/23-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113393978> (дата звернення: 11.02.2025).
7. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 28 квіт. 2023 р. Справа № 756/4844/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110577142> (дата звернення: 11.02.2025).
8. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 22 берез. 2023 р. Справа № 756/3032/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109822375> (дата звернення: 11.02.2025).
9. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 20 берез. 2023 р. Справа № 756/3033/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110157993> (дата звернення: 11.02.2025).
10. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 13 берез. 2023 р. Справа № 212/821/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109502713> (дата звернення: 11.02.2025).
11. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 лют. 2023 р. Справа № 212/821/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109186473> (дата звернення: 11.02.2025).
12. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 06 лют. 2023 р. Справа № 212/821/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108803488> (дата звернення: 11.02.2025).
13. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 06 лют. 2023 р. Справа № 212/821/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108803489> (дата звернення: 11.02.2025).

14. Ухвала Ленінського районного суду міста Харкова від 19 лют. 2024 р. Справа № 642/772/23. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117066349> (дата звернення: 11.02.2025).
15. Вознюк А. А., Сухачова І. О., Сербіна Н. О. Кримінально-правові ознаки торгівлі людьми та інших деліктів у незаконному сурогатному материнстві. *Київський часопис права*. 2024. № 4. С. 110–117. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.15>.
16. Вознюк А. А., Гриньків О. О., Єрменчук О. П. Сурогатне материнство та торгівля людьми: критерії відмежування та підстави кримінальної відповідальності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 583–589. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.97>.
17. Костик Е. Р. Правова природа договору про сурогатне материнство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 71. С. 284–290. С. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.20>.
18. Checherskiy V. Human trafficking and surrogate motherhood: challenges. *Конституційно-правові академічні студії*. 2021. Випуск 1. С. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2021.1.04>.
19. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 23 берез. 2017 р. Справа № 761/9468/17. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65722124> (дата звернення: 11.02.2025).
20. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 4 груд. 2024 р. Справа № 757/55375/24-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123709701> (дата звернення: 11.02.2025).
21. Вознюк А. А., Оперук В. І., Дякін Я. О. Характеристика злочинних об'єднань, що вчиняють злочини у сфері сурогатного материнства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Випуск 86. Том 5. С. 30–38. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.4>.
22. Вирок Подільського районного суду міста Києва від 13 серп. 2024 р. Справа № 756/15737/23. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121030581> (дата звернення: 11.02.2025).
23. Ухвала Галицького районного суду міста Львова від 28 листоп. 2024 р. Справа № 461/8763/24. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123366852> (дата звернення: 11.02.2025).

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012, № 4651-VI]. (2012). Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 18 kvit. 2024 r., sprava № 756/4434/24 [Decision of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated April 18, 2024, case № 756/4434/24]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118767722> [in Ukrainian].
3. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 12 sich. 2024 r., sprava № 756/381/24 [Decision of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated January 12, 2024, case № 756/381/24]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116276462> [in Ukrainian].
4. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 18 veres. 2024 r., sprava № 757/41745/24-k [Decision of the Pecherskyi District Court of Kyiv dated September 18, 2024, case № 757/41745/24-k]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123847157> [in Ukrainian].
5. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 13 zhovt. 2023 r., sprava № 212/8268/21 [Decision of the Zhovtnevyi District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region dated October 13, 2023, case № 212/8268/21]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114146711> [in Ukrainian].
6. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 08 veres. 2023 r., sprava № 757/37214/23-k [Decision of the Pecherskyi District Court of Kyiv dated September 8, 2023, case № 757/37214/23-k]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113393978> [in Ukrainian].
7. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 28 kvit. 2023 r., sprava № 756/4844/23 [Decision of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated April 28, 2023, case № 756/4844/23].

(2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110577142> [in Ukrainian].

8. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 22 berez. 2023 r., sprava № 756/3032/23 [Decision of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated March 22, 2023, case № 756/3032/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109822375> [in Ukrainian].

9. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 20 berez. 2023 r., sprava № 756/3033/23 [Decision of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated March 20, 2023, case № 756/3033/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110157993> [in Ukrainian].

10. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 13 berez. 2023 r., sprava № 212/821/23 [Decision of the Zhovtnevyi District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region dated March 13, 2023, case № 212/821/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109502713> [in Ukrainian].

11. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 24 liut. 2023 r., sprava № 212/821/23 [Decision of the Zhovtnevyi District Court of Kryvyi Rih dated February 24, 2023, case № 212/821/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109186473> [in Ukrainian].

12. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 06 liut. 2023 r., sprava № 212/821/23 [Decision of the Zhovtnevyi District Court of Kryvyi Rih dated February 6, 2023, case № 212/821/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108803488> [in Ukrainian].

13. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 06 liut. 2023 r., sprava № 212/821/23 [Decision of the Zhovtnevyi District Court of Kryvyi Rih dated February 6, 2023, case № 212/821/23]. (2023). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108803489> [in Ukrainian].

14. Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu mista Kharkova vid 19 liut. 2024 r., sprava № 642/772/23 [Decision of the Leninskyi District Court of Kharkiv dated February 19, 2024, case № 642/772/23]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117066349> [in Ukrainian].

15. Vozniuk, A. A., Sukhachova, I. O., & Serbina, N. O. (2024). Kryminalno-pravovi oznaky torhivli liudmy ta inshykh deliktiv u nezakonnomu surohatnomu materynstvi [Criminal-legal characteristics of human trafficking and other delicts in illegal surrogate motherhood]. *Kyivskyi chasopys prava*, (4), 110–117. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.15> [in Ukrainian].

16. Vozniuk, A. A., Hrynkiv, O. O., & Yermenchuk, O. P. (2025). Surohatne materynstvo ta torhivlia liudmy: kryterii vidmezhuvannia ta pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti [Surrogate motherhood and human trafficking: criteria of delimitation and grounds of criminal liability]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (1), 583–589. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.97> [in Ukrainian].

17. Kostyk, E. R. (2022). Pravova pryroda dohovoru pro surohatne materynstvo [The legal nature of surrogate motherhood contracts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, (71), 284–290. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.20> [in Ukrainian].

18. Checherskiy, V. (2021). Human trafficking and surrogate motherhood: challenges. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii*, (1), 35–43. <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2021.1.04> [in Ukrainian].

19. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 23 berez. 2017 r., sprava № 761/9468/17 [Decision of the Shevchenkivskyi District Court of Kyiv dated March 23, 2017, case № 761/9468/17]. (2017). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65722124> [in Ukrainian].

20. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 04 hrud. 2024 r., sprava № 757/55375/24-k [Decision of the Pecherskyi District Court of Kyiv dated December 4, 2024, case № 757/55375/24-k]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123709701> [in Ukrainian].

21. Vozniuk, A. A., Operuk, V. I., & Diakin, Ya. O. (2024). Kharakterystyka zlochynnykh obiednan, shcho vchyniaut zlochyny u sferi surohatnoho materynstva [Characteristics of criminal groups committing crimes in the sphere of surrogate motherhood]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, 86 (5), 30–38. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.4> [in Ukrainian].

22. Vyrook Podilskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 13 serp. 2024 r., sprava № 756/15737/23 [Judgment of Podilskyi District Court of Kyiv dated August 13, 2024, case № 756/15737/23]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reestr.court.gov.ua/Review/121030581> [in Ukrainian].

23. Ukhvala Halytskoho raionnoho sudu mista Lvova vid 28 lystop. 2024 r., sprava № 461/8763/24 [Decision of the Halytskyi District Court of Lviv dated November 28, 2024, case № 461/8763/24]. (2024). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from <https://reestr.court.gov.ua/Review/123366852> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.04.2025

Yermenchuk O., Doctor of Law, Associate Professor, Leading Researcher of Scientific Laboratory on Crime Prevention Problems of Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Areshonkov V., Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of Scientific Laboratory on Crime Prevention Problems of Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Atamanchuk V., Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of forensic support and forensic science of National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

TEMPORARY ACCESS TO THINGS AND DOCUMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON SURROGACY CRIMES

The article examines the issue of applying temporary access to objects and documents as one of the crucial procedural tools in criminal proceedings related to surrogacy. The peculiarities of using this procedural measure under the specific circumstances of such proceedings are analyzed, and the range of documents and objects most frequently accessed by law enforcement authorities during investigations is identified. Particular attention is paid to analyzing the practice of applying the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding temporary access to objects and documents containing legally protected secrets, including medical confidentiality and personal data.

It has been established that among the most significant documents for proving crimes in the field of surrogacy, the most commonly encountered are medical records (medical histories, birth certificates, logs of biological material use), notarial documents (surrogacy agreements, powers of attorney, registers of notarial actions), as well as civil status documents (birth and marriage certificates, etc.). Financial documents are equally important, as they help determine the presence or absence of unlawful financial gain or illegal transactions. Additionally, information from electronic devices, which may contain evidence in the form of personal correspondence, photo, and video materials, is of great relevance.

The article emphasizes that investigators often face legal conflicts regarding access to information containing legally protected secrets. This requires a careful balance between the necessity of an effective investigation and the protection of human rights and freedoms, particularly the right to confidentiality. In this context, the importance of international cooperation is also highlighted, as crimes in the field of surrogacy often have a transnational character.

The need for clear legal regulation and proper law enforcement in matters of temporary access to objects and documents is underscored. This ensures the quality of the pre-trial investigation and helps prevent violations of citizens' rights.

Keywords: criminal proceedings, temporary access, evidence gathering, pre-trial investigation, procedural actions, electronic evidence, judicial practice, document forgery, human trafficking.

РОЗДІЛ V. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.136-142>
УДК 378:159.9

Молчанова О. М., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: oksanamolchanova@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3054-1126>

ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено використанню практичних аспектів психологічної підтримки здобувачів освіти у процесі викладання психології. Зазначена актуальність психологічних методів супроводу освітнього процесу. Звертається увага на негативні зміни в психоемоційному стані учасників освітнього процесу, посилення навантаження через військові події, цифрове навантаження та зміни в суспільстві. Наводяться результати досліджень психічних станів студентів, які є показниками психологічного здоров'я та аналізу впливу негативних факторів війни на стан психосоціального здоров'я учасників освітнього процесу. Окреслено основні види психологічної підтримки, залежно від складності психологічної травми, пов'язаної з війною (кризове втручання, психолого-терапевтична допомога, самодопомога). Обґрунтовано необхідність психологічної підтримки студентів на засадах травмапедагогічного підходу, розкриті основні напрямки, методи та форми такої роботи з метою розвитку навичок життєстійкості у здобувачів освіти, надання емоційної підтримки для зменшення негативних наслідків впливу війни. Описані основні методичні принципи програми тренінгу (травмочутливе базове ставлення, надійні й шанобливі стосунки, прозорість і участь, інтегрування травматичної події в біографічну свідомість учасників через радість, концепція вагомості причини, самоефективність, ресурсорієнтованість) та основні методи й підходи роботи. Зазначена структура занять тренінгу, кожне з яких складалось з трьох частин (вступної, основної та рефлексії) та наповнення кожної зустрічі (ритуали, коло довіри, інформаційні повідомлення, евримічна майстерня, арттерапевтичні вправи, ігри). Надана рефлексія учасників тренінгу стосовно впливу занять на розвиток їх психоемоційного стану.

Ключові слова: психологічна підтримка, психоемоційне навантаження, стресостійкість, тренінг, самопідтримка, евримія, арттерапія, ритуали.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти вимагає не лише формування академічних знань, а й створення сприятливих психологічних умов для розвитку особистості здобувача освіти. У контексті викладання психології особливого значення набуває впровадження практичних аспектів психологічної підтримки, адже цей предмет має безпосередній вплив на формування емоційної компетентності, самоусвідомлення та адаптивних навичок студентів. Посилення психоемоційного навантаження, пов'язане зі змінами в суспільстві, військовими подіями та цифровою трансформацією освіти, зумовлює потребу у впровадженні ефективних форм підтримки, які сприятимуть підвищенню мотивації до навчання, зниженню тривожності та розвитку стресостійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням психологічної підтримки особистості вітчизняними науковцями останнім часом приділяється багато уваги. Наприклад, описані основні методи психологічної підтримки в роботі клінічного психолога (О. Кихтюк, Т. Федотова) та ефективні методи реабілітації й психологічної під-

тримки (О. Савиченко, О. Горбачова, Є. Шуневич). Звертається увага на необхідність створення загальнонаціональної системи психологічної допомоги та реабілітації, яка інтегрує традиційні та цифрові методи терапії (Н. Лук'янчук) і застосування комплексного підходу до вирішення травматичних переживань дітей та підлітків (І. Біла, З. Кісарчук, Г. Лазос, Л. Литвиненко, Я. Омельченко, Л. Царенко) [1; 2].

Н. Пилипенко відзначила три види психологічної підтримки, залежно від складності психологічної травми, пов'язаної з війною: кризове втручання, метою якого є мінімізація психологічних наслідків зазначеної ситуації, або їх усунення, яке також включає і соціальну підтримку; психолого-терапевтична допомога, метою якої є відновлення соціально-психологічного благополуччя та психічного здоров'я, більш тривалої за часом; самодопомога, метою якої є підтримка людиною себе, з опорою на ціннісне самоставлення та вірою у здатність адаптуватись до складних ситуацій [3].

Проаналізувавши наукові доробки (В. Андрієнкова, Т. Войцях, І. Гриців, В. Мельничук) стосовно основних напрямів психологічної підтримки учасників освітнього процесу, Л. Ілійчук відзначила її зміст через ненав'язливу підтримку, заохочення позитивних моментів, створення атмосфери безпеки, використання творчих підходів, переживання та обговорення емоцій [4].

Одним із напрямків, який дозволяє проводити психоемоційну стабілізацію є травмапедагогіка, що поєднує психологію, педагогіку, нейронауки та соціальну роботу. Існує значна кількість зарубіжних і вітчизняних дослідників (Б. Перрі, Б. ван дер Колк, Л. Козоліно, М. Губертус, К. Конрад, Т. Головатенко, В. Коваль, І.Бурлакова, Т.Кондес та ін.), які вивчали травмоінформовані підходи, але мають місце не вирішені раніше частини загальної проблеми у сфері травмапедагогіки, особливо в українському контексті. Наприклад, недостатність науково обґрунтованих моделей для освітнього середовища, фрагментарність міждисциплінарної взаємодії, брак довготривалих досліджень ефективності впроваджених підходів тощо.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування необхідності психологічної підтримки учасників освітнього процесу та презентація програми тренінгу по розвитку навичок життестійкості у здобувачів освіти, надання емоційної підтримки для зменшення негативних наслідків впливу війни на основі травмапедагогіки.

Виклад основного матеріалу. Зараз Україна проходить через складний етап, що зумовлений багатьма факторами, найбільш руйнівним з яких є повномасштабне вторгнення Російської Федерації. У такій ситуації підтримки потребують усі учасники освітнього процесу. Ключовою складовою роботи з дітьми та дорослими, що пережили травматичні події, є розвиток стресостійкості та життестійкості.

І. Мартинюк, дослідивши психічні стани студентів, які виступають показниками їх психічного здоров'я, визначила, що майже третина опитаних переживала тривожність та втому (30% та 34% відповідно), у п'ятій частини опитаних була знижена здатність відчувати радість від різних аспектів життя. Хоча отримані нею результати свідчать про адаптацію студентів до стресових умов, але при зовні хорошому настрої, респонденти можуть відчувати неспокій/тривожність, втому, пригніченість [5].

Л. Ілійчук проаналізувала вплив негативних факторів війни на стан психосоціального здоров'я учасників освітнього процесу та відзначила, що значна частина опитаних респондентів впродовж дії воєнного стану періодично відчують симптоми стресу, які проявляються підвищеною тривожністю, виснаженням, спустошенням, пригніченістю, апатією, невизначеністю, дратівливістю, погіршенням пам'яті та здатності до концентрації уваги, зниженням працездатності, порушенням сну. Зазначені прояви негативно впливають на навчальну мотивацію, пізнавальну активність та якість освітньої діяльності [4].

Як відзначив М. Штраубе [6], травма докорінно змінює життя людини, у неї зникає впевненість у вмінні формувати власне майбутнє, відповідно, зникає й очікування самоефективності. А відновити цю впевненість у майбутньому може допомогти забезпечення досвіду самоефективності у повсякденному житті (через арттерапію, опанування ритмами, ігрову діяльність, співи та евритмію тощо).

Для психологічної підтримки здобувачів освіти спеціальності 053 «Психологія» нами був розроблений тренінг, який базувався на травмопедагогічному підході та включав 12 занять по 1,5 години. Зустрічі з учасниками проводились під час практичних і семінарських занять з психології й засідань гуртка «Психологічні світи» в змішаному форматі (офлайн/онлайн).

Мета проєкту: розвиток навичок життєстійкості у здобувачів освіти, надання емоційної підтримки для зменшення негативних наслідків впливу війни.

Учасники проєкту: здобувачі освіти I та II курсу спеціальності 053 «Психологія» Донецького державного університету внутрішніх справ.

Методичні принципи програми були побудовані на основі травмопедагогічного підходу [6]:

Травмочутливе базове ставлення: безумовна пошана до учасників проєкту та обережність у взаємодіях.

Надійні й шанобливі стосунки: дотримання безпечної дистанції при побудові стосунків, терпіння та толерантність до розчарувань, впевненість у продовженні контакту, незалежно від поведінки.

Прозорість і участь: інформування щодо взаємодії, її мети та форм, залучення учасників до процесу, надання досвіду самоефективності.

Інтегрування травматичної події в біографічну свідомість учасників через радість, яка пов'язує ментальні, емоційні та тілесні процеси, вивільняючи весь потенціал нашого мозку для зупинки травматичного процесу.

Концепція вагової причини, яка виходить із аксіоми, що за кожною поведінкою стоять добрі наміри, незалежно від її проблемності для оточуючих, прояв розуміння причин поведінки як базового ставлення до особистості.

Самоефективність як досвід асистенції (тобто, незначних дій, які максимально сприяють прийняттю відповідальності за ситуацію та самотійного її вирішення), сприяння зростанню особистості через досвід.

Ресурсорієнтованість – відкриття та віддзеркалення ресурсів, на які можна спертися в складних ситуаціях.

Основні методи та підходи роботи в проєкті [6; 7; 8; 9]:

Ритмічні ігри – всі функції внутрішніх органів є ритмічними, а розвиток і стабілізація внутрішніх ритмів підвищує нашу стійкість та врівноваженість, підвищує варіабельність серцевого ритму, знижує рівень стресу.

Співи – допомагають активувати парасимпатичну нервову систему, яка приводить нас до спокою та сприяє засинанню через посилений видих, який при співі значно довше за вдих.

Ритуали – надають подіям значення, яке виходить за межі рутинності, створюють переходи між видами діяльності, організують заняття через окреслення чіткого початку та кінця.

Творчість – допомагає відтворити травматичний досвід, вивести пережиті події та біль на зовні. Творчі методи роботи активізують природні механізми самозцілення через образ, символ і дію.

Ігри – дозволяють встановити стосунки всередині групи, розвивають навички цінності іншого та вміння його цінувати, сприяють залученості кожного учасника та роз-

витку почуття самоефективності; допомагають травмованим людям дотримуватись правил життя разом, які були порушені.

Всі заняття мали однакову структуру і складались з трьох частин: вступної, основної та рефлексії. Кожне заняття починалось та завершувалось однаково, а саме ритуалом, який був підібраний для студентів-психологів.

Ритуал сприяє активізації та налаштуванню на роботу, визначає кордони заняття. Як правило, він включає комбінації пісень, руху та фрази, що сигналізує про початок заняття та її завершення. Ритуали мають глибокий психологічний сенс, особливо в контексті освіти, вони формують почуття стабільності, безпеки й очікування структури. Повторювані дії на початку заняття знижували тривожність і допомагали сконцентруватися, підвищували увагу та саморегуляцію, допомагали переключити мозок з режиму гри чи хаотичного спілкування у режим навчання, підсилювали внутрішню мотивацію.

Обов'язковим елементом тренінгових занять виступало коло довіри, яке проводилось на початку кожної зустрічі після ритуалу. Зазначений елемент мав глибокий емоційний вплив для розвитку безпечного середовища та посилення ефективності тренінгу. Коло довіри спонукало до щирої взаємодії й дозволяло учасникам бути собою, особливо на тренінгах, де важлива відкритість, підсилювало групову згуртованість.

Також на кожному занятті проводились вправи з евритмії. Це вид рухового мистецтва, започаткований Рудольфом Штайнером [6] у межах вальдорфської педагогіки, який передає зміст мови або музики через рух тіла. Виконуються такі вправи без музичного супроводу або з живою музикою/декламацією, у повільному, медитативному темпі. Евритмія позитивно впливає на психіку, емоційний стан та комунікацію в групі, заспокоює нервову систему, покращує усвідомлення тіла, розвиває внутрішню гармонію та баланс, зміцнює взаєморозуміння і відчуття «ми». Під час занять використовувались евритмічні вправи з м'ячиками, з палицями, на повторення руху, вправи на рухову взаємодію «разом» або «проти».

Кожне заняття включало інформаційне повідомлення ведучого, яке проводилось як психоедукація. Це процес навчання учасників психологічних знань, які покликані допомагати кращому розумінню себе та інших (емоцій, поведінки) та механізмів психічного здоров'я. Знання про симптоми виснаження, тривоги чи апатії можуть допомогти вчасно помітити проблеми та звернутись про допомогу. Психоедукація сприяє підвищенню якості життя через розуміння себе, покращенню стосунків, зменшенню конфліктів та збільшенню ефективності саморегуляції.

Значна увага приділялась навчанню та відпрацюванню навичок самодопомоги, які були спрямовані на опанування особистих інструментів, що можуть допомогти впоратись з емоційними складнощами, стресом, втомою, внутрішніми конфліктами. Такі навички допомагають підтримувати психічну рівновагу через самостійне зменшення напруги та тривоги, з якими ми стикаємось в повсякденному житті, сприяють відчуттю внутрішньої опори та меншій залежності від зовнішніх обставин. Вони виступають фундаментом самоменеджменту й продуктивності. Нами використовувались наступні техніки та вправи: «Глибоке дихання», «Дихання по квадрату», «Дихання 4-6-8», «Квітка-свічка», техніка простукування «PER» та інші.

Для вирішення поставлених завдань на кожному занятті застосовувались арттерапевтичні техніки. Арттерапія є ефективним інструментом психологічної підтримки людей, які переживають стресові, кризові ситуації або травматичні події. Вона розкриває внутрішній ресурс людини через творчість, сприяючи емоційному відновленню, поновленню контактів з оточенням і подоланню психологічних наслідків травми (Ш. Мак-Ніфф) [7]. Процес зцілення через арттерапію ґрунтується на: вираженні прихованих емоцій; переосмисленні негативних переконань про себе чи інших; зниженні почуття ізольованості;

розвитку ефективних стратегій подолання емоційно чи поведінково деструктивних реакцій [8]. На заняттях із здобувачами освіти використовувались наступні техніки: «Мій слід», «Безпечне місце», «Все в твоїх руках», «Моя опора», «Моє тіло як сад», «Кольорові вимережки» (в техніці граттаж), «Наративна експозиційна терапія» та ін.

Також в програмі занять використовувались різні ігри, які сприяли гнучкості психічних процесів і рольової пластичності, щирому самовираженню, командній взаємодії та творчому переосмисленню пережитих вражень. Гра забезпечує ряд функцій для психічного розвитку особистості: пристосування до майбутнього життя, накопичення комунікативного досвіду, збагачення інтелектуального та морального досвіду, досягнення емоційного задоволення й релаксації, стимуляція інтелектуального розвитку. Будучи зовні непродуктивною діяльністю, гра спрямована на фізичне та психічне вдосконалення [9].

Здобувачі освіти, які взяли участь в проєкті, відмічали, що під час першого заняття їм було дуже важко розкриватись, більшість з них не хотіла обговорювати свої почуття, малюнки були достатньо конкретними. З кожним проведенням заняттям студенти ставали відвертішими та більше говорили про те, що їх хвилює, про стосунки, плани та сенс життя.

Найбільший ентузіазм і позитивні емоції викликали ритмічні вправи, де потрібно передавати м'ячики чи повторювати рухи. Після трьох проведених занять із застосуванням таких вправ було помічено, що студенти почали звертати більше уваги на однокласників і намагались підлаштуватися один під одного. Натомість, складнощі викликали вправи, пов'язані з роботою з текстом. Деяким студентам було важко написати щось про себе навіть в метафоричній формі. Це може свідчити про внутрішню тривожність, відсутність сформованого образу «Я», досвід психологічної травми, низький рівень рефлексії або емоційної грамотності та недовіру до середовища.

Цікавим спостереженням було виявлення розмитих особистісних кордонів у стосунках з однокласниками (під час виконання вправи на кордони), що проявлялось в тому, що тих однокласників, які подобались, студенти підпускали до себе майже впритул. Можливо, така соціальна дистанція демонструє важливість іншого для розвитку особистості в даному віці.

Хоча, звісно, не у всіх учасників відбулись такі яскраві та швидкі зміни. Деякі студенти продовжували поводити себе замкнено та намагались усунутись від взаємодій в групі.

Висновки. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу є надзвичайно актуальною в умовах війни та соціальних трансформацій. Вона сприяє формуванню емоційної стійкості, мотивації до навчання та зниженню тривожності серед здобувачів освіти.

Впровадження травмапедагогічного підходу у освітній процес дозволяє ефективно підтримувати студентів, сприяти їхньому особистісному розвитку та адаптації.

Розроблений тренінг із життєстійкості показав позитивні результати, які підтверджують доцільність і ефективність системного травмапедагогічного підходу до психологічної підтримки в освітньому середовищі, з особливою увагою до контексту травматичних подій та індивідуальних потреб студентів.

Подальші перспективні напрями дослідження у цій сфері ми вбачаємо у дослідженні ефективності творчих методів роботи з травмою у навчальному процесі.

Використані джерела:

1. Кихтюк О., Федотова Т. Психологічна підтримка особистості: методи та особливості роботи клінічного психолога. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2021. Вип. 38. 63–75.
2. Лук'янчук Н. Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»* : зб. наук. праць. Київ, 2025. Вип. 1(77). С. 513–520

3. Пилипенко Н. Психологічна допомога та підтримка постраждалих внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 70 (6). С. 142–148.
4. Ілійчук Л.В. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу як індикатор якості освіти в умовах воєнного стану. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Запоріжжя, 2023. Вип. 2(9). С. 194–206.
5. Мартинюк Ірина. Психічні стани як показники психічного здоров'я студентської молоді. *Психічне здоров'я в умовах війни: шляхи збереження та відновлення: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (м. Київ, 13 жовтня 2023 р.)*. Київ: НУБІП України, 2023. С. 35–38.
6. Штраубе Мартін. Штраубе Мінка. Кризова і травмапедагогіка. Friends of Waldorf Education. Germany's relief coalition. 37 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1P-EyxVBKRnanrXMHLxD4QQi9_D9dE9fp/view?usp=sharing
7. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник. Київ: Золоті ворота, 2015. 148 с.
8. Молчанова О.М. Застосування малюнкових арт-терапевтичних методик для професійного самовизначення студентів. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки: збірник наукових праць /редколегія: Т. С. Плачинда (голов. ред.) та ін.]*. Кропивницький : КЛА НАУ. 2017. Вип. 1. С. 111–116.
9. Молчанова О.М. Організація ігрової діяльності для розвитку особистості учня. Методичний посібник. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. 65 с.

References:

1. Kykhtiuk, O., & Fedotova, T. (2021). Psykholohichna pidtrymka osobystosti: metody ta osoblyvosti roboty klinichnoho psykholoha [Psychological support of the individual: Methods and features of clinical psychologist's work]. *Psychological Prospects Journal*, 38, 63–75. [in Ukrainian].
2. Lukianchuk, N. (n.d.). Psykholohichna pidtrymka osobystosti pid chas viiny v Ukraini [Psychological support of the individual during the war in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, 1(77) [in Ukrainian].
3. Pylypenko, N. (2022). Psykholohichna dopomoha ta pidtrymka postrazhdalych vnaslidok viiny v Ukraini [Psychological assistance and support for victims of the war in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy*, 70(6), 142–148. [in Ukrainian].
4. Iliichuk, L. V. (2023). Psykhosotsialna pidtrymka uchashnykiv osvithnoho protsesu yak indykator yakosti osvity v umovakh voiennoho stanu [Psychosocial support of educational process participants as an indicator of education quality under martial law]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota*, (29), 194–206. [in Ukrainian].
5. Martyniuk, I. (2023). Psykhichni stany yak pokaznyky psykhnichnoho zdorovia studentskoi molodi [Mental states as indicators of students' mental health]. In *Psykhichne zdorovia v umovakh viiny: shliakhy zberezhenia ta vidnovlennia: materials of the 1st All-Ukrainian Scientific-Practical Conference (with international participation) (Kyiv, October 13, 2023) (pp. 35–38)*. Kyiv: NUBiP Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Straube, M., & Straube, M. (n.d.). Kryzova i travmapedahohika [Crisis and trauma pedagogy]. Friends of Waldorf Education. Germany's Relief Coalition. Retrieved from <https://www.freunde-waldorf.de/en/emergency-pedagogy/> [in Ukrainian].
7. Voznesenska, O. L., & Sydorkina, M. Yu. (2015). Art-terapiia u podolanni psykhnichnoi travmy: Praktychnyi posibnyk [Art therapy in overcoming psychological trauma: A practical guide]. Kyiv: Zoloti vorota. [in Ukrainian].
8. Molchanova, O. M. (2017). Zastosuvannia maliunkovykh art-terapevtychnykh metodyk dlia profesiinoho samovyznachennia studentiv [Application of drawing art therapy methods for students' career self-determination]. *Naukovyi visnyk Liotnoi akademii. Serii: Pedagogichni nauky*, 1, 111–116. Kropyvnytskyi: KLA NAU. [in Ukrainian].
9. Molchanova, O. M. (2018). Orhanizatsiia ihrovoyi diialnosti dlia rozvytku osobystosti uchnia: Metodychnyi posibnyk [Organization of play activities for personality development of students: A methodological guide]. Kropyvnytskyi: KZ "KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho". [in Ukrainian].

Molchanova O., Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty 1, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

THE USE OF PRACTICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING PSYCHOLOGY

The article is devoted to the use of practical aspects of psychological support for students in the process of teaching psychology. The author emphasizes the relevance of psychological methods of supporting the educational process. Attention is drawn to the negative changes in the psycho-emotional state of participants in the educational process, the increased workload due to military events, digital workload and changes in society. The results of studies of students' mental states, which are indicators of psychological health, and the analysis of the impact of negative factors of war on the state of psychosocial health of participants in the educational process are presented. The main types of psychological support are outlined, depending on the complexity of the psychological trauma associated with the war (crisis intervention, psychological and therapeutic assistance, self-help). The necessity of psychological support for students on the basis of the trauma-pedagogical approach is substantiated, the main directions, methods and forms of such work are revealed in order to develop resilience skills in students, provide emotional support to reduce the negative effects of the war. The main methodological principles of the training program (trauma-sensitive basic attitude, reliable and respectful relationships, transparency and participation, integration of the traumatic event into the biographical consciousness of participants through joy, the concept of a good reason, self-efficacy, resource orientation) and the main methods and approaches of work are described. The structure of the training sessions, each of which consisted of three parts (introductory, main and reflection) and the content of each meeting (rituals, circle of trust, information messages, eurythmic workshop, art therapy exercises, games) is indicated. The article presents the reflection of the training participants on the impact of the sessions on the development of their psycho-emotional state.

Keywords: psychological support, psycho-emotional stress, stress resistance, training, self-support, eurythmy, art therapy, rituals.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.143-150>
УДК 378.147:159.944.4

Мухіна Г. В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: Mukhina-galina@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8866-794X>

Гельбак А. М., кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: angela223@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

У статті досліджується проблема професійного вигорання викладачів закладів вищої освіти як одного з найпоширеніших психоемоційних ризиків педагогічної діяльності в сучасному освітньому середовищі. Зазначено, що в умовах постійного реформування освітньої системи, зростання професійних вимог і психологічного навантаження, хронічна втома, емоційне виснаження, втрата мотивації та цинізм стають типовими ознаками синдрому професійного вигорання. Проаналізовано трикомпонентну модель цього явища (емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистих досягнень) на основі концепцій К. Маслач, С. Джексона та В. Бойка.

Особлива увага приділяється визначенню ролі педагогічної майстерності у запобіганні емоційному вигоранню. Педагогічна майстерність розглядається не лише як сукупність фахових знань, умінь і навичок, а і як система особистісних ресурсів викладача, що забезпечує ефективну саморегуляцію, емоційну стійкість, здатність до рефлексії, адаптивності та професійну гнучкість. Зазначено, що сформованість навичок самоусвідомлення, планування, управління психоемоційними станами і підтримання здорових професійних меж є фундаментом для профілактики вигорання.

У публікації подано огляд сучасних підходів до збереження професійного здоров'я викладача, серед яких: психотренінги, арттерапевтичні практики (ізометрія, символдрама, казкотерапія), техніки м'язової релаксації, аутогенне тренування, сенсорна репродукція образів, методи когнітивного переформатування та підвищення самооцінки. Обґрунтовано важливість впровадження комплексних програм психопрофілактики в системі післядипломної освіти та внутрішнього професійного розвитку. Особливо акцентується увага на необхідності індивідуального підходу до профілактичної роботи, включно з виявленням ранніх симптомів стресу та кризових станів.

Стаття має прикладне значення для керівників освітніх закладів, практичних психологів, викладачів-початківців і всіх, хто зацікавлений у формуванні стійкої професійної ідентичності та забезпеченні психічного благополуччя в освітньому середовищі.

Ключові слова: професійне вигорання, викладач вищої освіти, педагогічна майстерність, психоемоційне здоров'я, саморегуляція, профілактика стресу, арттерапія, психотренінг, професійне довголіття.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімких змін в освітньому середовищі, зростання вимог до якості освітнього процесу та підвищеного психоемоційного навантаження на викладачів закладів вищої освіти проблема професійного вигорання набуває особливої гостроти. Хронічне емоційне виснаження, деперсоналізація, втрата професійної мотивації – усе це негативно впливає не лише на самопочуття викладача, а й на ефективність освітнього процесу загалом.

Водночас педагогічна майстерність, як сукупність професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей викладача, виступає важливим чинником профілактики

професійного вигорання. Володіння ефективними методами комунікації, управління емоціями, рефлексії та саморегуляції дозволяє зменшити рівень стресу, підвищити задоволення від професійної діяльності та зберегти психологічне здоров'я.

Отже, вивчення ролі педагогічної майстерності у запобіганні професійному вигоранню викладачів вищої школи є своєчасним, соціально значущим і необхідним для забезпечення сталого розвитку освітньої сфери України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі представлено широкий спектр теоретичних і практичних напрацювань, присвячених проблематиці генезису теоретичних уявлень про феномен педагогічної майстерності (В. Андрущенко, В. Бондар, Д. Будянський, А. Гордієнко, О. Грищенко, І. Зязюн, М. Козій, О. Лавріненко, В. Паламар, О. Пехота, В. Пилипчук, І. Цимбалюк та інші). У свій час дослідженням синдрому професійного вигорання серед педагогів займалися такі науковці, як Т. Зайчикова, Л. Карамушка, О. Ковальчук, Г. Федосова, О. Філатова та О. Філь. Взаємозв'язок між емоційним вигоранням і професійною поведінкою був розглянутий у працях К. Маслач і С. Джексон.

Формулювання цілей. Виходячи з вищезазначеного, метою статті є проаналізувати роль педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти як ключового чинника у профілактиці професійного вигорання, розкрити психологічні механізми його розвитку, охарактеризувати основні симптоми та прояви синдрому вигорання, а також обґрунтувати ефективні напрями психопрофілактичної роботи для збереження психоемоційного здоров'я та професійного довголіття викладача.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що поняття «вигорання» вперше було введене в науковий обіг американським психіатром Г. Дж. Фрейденбергером, який описав його як психологічний стан, що виникає у здорових людей, котрі надають професійну допомогу в умовах інтенсивної та емоційно напруженої взаємодії з клієнтами. Дослідники визначають професійне вигорання як реакцію на тривалий стрес помірної інтенсивності, що виникає у професійній діяльності.

Досліджуючи окреслену проблему, М. Бутиріна і А. Новолаєв наголошують на тому, що в сучасній науці можна визначити три основні підходи до трактування синдрому професійного вигорання:

- як фізичне, психічне та, передусім, емоційне виснаження, що є наслідком тривалого перебування в емоційно перевантажених ситуаціях міжособистісного спілкування і в цьому контексті «вигорання» часто ототожнюють із синдромом хронічної втоми;
- як емоційне виснаження в поєднанні з деперсоналізацією, що проявляється у зниженні якості ставлення до інших і до самого себе;
- як сукупність емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження особистісної мотивації, що виявляється у зміні поведінки, мислення, емоційного стану й навіть фізичного здоров'я [1].

Загальновизнано, що однією з основних труднощів у виявленні синдрому професійного вигорання є його поступовий, малопомітний розвиток, що й зумовлює його особливу небезпеку. Педагог, перебуваючи у постійному професійному стресі, часто не усвідомлює наявності симптомів вигорання, не розпізнає його ознак та потенційних негативних наслідків. У зв'язку з цим, на думку психологів, профілактика професійного вигорання повинна розпочинатися з формування відповідної системи знань, умінь і навичок, спрямованих на збереження психоемоційного здоров'я та стабільності нервової системи [2].

Важливим етапом у цьому процесі є усвідомлення характерних ознак професійного вигорання, які, відповідно до наукових підходів, класифікуються на три основні групи: психофізичні, соціально-психологічні та поведінкові.

До психофізичних проявів синдрому професійного вигорання, на нашу думку, можна віднести такі симптоми:

- постійне відчуття втоми, характерне для хронічного виснаження;
- зниження чутливості до змін у зовнішньому середовищі, що виявляється у відсутності емоційної реакції, зокрема інтересу чи страху;
- зменшення функціональних резервів центральної нервової системи, яке супроводжується загальною слабкістю, млявістю та зниженням активності;
- порушення в роботі шлунково-кишкового тракту, а також утруднене дихання при фізичному або емоційному навантаженні;
- різкі коливання маси тіла – як у бік схуднення, так і її збільшення;
- розлади сну, зокрема безсоння, або, навпаки, підвищена сонливість і постійне бажання спати протягом дня;
- погіршення функцій органів чуття (зору, слуху, нюху, дотику) та втрата тілесної чутливості, що свідчить про глибші порушення психофізіологічного стану [3, с. 45].

До соціально-психологічних симптомів професійного вигорання зазвичай відносять такі прояви:

- емоційна апатія, втрата зацікавленості до професійної діяльності, що супроводжується нудьгою, пасивністю та ознаками депресивного стану;
- підвищена емоційна збудливість і схильність до роздратування навіть через незначні подразники;
- домінування негативного емоційного фону, тривале відчуття внутрішнього дискомфорту;
- постійне відчуття тривоги й занепокоєння, яке не завжди має чітке усвідомлення причин;
- формування гіпервідповідального ставлення до професійних обов'язків, що супроводжується надмірним психоемоційним навантаженням;
- песимістичне сприйняття власного майбутнього, як у професійній, так і в особистій сфері, що проявляється у втраті мотивації та знеціненні життєвих цілей.

Науковці до поведінкових симптомів «професійного вигорання» відносять такі ознаки:

- втрата професійної мотивації, зниження ентузіазму щодо виконання посадових обов'язків, байдужість до результатів власної діяльності;
- ігнорування пріоритетних завдань при одночасному надмірному фокусуванні на другорядних аспектах роботи;
- домінування автоматизованих, рутинних дій у професійній діяльності, що здійснюються без усвідомленої мети та концентрації;
- емоційне відсторонення від колег, уникнення міжособистісної взаємодії, супроводжуване зростанням рівня критичності, часто непропорційної або упередженої;
- формування деструктивної поведінки, зокрема зловживання психоактивними речовинами: алкоголем, тютюном або наркотичними засобами [4, с. 102–103].

Грунтовний аналіз корпусу дослідницького матеріалу дає можливість виокремити основні ознаки «професійного вигорання». До ознак цього психологічного явища відносять: виснаження, відсутність мотивації, когнітивні проблеми, фрустрацію, порушення стосунків, негативне ставлення до роботи і до себе тощо. Стисло охарактеризуємо кожну ознаку професійного вигорання викладача.

Виснаження – одна з ключових ознак професійного вигорання. Воно проявляється у постійному відчутті втоми, браку сил та енергії, як на фізичному, так і на емоційному чи психічному рівні. Ознакою втрати мотивації є те, що педагог більше не відчуває задоволення чи внутрішнього пориву до праці – кожне завдання вимагає значних зусиль і виконується через силу.

Фрустрація, цинізм та інші негативні емоційні реакції – це характерні риси стану професійного вигорання. Педагог починає сумніватися в цінності своєї діяльності, відчуває, що його зусилля марні. Якщо спочатку негативні емоції виникають лише час від часу, то згодом вони стають постійними супутниками професійної діяльності.

Загальновідомо відомо, що стан професійного вигорання негативно впливає на когнітивну сферу педагога. Зокрема, спостерігається зниження здатності до концентрації, труднощі із зосередженням уваги, а також тенденція фокусуватися на негативних аспектах, які сприймаються як загроза або небезпека. Вигорання також позначається на якості міжособистісних стосунків – як у професійному, так і в особистому житті. Це може проявлятися двома основними способами. По-перше, педагоги частіше вступають у конфлікти, хоча за інших обставин ці ситуації можна було б вирішити мирно. По-друге, вони починають уникати соціальних контактів, обмежують спілкування як із колегами, так і з близькими. Часто можна помітити, що педагог, хоча й фізично присутній серед людей, ментально відсторонений і не залучений у розмову.

У стані професійного вигорання педагоги нерідко звертаються до шкідливих копінг-стратегій і втрачають турботу про власне благополуччя. Серед таких деструктивних способів подолання стресу – вживання алкоголю, наркотичних або снодійних препаратів, свідоме обмеження харчування чи сну. Часто зустрічається явище «самолікування»: наприклад, уживання алкоголю чи снодійного перед сном для зняття напруги, або надмірне споживання кави вранці з метою «взяти себе в руки» і вийти на роботу. Водночас повна відсутність задоволення від життя може призводити до глибокого емоційного занепаду, зниження рівня щастя, незадоволеності собою, своєю кар'єрою та майбутнім. Це, у свою чергу, негативно впливає на особисте життя, стосунки в родині та участь у соціальних процесах. У такому стані педагог може відчувати, що опинився у пастці – не відчуває радості ні вдома, ні в спілкуванні, ні в жодній сфері соціального життя.

Основними компонентами професійного вигорання вважаються: емоційне виснаження, що виявляється у відчутті внутрішньої спустошеності й постійної втоми; деперсоналізація, яка проявляється у відстороненому або негативному ставленні до інших людей; зниження професійної ефективності, пов'язане з почуттям невпевненості у власній компетентності й успішності [2].

Ґрунтовний аналіз наукових праць дозволяє окреслити як один із проявів «професійного вигорання» синдром «емоційного вигорання». Всесвітня організація охорони здоров'я окреслює зазначений синдром як стресову реакцію у відповідь на завищені виробничі та емоційні вимоги, що характерні для людини, відданої своїй роботі.

За класифікацією К. Маслач, синдром емоційного вигорання проявляється через низку характерних симптомів, а саме:

- емоційне виснаження (працівник постійно відчуває втому, в нього знижується настрій, часто навіть думка про роботу викликає емоційний дискомфорт, а також спостерігаються проблеми зі сном, загальні тілесні нездужання, підвищена вразливість до хвороб тощо);

- деперсоналізація або дегуманізація (формується відсторонене або цинічне ставлення до професійної діяльності та до людей, із якими вона пов'язана; з'являється емоційна холодність до колег чи клієнтів, почуття провини, уникнення додаткових завдань і зведення взаємодії до мінімально необхідного рівня);

- редукція досягнень (людина починає сумніватися у власній професійній спроможності, втрачає віру у свою успішність; вона болісно сприймає нестачу визнання, не відчуває результативності праці, часто стикається з почуттям марності зусиль, надмірних вимог і втрати контролю);

– психоемоційні порушення (пригнічений емоційний стан, схильність до депресивних переживань, тривожність, відчуття неспокою та безнадії, зростаюча дратівливість, вразливість до критики та внутрішнє напруження).

На завершення варто підкреслити, що поняття «професійне вигорання» доцільно розглядати через призму трикомпонентної моделі, запропонованої К Масlach і С. Джексон. У межах цієї моделі виокремлюються три ключові складові: емоційне виснаження, деперсоналізація та зниження особистісних досягнень. Основним компонентом синдрому професійного вигорання вважається саме емоційне вигорання. Акцентуємо увагу на тому, що відомий дослідник В. Бойко трактує це явище як сформований особистістю психологічний захисний механізм, що проявляється у частковому або повному приглушенні емоційної реакції у відповідь на тривалі або повторювані психотравмівні впливи. За його визначенням, емоційне вигорання – це стереотип поведінки, що формується переважно в професійному середовищі, і має на меті знизити психоемоційне навантаження шляхом емоційного «відключення».

Для ефективної організації профілактичної роботи, спрямованої на попередження «професійного вигорання» педагогів, дуже важливим є підвищення рівня педагогічної майстерності. У підручнику «Педагогічна майстерність», за редакцією І. Зязюна, пропонується таке визначення: «педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [3, с. 10].

Загальновідомо, що рефлексія – це інтелектуальний процес осмислення, який спрямований на пізнання самого себе. Рефлексія передбачає аналіз власних думок, поведінки, емоцій і вчинків з метою глибшого розуміння власних переконань, мотивів і реакцій. Інакше кажучи, це форма внутрішнього спостереження та усвідомлення свого психоемоційного стану й особистого досвіду.

З метою запобігання професійному вигоранню надзвичайно важливим є своєчасне виявлення кризових станів у педагогів. Одним із ефективних засобів діагностики таких станів виступає «Методика визначення рівня емоційного вигорання», розроблена В. Бойком, яка дозволяє проаналізувати прояви синдрому за дванадцятьма ключовими симптомами, згрупованими у три основні компоненти емоційного вигорання.

Перший компонент – «напруження» – пов'язаний із відчуттям емоційного виснаження та втоми, що виникає внаслідок професійної діяльності. Серед характерних симптомів:

- сприйняття робочого середовища та стосунків із колегами як психотравмівних;
- незадоволення результатами власної діяльності та собою як фахівцем;
- відчуття безвихідності, бажання змінити роботу або сферу діяльності;
- тривожність, підвищена нервозність, депресивні настрої.

Другий компонент – «резистенція» – відображає надмірне емоційне виснаження, що спричиняє формування захисних механізмів, які роблять людину емоційно закритою, байдужою до професійних подій. У цьому стані будь-яка емоційна залученість призводить до втоми.

Третій компонент – «виснаження» – пов'язаний із глибокою психофізичною втомою, відчуттям внутрішньої спустошеності, знеціненням досягнень, погіршенням професійного спілкування, появою цинічного ставлення до інших учасників робочого процесу, а також розвитком психосоматичних порушень.

Психологічна профілактика професійного вигорання в межах педагогічної майстерності ґрунтується на розвитку впевненості у власних силах, формуванні почуття самоефективності, здатності раціонально розподіляти й відновлювати власні ресурси, а також умінні об'єктивно оцінювати результати своєї праці. Фахівці з психології виділяють низку ефективних підходів до запобігання синдрому професійного вигорання

серед педагогів. Серед них: планування та регулювання навантаження, уміння переклювати увагу, позитивне мислення, уникнення деструктивної конкуренції, фізична активність, методи немедикаментозного розслаблення тощо.

Одним із найдієвіших способів профілактики вигорання у педагогів є проведення тематичних тренінгів. Загальновідомо, що тренінг являє собою структурований процес, спрямований на зміну ставлення, знань або моделей поведінки педагогів у стресових умовах шляхом практичного досвіду. Метою цього процесу є досягнення ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії та підвищення професійної результативності.

Залежно від характеру проблемної ситуації доцільно застосовувати як індивідуальні, так і групові тренінгові формати (наприклад, «Азбука спілкування», «Емоційна сфера», «Резонансне лідерство» тощо). Під час таких занять учасники мають змогу опанувати навички самостійного виявлення ознак професійного стресу та освоїти ефективні способи його подолання, зокрема шляхом формування адаптивних копінг-стратегій. У рамках тренінгових програм рекомендовано залучати елементи арттерапевтичного впливу, зокрема ізотерапію, казкотерапію, символдраму, музикотерапію та роботу з метафорично-асоціативними картами [5].

На думку І. Олійника окрему увагу слід приділити методам саморегуляції, які спрямовані на підтримання емоційної рівноваги та фізичного благополуччя, а також на свідоме управління власним психоемоційним станом. Серед численних технік саморегуляції, на нашу думку, найбільш ефективними є такі:

- нервово-м'язова релаксація – комплекс вправ, у яких чергуються максимальне напруження та розслаблення окремих груп м'язів. Такий тип релаксації дозволяє зняти фізичне напруження й сприяє зниженню емоційної напруги;
- мисленнєве самопрограмування в стані релаксації – застосовується як окремий спосіб зниження м'язового тонусу;
- сенсорна репродукція образів – досягнення розслаблення через уявлення приємних образів або ситуацій, що асоціюються з відпочинком;
- аутогенне тренування – метод самонавіювання, що базується на повторенні вербальних формул (самонаказів) для досягнення внутрішньої рівноваги;
- метод асоціювання – комплекс вправ, що допомагають подолати дисоційовані стани через формування вміння асоціюватися з позитивними переживаннями; існують спеціальні вправи, спрямовані на розвиток навичок асоціювання й дисоціювання.

Окрім індивідуальних технік, варто відзначити групову психодраму як екологічний метод роботи над саморегуляцією. У межах таких занять використовуються рольові ігри й імпровізація життєвих ситуацій, що сприяє глибшому розумінню внутрішнього світу особистості та емоційного самовираження [5].

У науковій літературі, присвяченій проблематиці профілактики професійного вигорання в контексті педагогічної майстерності, виокремлюють такі підходи до подолання цього явища:

- усвідомлення власних потреб, формування чіткого бачення життєвих цілей і майбутнього, а також пошук глибшого сенсу у власній професійній діяльності [6];
- перехід до суміжної сфери, близької за змістом до нинішньої професії, з використанням наявного досвіду, знань і вмінь – тобто формування так званої «горизонтальної кар'єри»;
- збереження основного виду діяльності з одночасним перетворенням його на засіб реалізації ширших, особистісно значущих ідей;
- фокусування не лише на знаннях і навичках, які вже засвоєні, а й на подоланні власних труднощів і розвитку тих сфер, які викликають труднощі чи залишаються недостатньо опрацьованими.

За інтерпретацією Н. Мірончук профілактика професійного вигорання педагога вимагає врахування широкого спектра організаційних, особистісних і професійних чинників. Одним із ключових елементів забезпечення професійної ефективності є реалізація комплексної програми, яка спрямована на розвиток у педагогів мотивації, знань та навичок, необхідних для свідомої організації особистого простору, способу життя та професійної діяльності. Крім того, важливим чинником є сформованість у педагогів навичок самоорганізації професійної діяльності, що базується на психолого-педагогічній обізнаності щодо ефективного поєднання праці й відпочинку, збереження ресурсів і відновлення працездатності. Це, своєю чергою, сприятиме збереженню професійного здоров'я та посиленню внутрішньої мобілізації в освітньому процесі [7].

Висновки. У підсумку варто зазначити, що ключовими напрямками підтримки та зміцнення професійного здоров'я, а також профілактики емоційного вигорання викладачів закладів вищої освіти є просвітницька, діагностична та психокорекційна діяльність. До основних складових цих напрямів належать: підвищення обізнаності викладачів щодо питань професійної ефективності й збереження психоемоційного благополуччя; створення сприятливих організаційних і персональних умов для запобігання професійним деформаціям; розробка та впровадження комплексної програми педагогічного супроводу молодих фахівців, яка сприятиме їх успішній адаптації, розвитку навичок саморегуляції, самоорганізації та професійної самореалізації.

Перспективи подальших розробок вбачаємо у вивченні нейрофізіологічних маркерів стресу у викладачів та способів їх подолання через педагогічну майстерність.

Використані джерела:

1. Бутиріна М., Новолаєв А. Шляхи попередження «професійного вигорання» педагогів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2016. Т. 15. С. 265–271.
2. Прокопенко І. А. Професійне вигорання педагогів як психологопедагогічна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2019. № 1 (45). С. 59–64.
3. Короткова Ю. М. Основи педагогічної майстерності й творчості викладача закладу вищої освіти : навчальний посібник / Ю. М. Короткова, О. О. Новікова, Г. В. Мухіна ; за заг. ред. С. С. Вітвіцького. Одеса : Олді+, 2023. 162 с.
4. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / заг. ред. В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.
5. Олійник І. В. Причини виникнення та профілактика синдрому професійного вигорання у педагогів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2017. № 1. С. 118–125.
6. Тавровецька Н. Взаємозв'язок професійного вигорання педагогів з особливостями ціннісно-смісловної сфери і життєвої позиції. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць*. 2020. № 49. С. 296–321.
7. Мірончук Н. М. Професійне вигорання викладача вищої школи: чинники, ознаки, способи протидії. Теоретичні і методичні засади розвитку і самовдосконалення особистості педагога-новатора в контексті модернізації нової української школи : зб. наук.-метод. праць / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2017. С. 62–67.

References:

1. Butyrina, M., & Novolaiev, A. (2016). Shliakhy poperedzhennia «profesiinoho vyhorannia» pedahohiv [Ways to prevent teacher burnout]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 15, 265–271 [in Ukrainian].
2. Prokopenko, I.A. (2019). Profesiine vyhorannia pedahohiv yak psykhologo-pedahohichna problema [Professional burnout of teachers as a psychological and pedagogical problem]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 1(45), 59–64 [in Ukrainian].

3. Korotkova, Yu.M., Novikova, O.O., & Mukhina, H.V. (2023). *Osnovy pedahohichnoi maister-nosti y tvorchosti vykladacha zakladu vyshchoi osvity* [Fundamentals of teaching excellence and creativity of higher education instructors]. Odesa: Oldi+ [in Ukrainian].

4. Pidhotovka vchyteliv do rozvytku zhyttiistosti / stresosti u ditei v osvitykh navchal-nykh zakladakh (2017). [Teacher training for the development of resilience/stress resistance in children in educational institutions]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo PULSARY [in Ukrainian].

5. Oliinyk, I.V. (2017). Prychyny vynyknennia ta profilaktyka syndromu profesiinoho vyhorannia u pedahohiv [Causes and prevention of teacher burnout syndrome]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Pedahohika i psykholohiia*, 1, 118–125 [in Ukrainian].

6. Tavrovetska, N. (2020). Vzaïmozv'язok profesiinoho vyhorannia pedahohiv z osoblyvostiamy tsinnisno-smyslovoi sfery i zhyttievoi pozytsii [Correlation of teacher burnout with the specifics of value-meaning sphere and life position]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 49, 296–321 [in Ukrainian].

7. Myronchuk, N.M. (2017). Profesiine vyhorannia vykladacha vyshchoi shkoly: chynnyky, oznaky, sposoby protydyi [Professional burnout of university teachers: factors, signs, countermeasures]. In O.A. Dubaseniuk (Ed.), *Teoretychni i metodychni zasady rozvytku i samovdoskonalennia osobystosti pedahoha-novatora* (pp. 62–67). Zhytomyr: Vydavnytstvo Yevenok O.O. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2025

Mukhina G., *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1 Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

Gelbak A., *Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1 Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

THE ROLE OF PEDAGOGICAL MASTERY OF UNIVERSITY LECTURERS IN THE PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT

The article explores the issue of professional burnout among university lecturers as one of the most common psycho-emotional risks in the modern educational environment. It emphasizes that under conditions of continuous educational reforms, increased professional demands, and psychological overload, chronic fatigue, emotional exhaustion, loss of motivation, and cynicism have become typical symptoms of the burnout syndrome. The three-component model of burnout (emotional exhaustion, depersonalization, and reduced personal accomplishment) is analyzed based on the concepts of C. Maslach, S. Jackson, and V. Boyko.

Special attention is given to the role of pedagogical mastery in preventing emotional burnout. Pedagogical mastery is considered not only as a set of professional knowledge, skills, and abilities but also as a system of personal resources that ensure effective self-regulation, emotional resilience, reflective capacity, adaptability, and professional flexibility. The development of skills in self-awareness, planning, managing emotional states, and maintaining healthy professional boundaries is highlighted as a key factor in burnout prevention.

The paper reviews current approaches to preserving the professional health of educators, including psychotraining, art therapy practices (e.g., isotherapy, symbol drama, fairy tale therapy), muscle relaxation techniques, autogenic training, sensory image reproduction, cognitive reframing, and self-esteem enhancement. The importance of implementing comprehensive psycho-prevention programs within in-service teacher training and professional development systems is substantiated. The need for an individualized approach to prevention efforts, particularly in identifying early signs of stress and crisis conditions, is emphasized.

The article has practical relevance for educational administrators, school psychologists, novice lecturers, and all those interested in fostering a stable professional identity and ensuring psychological well-being in the academic setting.

Keywords: professional burnout, emotional exhaustion, pedagogical mastery, self-regulation, reflection, university lecturer, psychoprevention, stress resilience, psycho-emotional health, art therapy.

РОЗДІЛ VI. РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.151-153>
УДК 343.13

Білоус В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, керівник Центру криміналістичних інновацій «intelligenTrident» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)
e-mail: v.v.bilous@nlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3535-7838>.

**АКТУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ
З ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ
ПЕРЕДОВОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ**

Рецензія на кн.: Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Київ : Алерта, 2024. 106 с.

Рецензія підготовлена на навчально-методичний посібник «Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні» за авторства доктора юридичних наук, професора Є. С. Назимка та кандидата юридичних наук, доцента А. В. Коваленка. Видання містить основні теоретичні положення та рекомендації з методики викладання факультативного навчального курсу «Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні».

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, техніко-криміналістичні засоби доказування, виявлення доказів, дослідження доказів, фіксація доказової інформації.

Виявлення та належне дослідження слідів кримінальних правопорушень, якісна фіксація отриманої від них інформації завжди потребують використання уповноваженими особами спеціальних науково-технічних засобів та відповідних прийомів їх застосування. Тому професійна підготовка майбутніх слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, суддів та інших категорій правників традиційно включає освітній компонент «Криміналістика» та низку навчальних тем із криміналістичної техніки, у межах опанування яких здобувачі й здобувачки освіти набувають базових практичних навичок застосування основних криміналістичних засобів доказування. Водночас в умовах невідомого поступального руху науково-технічного прогресу з одного боку, та зменшення нормативних обсягів навчальної дисципліни «Криміналістика» з іншого, реальні можливості набуття майбутніми правниками криміналістичних компетентностей істотно звужуються. У цьому контексті підготовлене Є. С. Назимком та А. В. Коваленком навчально-методичне видання «Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні» є надзвичайно актуальним та своєчасним.

Посібник містить теоретичний матеріал, завдання для аудиторної та самостійної роботи здобувачів, питання для перевірки якості їх знань, а також рекомендовані джерела інформації з основних тем однойменної факультативної навчальної дисципліни. Її змістове наповнення включає теми «Поняття та види техніко-криміналістичних засобів доказування», «Кримінальні процесуальні засади застосування сучасних техніко-криміналістичних засобів доказування», «Сучасні техніко-криміналістичні засоби виявлення та попереднього дослідження джерел доказової інформації», «Сучасні

техніко-криміналістичні засоби фіксації доказової інформації», «Використання 3D-технологій під час доказування у кримінальному провадженні» та «Можливості використання сучасних техніко-криміналістичних засобів доказування в судово-експертній практиці».

Запропонований авторами матеріал характеризується й науковою новизною, адже автори пропонують власну наукову класифікацію форм фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні з їх поділом на вербальну (словесну), наочно-образну, графічну, натурну, предметну і предметно-образну, обґрунтовуючи зміст кожної, критерії для їх розмежування та доцільну послідовність використання. Розкриваючи потенціал широкого переліку інноваційних засобів і технологій польової криміналістики, автори формулюють найбільш ефективні криміналістичні рекомендації з їх ситуаційно зумовленого застосування при провадженні різних слідчих (розшукових) дій. Посібник уперше на теренах України висвітлює теоретичні положення та формулює практичні рекомендації щодо процесуального порядку й тактики застосування окремих передових науково-технічних засобів: відеоспектральних аналізаторів документів, 3D-сканерів, результатів супутникової зйомки тощо. А криміналістичні рекомендації щодо застосування космічної і повітряної зйомки у кримінальному провадженні слугують формуванню у здобувачів і здобувачок освіти базових компетентностей з аерокосмічної криміналістики, інноваційної галузі криміналістичної техніки.

Крім викладеного вище, видання пропонує методичні рекомендації з викладання факультативної навчальної дисципліни «Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні», які включають її структуру та тематичне наповнення, мету й програмні цілі, детальні плани проведення практичних занять, підходи до організації самостійної роботи здобувачів, а також порядок оцінювання результатів навчання. Позитивної оцінки заслуговує якість підготованого авторами ілюстративного матеріалу до основних тем навчального курсу: зображення передових зразків криміналістичної техніки та схематичні інструкції щодо їх використання, приклади застосування новітніх засобів фіксації доказової інформації, наочні матеріали для самостійної роботи здобувачів та здобувачок освіти.

Особливої поваги й підтримки заслуговує національно-патріотичне виховання майбутніх правників, що здійснюється авторами через чітке й усвідомлене артикулювання на сторінках рецензованого видання проблем, зумовлених збройною агресією російської федерації проти України, у взаємозв'язку зі способами ефективного вирішення останніх: 1) сформульовані рекомендації із застосування інноваційних науково-технічних засобів спрямовані на підвищення якості розслідування не тільки загально кримінальних, але й воєнних злочинів, відтак, – на забезпечення торжества справедливості й притягнення до невідвортної кримінальної відповідальності тих, хто уникнув справедливої відплати на полі бою; 2) практичні завдання з геолокації місцевості та складення схеми місця події розроблені на основі актуальних аеросвітлин вітчизняних закладів освіти, зруйнованих артилерійськими обстрілами і ракетними ударами країни-агресора.

Навчально-методичний посібник написаний літературною українською мовою, матеріал легко сприймається та викликає зацікавленість читача. Видання характеризується високим науковим та педагогічним рівнем, сформульовані авторами висновки, пропозиції та рекомендації є логічними й послідовними.

Отже, рецензований посібник «Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні» є самостійною, завершеною та ґрунтовною навчально-методичною працею, яка буде однаково корисна як здобувачам вищої прав-

ничої освіти, так і досвідченим науковцям і практикам, відкритим до впровадження у діяльність інноваційних засобів і технологій криміналістичної техніки, спрямованих на посилення їх спроможностей у протистоянні актуальним і перспективним професійним викликам.

***Bilous V.**, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminalistics, Head of the Criminalistic Innovations Center "intelligenTrident", Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)*

TIMELY EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PUBLICATION ON THE APPLICATION OF ADVANCED CRIMINALISTIC TECHNIQUES

The review has been prepared for the educational and methodological manual "Modern Technical and Criminalistic Means of Proof in Criminal Proceedings" authored by Doctor of Law, Professor Ye. S. Nazymko and Candidate of Law, Associate Professor A. V. Kovalenko. The publication presents key theoretical provisions and methodological recommendations for teaching the optional academic course "Modern Technical and Criminalistic Means of Proof in Criminal Proceedings."

Keywords: criminal proceedings, proof, technical and criminalistic means of proof, evidence detection, evidence examination, recording of evidentiary information.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (110), 2025

Українською та англійською мовами

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання С. С. Любченко

Підписано до друку 26.06.2025 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,9. Зам. № 0725/591

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.